

prof. A.N. ABBASBƏYLİ
s.e.n. N.S. MƏMMƏD-ZADƏ

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ DÖVLƏT

(dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 26.11.2014-cü il tarixli
1170 sayılı əmri ilə təsdiq edilib

- 14532 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTAPXANASI
Elm və təhsil
Bakı – 2015

*Bu dərs vəsaiti Bakı Dövlət Universitetinin
95 – iliyinə həsr olunur*

Redaktor: dos. M.V. Babazadə

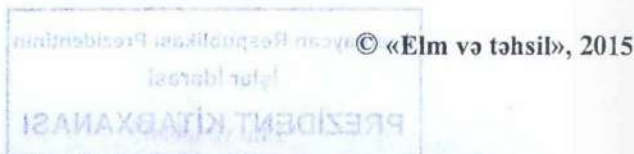
Rəyçilər: s.e.d. A.M. Mirabdullayev
s.e.f.d. F.Ş. Hüseynov

A.N. Abbasbəyli, N.S. Məmməd-zadə
Qloballaşan dünyada milli dövlət. Dərs vəsaiti
Bakı, "Elm və təhsil", 2015, 228 səh.

Təqdim olunan vəsait müasir dövrün qloballaşma proseslərini və qloballaşma şəraitində digər sahələrin inkişaf problemlərini və bu problemlərin beynəlxalq münasibətlərə təsirini açıqlayır.

Dərs vəsaiti beynəlxalq münasibətlər ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə, müəllimlərə, mövzu ilə maraqlananlara ünvanlanır.

ISBN 978-9952-8142-9-3



MÜNDƏRİCAT

	Səh.
Giriş.....	5
FƏSİL I. Qloballaşma haqqında ümumi məlumat.....	9
FƏSİL II. Qloballaşma prosesində insan haqları və demokratikləşmə problemləri.....	25
FƏSİL III. Qloballaşmanın ümumdünya təsisatları: ÜTT, BVF və digərləri.....	39
FƏSİL IV. Qloballaşmanın təhdidləri: beynəlxalq terrorçuluq.....	54
FƏSİL V. Ətraf mühitin mühafizəsinin qloballaşması.....	68
FƏSİL VI. Antiqlobalizm. Qloballaşmanın alternativləri.....	79
FƏSİL VII. Qloballaşan dünyada milli dövlət.....	88
FƏSİL VIII. Qloballaşmanın Azərbaycana olan təsirləri. Perspektivləri.....	110
FƏSİL IX. Qloballaşan dünyada qeyri-bərabərlik.....	124
FƏSİL X. Davamlı inkişaf strategiyası.....	133
FƏSİL XI. İntegrasiya və regionlaşmanın qloballaşma ilə müqaisəsi.....	148

GİRİŞ

XX əsr bəşəriyyətin tarixində ən böyük miqyaslı irəliləyişlər, müharibələr, ingilablar, müxtəlif tələyüklü hadisələrlə və proseslərlə zəngin bir dövr oldu.

«İnkişaf» devizi altında keçən XX yüzillik insan zəkasının sürətli sıçrayışları dövrü oldu.

Belə ki, böyük kəşflər, ixtiralar və texnoloji sıçrayışlar, nisbilik nəzəriyyəsi kimi, atomun bölünməsi, kosmosun kəşfi, kənd təsərrüfatı sahəsində irəliləyişlər və s.

Bütün bunlar əsrin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye ingilabı ilə, ortalarında elmi-texniki, son rübündə isə informasiya-kommunikasiya ingilabı ilə nəticələndi.

XX yüzillikdə eyni zamanda baş verənlərin yeni ölkələrə bazar iqtisadiyyatının, liberal demokratiyanın, insan haqqlarının və xalqların öz müqəddəratının təyin etməsi ideyalarının yayılması baş verdi.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, XX yüzillik insanların həyat şəraitinin görünməyən şəkildə yaxşılaşması eyni zamanda yoxsulluq və varlılıq arasında fərqin kəskin artmasının şahidi olur.

FƏSİL XII. Kütləvi kommunikasiya və qloballaşmanın müasir tendensiyaları.....	155
FƏSİL XIII. Qloballaşmanın təhdidləri: mədəniyyətlərin unifikasiyası.....	176
FƏSİL XIV. Qloballaşmanın inkişaf ssenariləri.....	196
Nəzarət sualları.....	207
Luğət.....	209
Tövsiyə olunan əlavə ədəbiyyat.....	212
Əlavə 1.....	216
Əlavə 2.....	224
Əlavə 3.....	226

XX yüzillikdə həm də millətçilik ideologiyasının təntənəsi baş verdi ki, bu da əvvəlcə çoxmillətli, sonra isə müstəmləkə imperiyalarının çökməsi və onların dağıntıları üzərində yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə nəticələndi.

İki dəhşətli müharibə, tiran rejimlərinin süqutu, atom silahının kəşfi və onun bütün bəşəriyyətin, insanlığın bəlasına çevrilməsi baş verdi.

Qeyd olunan hadisələr, qloballaşma devizi altında faktiki olaraq böyük dövlətlərin müstəmləkə siyasətinin yürüdülməsi müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin köklü dəyişikliklərə məruz qalmasına səbəb oldu.

XX əsrin 90-cü illərində ikiqütblü dünyanın dağılması siyasi xəritənin yenidən qurulması ilə nəticələndi.

Yeni xəritədə beynəlxalq münasibətlərin iştirakçıları arasında köhnə narazılıqların bərpası və yeni iddiaların meydana gəlməsi, münaqişələrin artması ilə tarixə yazıldı.

Müasir dövrün aktual mövzularından biri olan qloballaşma proseslərinin hər sahədə özünü biruzə verilməsi.

Bu təsirlərin müsbət və mənfi səhətlərin öyrənilməsi və təhlilin aparılması, və yekunda

ümumiyyətlə, dövlət institutunun gələcəkdə mövcudluğu və inkişafı üçün çıxış yollarının axtarılması, inkişaf tendensiyaqların müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi müasir dövrün olduqca vacib, əhəmiyyətli və tələhönəmli məsələlərindəndir.

Tədqütblü beynəlxalq münasibətlər sisteminin yaranmasına yönəlmiş müasir inkişaf bəşəriyyət üçün mümkün olacaq təhlükələrin aşkar və müəyyən olunması, və bu təhlükələrin imkan daxilində qarşısının alınması hal-hazırda sistemin hər bir iştirakçısı üçün gündəmdə olan ən aktual, vacib, əhəmiyyətli bir məsələdir.

Əməkdaşlıq prinsipi əsasında ölkələrarası münasibətlərin inkişafı iştirakçılar üçün müasir dövrdə real mövqedir.

Dövlət institutun təhlükədə mövcudluğundan milli dövlətin müasir şəraitdə qlobal problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün də əngəl amildir.

Təqdim olunan vəsait müasir dövrdə milli dövlətin qloballaşma şəraitində inkişaf və təhlükəsizlik problemlərini, qloballaşma proseslərinin digər ictimai münasibətlərə təsir edilməsini, qloballaşma şəraitində dövlət suverenliyinin transformasiyasını açıqlayır.

Dərs vəsaiti beynəlxalq münasibətlər ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə, müəllimlərə, mövzu ilə maraqlananlara ünvanlanır.

FƏSİL I. Qloballaşma haqqında ümumi məlumat

Suallar:

1. Qloballaşma prosesinin tarixi.
2. Qloballaşmanın mahiyyəti, anlayışı.
3. Qloballaşma fenomeninə yanaşmalar.
4. Qloballaşmanın xarakteristikası.

“Qloballaşma” termini ilk dəfə 1983-cü ildə Teodor Levit tərəfindən “Qarvard biznes revyu” jurnalında dərc edilmiş məqalədə işlənir. Ayrı-ayrı korporasiyalar tərəfindən ayrı-ayrı malların bazarlarının birləşməsi fenomenini qeyd etmək üçün istifadə edilir.

XX əsrin 90-cı illərindən qloballaşmaya həsr olunan kitabların, məqalələrin sayı artır. Termin geniş yayılmağa başlayır, lakin mənası da genişlənir.

Bu səbəbdən də qloballaşma proseslərinin mahiyyəti, genezisi və xüsusən gələcək inkişaf yolları bu gün kəskin siyasi və elmi diskussiyaların predmetidir.

Diskussiya və debatların predmetinə qloballaşmaya aid bütün suallar daxildir:

- qloballaşma nədir?
- nə vaxt başlanıb?
- ictimai həyatda digər proseslərlə necə uyğunlaşır?

➤ yaxın və uzaq nəticələri necədir? və s.

Bu gün qloballaşmada aşağıdakılar görünür:

- iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əlaqələrin intensivləşməsi;
- soyuq müharibədən sonra başlanan tarixi mərhələ;
- maliyyə bazarlarının anarxiyası ilə istiqamətləndirilən dünya iqtisadiyyatının transformasiyası;
- neoliberal iqtisadi proqramın siyasi demokratikləşmə proqramı ilə kombinasiyası ilə təmin olunan amerika sistemi dəyərlərinin qələbəsi;
- işləyən bazarın güclü tendensiya və məntiqi və şərtsiz kulminasiyasında təkid edən ortodoks isologiya;
- çoxsaylı və axıra qədər dəqiq olmayan sosial nəticələrlə qeyd olunan texnoloji inqilab;
- global qərarları tələb edən global problemlərin öhdəsindən gəlməsi milli dövlətlərin qüvvəsizliyi (demosafik, ekoloji, insan hüquqları və nüvə silahının yayılması).

Qloballaşma fenomeninin izah olunmasında üç əsas yanaşmanı ayırmaq olar:

1) *Darfan yanaşması.*

Bəzi tədqiqatçılar qloballaşmanı dar mənada başa düşür: başlanmasını 1990-cı illərlə bağlayır və yeni,

xüsusən, kompüter, texnoloji bazada maliyyə-məlumat məkanının obyektiv və keyfiyyət baxımından yeni formalaşma prosesi kimi qəbul edir.

Beləliklə, bu gün dünyada baş verən global dəyişikliklərin iqtisadi əsasları ön plana çıxarılır.

Lakin müxtəlif müəlliflər qloballaşmanın müxtəlif aspektlərini ayırır:

- təşkilat-idarəedici;
- iqtisadi;
- texniki;
- məkan və s.

Həqiqətən də, bu gün bütün dünya ciddi iqtisadi və sosial dəyişikliklər səhnəsinə şevrilir.

2) *İdeoloji yanaşma.*

Bəziləri hesab edir ki, neoliberalizmə qarşı qərb elitalarının cavabıdır: qloballaşma konsepsiyası transmilli korporasiyaların hakimiyyəti və beynəlxalq strukturların (BVF, ÜB, ÜTT) hökmranlığının yeni ideoloji əsaslandırılması kimi izah olunur; qloballaşma isə dünyanın amerikanlaşması ilə müqayisə olunur.

3) *Tarixi yanaşma.*

Bu yanaşmaya əsasən qloballaşma – dünyanın mərhələvi durumu prosesi: vahid və qarşılıqlı iqtisadi, siyasi, mədəni məkana çevrilməsi.

Qloballaşmanın başlanması müddəti əsasən XVI əsrdən XX əsrə kimi qeyd olunur.

R.Robertsonun fikrincə qloballaşma ideyası Polibiy vaxtındayaranıb.

XX əsr insanlıq tarixində ən böyük miqyaslı irəliləyişlər, müharibələr, ingilablar, müxtəlif tələyüklü hadisələrlə və proseslərlə zəngin bir dövr oldu.

«İnkişaf» devizi altında keçən XX yüzillik insan zəkasının sürətli sıçrayışları dövrü oldu. Belə ki, böyük kəşflər, ixtiralar və texnoloji sıçrayışlar, nisbilik nəzəriyyəsi kimi, atomun bölünməsi, kosmosun kəşfi, kənd təsərrüfatı sahəsində irəliləyişlər və s. Bütün bunlar əsrin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye ingilabı ilə, ortalarında elmi-texniki, son rübündə isə informasiya-kommunikasiya ingilabı ilə nəticələndi. XX yüzillikdə eyni zamanda baş verənlərin yeni ölkələrə bazar iqtisadiyyatının, liberal demokratiyanın, insan haqlarının və xalqların öz müqəddəratının təyin etməsi ideyalarının yayılması baş verdi.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, XX yüzillik insanların həyat şəraitinin görünməyən şəkildə yaxşılaşması eyni

zamanda yoxsulluq və varlılıq arasında fərqin kəskin artmasının şahidi oluruq.

XX yüzillikdə həm də millətçilik ideologiyasının təntənəsi baş verdi ki, bu da əvvəlcə çoxmillətli, sonra isə müstəmləkə imperiyalarının çökməsi və onların dağıntıları üzərində yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə nəticələndi. İki dəhşətli müharibə, tiran rejimlərinin süqutu və s. baş verdi.

Atom silahının kəşfi və onun bütün və onun bütün bəşəriyyətin, insanlığın bəlasına çevrilməsinin şahidi olmuşuq.

Köklü dəyişikliklər son 20-30-cu illərdə baş verdi:

- dediyimiz kimi sənayecə inkişaf etmiş zonada baş vermiş informasiya-kommunikasiya ingilabı nəticəsində keçmiş sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə transformasiya olundu;
- bu ingilabla bərabər sosial-siyasi paradigma dəyişdi;
- qərb sivilizasiyasının hökm sürdüyü Avropa mərkəzləşmiş dünya yerinə ümümlənətar sivilizasiya yaranır. Mərkəzlərin, xalqların, mədəniyyətlərin, dinlərin bir-birinə qarışdığı bir sivilizasiya;
- Sovetlər Birliyinin dağılması ilə ikiqütblü dünya başa çatdı...

(Bu çox mürəkkəb və xüsusi problemdir... Bir tərəfdən dağılır, o biri tərəfdən yenisi yaranır...).

Söylədiklərimizin bariz nümunəsi qloballaşmada özünü göstərir... Qeyd etmək lazımdır ki, «qloballaşma» anlayışının elmdə ümumi izahı yoxdur. Bəziləri ona insanlığın universal vahidliyə doğru hərəkəti kimi baxır. Başqaları mərkəzləşmiş Qərb dəyərlərinin məqsədyönlü şəkildə siyasətlə yerləşdirilməsi kimi baxır; həyat tərzı və qaydaların. ABŞ-ın hegemonluğu ilə yeni müstəmləkəçiliyin, imperializmin yeridilməsi kimi baxırlar. Bundan başqa gözümüz qarşısında antiqlobalistlərin hərəkəti baş verir və onlar sənayecə inkişaf etmiş ölkələri dünya hegemonluğuna can atmaqda günahlandırırlar. Belə fərqli fikirlilik bütün aparıcı dövlətlərdə bu fenomenin xronologiyası ilə bağlı da mübahisə və diskussiyalarda da özünü göstərir. Bəzi müəlliflər qloballaşmanı 1800, hətta 1500-ci illərə aparırlar. Belə müəlliflər var ki, hətta Makedoniyalı İskəndərin imperiyası özündə qloballaşmanı əks etdirdiyini söyləyirlər.

Daha çox inandırıcı fikirlər əlbəttə ki, bu prosesi XX yüzilliyin 60-cı illərdən verənlərə aiddir. Bununla bağlı onu demək olar ki, «qloballaşma» sözü elmi və siyasi leksikona 60-cı illərdən etibarən daxil olub. Qloballaşmanı tədqiq edən mütəxəssislərdən biri

R.Robertsonun fikrinə görə fenomen 1980-ci ildən elmi tədqiqat obyektinə çevrilib. Fikrini dəqiqləşdirmək üçün belə bir faktı gətirir ki, ABŞ Konqresinin kitabxanasında 1994-cü ildə məzmununda «qloballaşma» termini olan yalnız 34 kitab qeydə alınıb. Əlbəttə ki, qloballaşmaya keçən əsrin 90-cı illərindən daha çox maraq göstərməyə başlanıb. (Onu demək lazımdır ki, «qlobal» sözü bir neçə əsrlərdən işlədilir, amma «qloballaşma» sözü qeyd etdiyimiz kimi elmi və siyasi leksikona yalnız 1960-cı ildən etibarən daxil olub.)

Qloballaşmanın nəzəri araşdırılmasında E. Giddens, M.Uoters, R. Robertson, X. Xandker və başqalarının xidmətləri olub. Qloballaşmanın konsepsiyasının formalaşmasında xüsusi xidməti olan İ. Vallersteyn olmuşdur ki, onun analizi - dünya vahid tam kimi tədqiq olunur, ölkə və region yanaşmasından imtina olunur.

Bu anlayışın açılışı birmənalı deyil, qloballaşma çox universal terminə çevrilib. Qloballaşmanın müxtəlif regionlarda, cəmiyyətlərdə, fənlərdə özünün xüsusi mənası var. R. Robertson belə bir izah verir: «Qloballaşma anlayış kimi dünyanın sıxılması və vahid tam kimi qəbul olunmasının intensivləşməsidir.» U. Anderson qloballaşmanı həqiqi vahid dünya yaradan,

qarışan qüvvələrin bir-birinə axını adlandırır. Onun fikrinə görə bunu dərk edənlər artıq «I qlobal sivilizasiyada» yaşayırlar. «Bütün dünya proseslərinin müəyyən edən qlobal sistemlər sistemində yaşayırlar.» Bir sıra müəlliflərin fikrinə görə qloballaşma Avropa fenomenini özündə əks etdirir. Belə ki, Avropa qitəsinin Qərb hissəsində sosial və xüsusi siyasi normaların deterritorializasiyası baş verir. Yəni ki, milli sərhədlərin yuyulması və millətüstü dəyərlərin rolunun artması.

Qloballaşma anlayışı altında nə başa düşüldüyünü aydınlaşdırmaq üçün qloballaşmanın xronologiyasına baxmaq lazımdır.

Bir daha qeyd etmək ki, qloballaşma son 4-5 onilliyin fenomenidir. Amma bir sıra hadisələr var ki, onlar olmasaydı, təbii ki, qloballaşmadan danışmaq olmazdı...

Müasir dünyanın geosiyasi inkişafı nöqteyi-nəzərdən deyə bilərik ki, yeni dövr tarixi, xüsusilə XIX yüzillik bütün planetdə Avropa hökmranlığı dövrü kimi xarakterizə olunur. Digər regionlar Avropa ilə nə qədər bağlı olurdularsa bir o qədər hesaba alınırdılar. Yeni dövrdə orta əsrlər Avropasının sivilizasiyasının yerinə müasir qərb rəşional sivilizasiyası gəlir. Bu dövr Şərqi

Roma imperiyasının Balkanlar və Ön Asiyada dağılması, eyni zamanda monqol-tatar imperiyasının dağılması dövrü idi.

Bu hadisələr beynəlxalq siyasətə yeni milli dövlətlərin qatılması ilə nəticələndi və bu dövlətlər mərkəzləşmiş Avropa kapitalist sivilizasiyasının yaranmasında, Qərb insanının yaranmasında yeni sistemin formalaşmasında böyük rol oynadılar. İlk vaxtlar Qərbi Roma imperiyasının hüduqlarında formalaşan bu sistem sonralar Şimali Amerika qitəsində anqlosakson dünyasını əhatə etdi. Aydın dır ki, bunun əsasında, kökündə qərb xristianlıq, intibah və islah olunmuş mədəniyyət və intellektual ənənələr dayanırdı. Tarixin yaradılmasında iştirakçı olan istənilən sivilizasiya, və ya qüdrətli dövlət, həmişə ekspansiya niyyətində olublar. (Bu, romalılara da, ərəblərə də, çinlilərə də aiddir. İstilaçılıq iblislik, vəhşilik xislətləridir).

Bir çox müəlliflər qloballaşmanın başlanmasını kapitalizmlə əlaqələndirirlər. Kapital özündə beynəlxalq fenomen nümayiş etdirir və kapital heç vaxt milli sərhəd tanımayıb və tanımır. Buna görə də kapitalizmin yaranması və inkişafı dünya inkişafında köklü dəyişikliklər etdi. İnsanlıq tarixində birinci dəfə

olaraq müxtəlif dövlətlər, regionlar və xalqlar arasında global qarşılıqlı münasibətləri mümkün etdi.

Avropa dənizçiləri də coqrafi kəşflər dövründə Avropa dəyərlərini, ənənələrini, adətlərini, alətlərini, silahlarını və nəhayət həyat tərzini Afrikaya, Asiyaya, Amerikaya daşıdılar. Hegelin obrazlı təbiriçə desək «avropalılar üçün dünya yumru oldu.». Bir sivilizasiyanın, bir mədəniyyətin izlə edilməsi başa çatdı.

«Ümumdünya tarixi Şərqdən Qərbə istiqamət alıb, belə ki, Avropa ümumdünya tarixinin sonu, Asiya ilə onun başlanğıcıdır...»

İngilislər, fransızlar, ispanlar, hollandlar Şimali və Cənubi Amerikada Avstraliyada, Cənubi Afrikada böyük ərazilər ələ keçirdilər, həmin ərazilərdə yeni millətlər və milli dövlətlərin yaranmasına təkan verdi... (Kolumbun kəşfləri, imperiyalar... Həmin ərazilərin əksəriyyətində çalaq mədəniyyətlər yarandı.)

Bu proseslərin gedişində ABŞ yaranır. XIX yüzillik ərzində ABŞ Şimali Amerikanın böyük bir ərazisini əhatə etdi... (1889-da Panamerikan İttifaqı, iki dünya müharibəsindən sonra onun əsasında ABŞ və demək olar ki, bütün Latın Amerikası daxil olduğu Amerika Dövlətləri Təşkilatı yarandı). Birinci Dünya müharibəsinin nəticələri göstərdi ki, Avropa əsri sona

çatdı - Avropa və Amerika müştərək hökmranlığı başlayır. İkinci dünya müharibəsindən sonra isə ABŞ iki fəvqəl dövlətdən biri oldu.

Sosial-iqtisadi sahədə olan dəyişikliklər haqda onu qeyd etmək lazımdır ki, kapitalist münasibətləri və bazar iqtisadiyyatı Avropadan Şimali Amerikaya və yeni ölkələrə ötürülür. Siyasi və elmi leksikona yeni terminlər «mərkəz» və «periferiya» kəlmələri daxil oldu...

XIX - XX yüzilliklər boyu sənaye sürətlə inkişaf etdi, elmi-texniki ixtiralar oldu ki, bu da iqtisadiyyatın istər mülki istərsə də hərbi sahəsinin yaranmasında mühüm rol oynadı...

I dünya müharibəsindən sonra mərkəzlə periferiya arasında sərhədlərin yuyulması prosesi sürətləndi, hətta 70-90-cı illər ərzində sürətli sıçrayışlar baş verdi. Belə ki, bir çox ölkələr aqrar-sənaye cəmiyyətdən informasiya cəmiyyətinə iri bir addım atdılar... Bir zamanlar böyük dövlətlərin xarici siyasətinin obyektləri olan dövlətlər artıq həmin dövlətlərlə bərabər dünya siyasətinin fəal subyektinə çevrildilər.

Qloballaşma dedikdə nə başa düşürük? Təbiidir ki, aktorlarının təşkilatlar və müxtəlif dövlətlər olduğu dünya siyasətində ictimai-siyasi fenomenlərin izahını və

qiymətini vermək çox çətinidir. Eləcə də qloballaşma haqqında qloballaşma və milli iqtisadiyyatların bir-birindən qarşılıqlı asılı vəziyyətdə düşməsi müxtəlif iqtisadiyyatlı dövlətlərdə müxtəlif cür təzahür edir. Aydındır ki, bundan daha çox inkişaf etmiş ölkələr xeyir götürür və əksinə nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün isə çətin həll olunan problemlər yaradır....

Bir çox müəlliflər qeyd edirlər ki, qloballaşma təkcə iqtisadi-texniki inkişafın nəticəsinin təəcəssümü deyil, həm də siyasi nəticəni bildirir. Nə yeni texnologiya, nə biznes özü-özünə qlobal iqtisadiyyat yarada bilməzdilər. Onların fikrinə görə «böyük yeddilik» ölkələrinin hökumətləri və onların nəzarət etdikləri beynəlxalq təşkilatlar – Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı və Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı bu işdə fəal iştirakçı olublar.

Qloballaşmanın bu dövlət və təşkilatların yeritdiyi siyasətlə əsas qoyulduğu fikrini irəli sürürlər və siyasətin Vaşinqton konsensusu əsasında həyata keçirilir.

Bütün bunlara baxmayaraq qloballaşma - obyektiv prosesdir, feodalizm kimi, kapitalizm və digər ictimai-siyasi formasiya kimi. İradədən, maraqlardan, pərəstişdən, ideologiyadan asılı olmayaraq heç bir dövlət buna qarşı

çıxa bilmir. Yalnız hər-hansı bir səviyyədəsə bu prosesi ya yubada, ya da sürətləndirə bilər. Qloballaşma və onunla bağlı olan fenomenlər, proseslər həyatın ən xırda məişət əsaslarına qədər gedir.

Qloballaşmanı belə xarakterizə etmək olar:

- texnoloji transformasiyanın ümumiləşməsi;
- kütləvi kommunikasiya, ticarət və kapital axını ilə əlaqədar olan qarşılıqlı asılılığın artması;
- istehsal və tələbatın standartlaşdırılması;
- müxtəlif milli institutlar, mədəniyyət və həyat tərzlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsi və dərinləşməsi.

Qloballaşmanın xüsusi cəhətlərinə aid etmək olar:

- TMK rolunun yüksəlməsi;
- İnternet kompyuter şəbəkəsinin yaradılması;
- meqapolisların artması;
- standartlaşma və unifikasiya;
- bütün dünyada ingilis dilinin yayılması;
- kütləvi şüurun manipulyasiyası.

Dünyanın müxtəlif yerlərində yaranan fenomen və proseslər başqa sözlə gec və tez qlobal xarakter alır... Öz növbəsində istənilən lokal hadisə dünya əhəmiyyətli ola bilər və əksinə istənilən dünya əhəmiyyətli hadisə şeylərin vəziyyətini radikal dəyişə bilər. Başqa

sözlə qloballaşma müxtəlif sayda sosial, mədəni, siyasi və digər münasibətlərdə və əlaqələrdə ümumdünya xarakteri alır.

Hələ XX əsrin əvvəllərində X. Makindern deyib ki, «Bu gündən başlayaraq və qarşıda postkolumb epoxasına doğru bizim işimiz qapalı siyasi sistemlə olacaq və ola bilsin ki, bu global mişqyaslı sistem olacaq. İctimai qüvvələrdə baş verən hər hansı bir partlayış yerindəcə batıb qalmaqdansa, yer kürresinin əks tərəfində dəhşətli əks-səda verəcək, yer orqanizmində zəif siyasi və iqtisadi elementlər dağıntılara məruz qalacaq (Makindern «Tarixin coqrafi oxu»).

Bu proseslərin intensivləşməsi bir tərəfdən milli dövlətin məsuliyyəti sahəsində funksiyaların genişlənməsi, digər tərəfdən isə ona qoyulan tələblərin effektiv yerinə yetirilməsini məhdudlaşır.

Transmilli şəbəkələr, sosial hərəkətlər və münasibətlər insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sferalarına sirayət edib. Qlobal ticarət, maliyyə və sənaye sistemlərinin mövcudluğu bütün dünya xalqlarının taleyini birləşdirib. Beləliklə, dövlət sərhədləri daha şəffaf olur...

Bir sıra müəlliflər məhz bunda qloballaşmanın mənfiyini qeyd edirlər. «Qloballaşma immunitet və

diskriminasiya, varlı və kasıb, güc və gücsüzlük, azadlıq və asılılıqla yerləri müəyyənləşdirir. Bu proses bəziləri üçün seçim azadlığını müəyyən edir, digərləri üçün isə taleyin qaçılmaz zərbəsi kimi görünür.» (Bauman Z.)

Belə bir məsələni qeyd etmək mütləq vacibdir. İndi «makdonaldlaşma» və ya mədəniyyətlərin homogenləşməsi haqda çox danışılar. Bu proses modernləşmə, qərbləşmə, avroplaşma, amerikanlaşma bayrağı altında keçirilir. Bu məsələ ilə bağlı müxtəlif fikirlər var...

Başqa sözlə hər iki tendensiyanın öz yeri var: dünyanın sərhədsiz vahidləşməsi bir tərəfdən, milli dövlətin möhkəmlənməsi digər tərəfdən.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Cozef E. Stiqlitz «Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar». Bakı. 2004.
2. Бек У. Что такое глобализация? Москва. 2001
3. Лукашук И. Глобализация, государство, право. XXI век. Москва. 2000.
4. Прыкин Б.В. Глобалситика. Учебник. Юнити-Дана. 2002
5. Дергачев В.А. Глобалситика. Учебное пособие. Юнити-Дана. 2002

6. Глобализация и девиантность. Под ред. Я. Гилинского
Юридический центр Пресс.2006.
7. Зубенко В.В., Зубенко В.А., Орлова Н.Л., Антропов
В.В., Игнатова О.В. Глобализация мировой экономики:
вызовы и ориентиры. Дашков и К.2012.
8. Скурко Е.В. Глобальная и региональная торгово-
экономическая интеграция: эффективность правового
регулирувания. Юридический центр Пресс. Москва.
2004.
9. Уткин А.И. XXI век. Институт экономических
стратегий; Международная Академия исследований
будущего.2011.

FƏSİL II. Qloballaşma prosesində insan haqqları və demokratikləşmə problemləri.

Suallar:

1. Qloballaşma şəraitində insan haqqları.
2. İnsan haqqlarının qorunması mexanizmi. ATƏT-in
İnsan haqqlarının qorunması sahəsində yeri və rolu.
3. İnsan haqqlarının qorunmasına dair qəbul edilmiş
beynəlxalq konvensiya və bəyannamələr.

10 dekabr 1948-ci ildə İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannaməsi qəbul edilərkən nəzərdə tutulurdu ki, bu sənəd onillərlə öz aktuallığını saxlayacaq. Bir çox ölkələrdə bu tarixdə nümayişlər, elmi konfranslar keçirilir, sərgilər açılır. Dünyanın 5 ölkəsində 10 dekabr iş günü sayılır (Kiribati, Namibiya, Salvador, Cənubi Afrika Respublikası, habelə II Yelizavetanın təbəələri Terke və Kaykos adalarında).

İllər boyu diktat rejimində olan Salvador vətəndaşları öz haqqlarından indi istifadə etməyə başlayırlar.

Belə siyasi reallıqlar onu sübut edir ki, insan hüquqları mövzusu aktual və vacibdir. İnsan hüquqlarının rolu müasir beynəlxalq münasibətlər

sisteminin formalaşmasında tədqiqatının aparılmasında çox önəmliir.

ATƏT bütün ümumavropa məkanında integrasiya proseslərini nizamlayan, Avropanın Şərqi ilə Qərbi arasında əməkdaşlığa rəvac verən, regional dövlətlərarası və dövlətdaxili münaqişə və mübahisələrin erkən qarşısının alınmasına və aradan qaldırılmasına yönələn, böhran və münaqişələrdən sonrakı bərpanı nizamlayan, yeni əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən edən yeganə regional dövlətlərarası təşkilatlardan sayılır. ATƏT-in fəaliyyət mexanizminin araşdırılması, üzv-ölkələrin təşkilat çərçivəsində fəaliyyətlərinin öyrənilməsi, mövcud «ikili standartlar»ın yaranması səbəblərinin araşdırılması baxımından böyük elmi-nəzəri aktualıq və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

ATƏT müasir Avropanın dövlətlərarası təşkilatları içərisində geniş tərkibə malik olub, məqsəd və vəzifələrinin mahiyyət və məzmunu baxımından daha nüfuzlu, daha səmərəli beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Bu aspektlərin elmi-nəzəri araşdırılması və praktiki əhəmiyyətinin öyrənilməsi zəruriliyi böyük aktualıq kəsb edir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra - 1991-ci ildən hal-hazırədək ATƏT-in fəaliyyətində yaxından iştirak edir, xüsusilə Yuqoslaviyada fəaliyyət

göstərən sülhməramlı qüvvələrin tərkibində Azərbaycan hərbi hissələrinin olması Respublikamızın bu qurumlar əməkdaşlığına zəngin perspektivlər açır. ATƏT-lə çoxtərəfli əməkdaşlığının qurulması və inkişafının elmi araşdırması həm siyasi, həm də müasir siyasi təcrübə baxımından həm zəruri, həm də əhəmiyyətliyədir.

Avropanın tarixi boyu bu qitə dövlətlərinin xristian dini bayrağı altında vahid dövlətdə birləşməsi ideyası zaman-zaman təkrar olunmuşdur ki, bu da təsadüfi deyildir. Təkcə XVII əsr- də Avropada gedən müharibələr nəticəsində 3mln. nəfər həlak olmuşdu, XVIII əsrdə isə bu göstərici 5 mln. nəfər idi. I Dünya müharibəsi 10 mln. nəfərin, II Dünya müharibəsi isə 65 mln. nəfərin həyatı bahasına başa gəlmişdi.

Bəşər sivilizasiyasının ən qədim ocaqlarından olan Avropanın etnik rəngarəngliyi buranı daimi münaqişə ocağına çevirmişdi. İlk dəfə, 756-cı ildə yaradılmış Roma papalıq dövləti Avropanın dini birliyindən çıxış edərək bu dövlətlərin xristian birliyində qovuşması uğrunda mübarizəyə başlamış və bu məqsədlə saxta «Konstantin bəxşişi» adlı sənəd də uydurulmuşdu.

1305-1307-ci illərdə Fransa kral prokuroru Pyer Dübua (1250-1320) «Müqəddəs torpağın qaytarılması haqqında» traktatında Avropa monarxlarının xristian

respublikasında birləşməsi ideyası ilə çıxış etmişdi.

1463-cü ildə çex kralı İrji Podebrad (1420-1471) türklərin hücumunun qarşısını almaq üçün Avropa dövlətlərinin birliyi ideyası ilə uğursuz çıxış etmişdi.

XIX yüzillik Avropasının görkəmli dövlət və siyasi xadimlərindən olan I Napoleon Bonapart, Otto fon Bismark, Metternix və başqaları Avropada «ədəbi sülhü» bərqərar etmək üçün müxtəlif ideyalarla çıxış etmiş, məhz bu zəmində «panavropa» və «panalman» hərəkatları meydana gələrək inkişaf etmişdi.

XX yüzilliyin əvvəllərində Ümumavropada təhlükəsizlik sisteminin yaradılması problemi «Panavropa» və «Avropa Birləşmiş Ştatlar» ideyalarının olduqca geniş yayılmasını şərtləndirdi. 1923-cü il Vyanada qraf Rixard Kudenxove-Kalerqinin «Panavropa» əsəri çapdan çıxdı, onun təsiri ilə 1924-cü ildə «Panavropa manifesti» meydana gəldi ki, müəlliflər burada ilk dəfə ABŞ, İngiltərə və Rusiyaya qarşı Avropanın birliyi ideyasını irəli sürürdülər. Bu dolayısı ilə Avropa sisteminin digər sistemlərdən üstünlüyünü irəli sürmək demək idi. Manifest müharibələrin qarşısını almaq üçün Arbitraj Məhkəməsinin yaradılmasını, gömrük sərhədlərinin ləğvini, tərksilah problemlərinin həyata keçirilməsini, azad ticarət dövryyəsinin təmin olunmasını və s. irəli sürürdü.

Sonrakı illərdə güclənmiş Panavropa hərəkatı 1927-ci ildə Vyanada I Panavropa konqresinin çağırılması ilə nəticələndi. Ona Panavropa ideyalarının alovlu carçısı, Fransanın xarici işlər naziri Aristid Brian başçılıq edirdi. 1930-cu ilin sentyabrında o, Millətlər Cəmiyyətinə «Avropa Federal İttifaqı təşkilatının yaranması haqqında» Memorandum təqdim etdi, lakin 30-cu illər Avropası sülh və təhlükəsizlik naminə öz suveren hüquqlarının bir qismindən imtina etməyə hələ hazır deyildi, digər tərəfdən artıq faşizm hakimiyyəti ələ almaq üçün gərgin mübarizəyə başlamışdı.

Memorandumda 1928-ci il avqustun 27-də Parisdə imzalanmış «Paris paktı» da («Brian-Kelloq paktı» da adlanır) öz əksini tapmışdır. Həmin pakt ilk çoxtərəfli akt olub zorakılıq və təcavüzkar müharibələrinin qarşısını almaq, mübahisəli məsələləri dinc yollarla nizama salmaq məsələlərini ön plana çəkmişdi.

Lakin 1933-cü ilin yanvarında faşist partiyasının Almaniya hakimiyyət başına gəlməsi, müharibə təhlükəsinin reallaşması, Almaniya ucdantutma səfərbərlik Panavropa ideyalarının cüvətilərini kökündən qırıb atdı, əvəzində Avropa faşizm bayrağı altında birləşdirildi, bununla da kollektiv təhlükə ocağı meydana gəldi.

Müharibədən sonra Avropada təhlükəsizlik sisteminin yaradılması uğrunda mübarizə olduqca genişləndi. Mövcud ədəbiyyatlarda ATƏM-in yaradılması uğrunda mübarizənin 1966-cı il iyulun 4-6-da Buxarest müşavirəsində qəbul olunmuş «Avropada sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında bəyannamə» əsasında başlandığı göstərilir (Bəyannaməni Varşava Müqaviləsi Təşkilatının Siyasi Məsləhət Komitəsi qəbul etmişdi). Əslində bu mübarizənin köklərini müharibədən sonrakı ilk illərdə axtarmaq lazımdır.

Ümumavropa integrasiya proseslərinin dərinləşməsində 1992-ci ilin 8-10 iyulunda keçirilmiş II Helsinki müşavirəsinin böyük rolu olmuşdur. Müşavirənin işində Avropanın 51 dövləti iştirak edirdi. Yalnız Balkanlarda yaranmış gərgin vəziyyətə görə Yuqoslaviya nümayəndələri müşavirədə iştirak etmirdilər. Müşavirənin gedişində 10 yeni dövlət, o cümlədən Azərbaycan Respublikası da Yekun Aktını imzalamaqla Avropa təhlükəsizlik məkanına qoşuldu.

1990-cı ilin noyabrında qəbul edilmiş «Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası» sənədində ATƏM iştirakçıları aşağıdakı məsələlər barədə razılığa gəlirdilər ki, bunlar müşavirə çərçivəsində dövlətlərarası əməkdaşlığın yeni perspektivlərini açırdı:

- vahid və azad Avropanın yeniləşdirilməsi zəruriliyinin qəbul edilməsi, bu məqsədlə nəzəri və praktiki vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması uğrunda mübarizə;
- ATƏM-in institutlaşdırılması, bu məqsədlə yaranmış realığa uyğun olaraq müvafiq strukturların yaradılması, habelə birgə əməkdaşlığı şərtləndirən tədbirlərin görülməsi;
- müşavirənin işinin səmərəliliyinin artırılması üçün siyasi məsləhətləşmələr mexanizminin yaradılması və hökumət başçıları, sahə nazirləri arasında görüşlərin mütəmadi xarakter alması;
- zərurət yarandıqca müəyyən sayda daimi fəaliyyət göstərən orqanların yaradılması, onların maliyyələşdirilməsi, lazımi kadrlarla təmin edilməsi, bu orqanların məsuliyyəti və cavabdehliyi.

BMT Nizamnaməsinin VIII fəslində göstərilirdiyi kimi, ATƏT regional razılaşma statusu olaraq münasibətlərin inkişafının bütün mərhələlərində öz mexanizmini formalaşdırır. Bu məqsədlə əhatə etdiyi məkanda ATƏT-in 20-dən artıq missiyası və yerlərdə xüsusi nümayəndəlikləri mandat çərçivəsində səlahiyyətlərini həyata keçirirlər. Bu zaman ATƏT regionun tələb olunan bölgələrində demokratiyanın inkişafı, qanunun aliliyinin

təsdiqi və insan hüquqlarına hörmət məqsədilə fəallıq və təsir göstərir, həmin proseslərə dəstək verir.

1999-cu ilin noyabrın 19-da ATƏT-in İstanbul zirvə görüşündə qəbul edilmiş İstanbul Bəyannaməsində üzv-dövlətlər bu məsələdə ümumi mövqeyə malik olduqlarını bəyan etdilər: «Bizim yerlərdə missiyalarımızın kəmiyyətini və miqyasını qəti olaraq artırmağımız fəaliyyətimizin səviyyəsini yüksəltdi. ATƏT öz səylərinin miqyasını və məzmununu genişləndirdi.

Bütün bunlar bütöv ATƏM regionunda təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə onun verdiyi gücü əhəmiyyətli dərəcədə gərəkli edir».

ATƏT üzv dövlətlərin dövlət və hökumət başçılarının 1996-cı ilin 2-3 dekabrında Lissabonda (Portuqaliya) keçirilmiş V görüşü zamanı əvvəlki görüşlərdən fərqli olaraq ilk dəfə bu toplantıda qəbul olunan qərarlar Avropa təhlükəsizliyi sisteminin yaradılmasında xüsusi davranış qaydaları və elementlərini yaratdı. Aşağıdakı sənədlər ATƏT-in perspektiv fəaliyyət istiqamətlərini və çərçivəsini müəyyən etdi:

➤ XXI əsr Avropa üçün ümumi və hərtərəfli təhlükəsizliyinin modeli haqqında Lissabon Bəyannaməsi. Bəyannamədə Avropa «təhlükəsizliyini təhlükə altına qoyan çağırışlara» münasibət və onların

aradan qaldırılması yollarını aramaq üçün birgə yanaşma üsulları müddəalar şəklində öz əksini tapmışdı;

- Silahlar üzərində nəzarət üçün konseptual baza haqqında sənəd 1990-cı il Paris müqaviləsi müddəalarının həyata keçirilməsi məqsədi ilə nəzarət mexanizminin yaradılması zərurətini və bu məsələyə ümumi konseptual yanaşmanı əks etdirirdi;
- Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığa dair Forumun inkişafı haqqında sənəddə əməkdaşlığın yeni formalarının axtarılması və onların təhlükəsizliklə əlaqələndirilməsinin vacibliyi nəzərdə tutulurdu.

Eyni zamanda, Lissabon görüşündə müəyyən olunan kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı məsələlərinə dair ATƏT Nümayəndəsinin mandatının hazırlanması haqqında Daimi Şuraya müraciət edilməsi barədə razılıq əldə olunması konsensus yolu ilə baş tutduğuna görə regional əməkdaşlıq baxımından perspektivli idi. Zirvə görüşünün qəbul etdiyi 6 sənədin içərisində ATƏT-in fəaliyyətdə olan Sədri F.Kottinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Bəyanatı müxtəlif istiqamətlərdən qiymətləndirilməsinə baxmayaraq çoxtərəfli əməkdaşlıq baxımından, habelə göstərilən münaqişənin aradan qaldırılmasının hüquqi aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından tarixi əhəmiyyətə malik idi.

ATƏT-in münaqişələrin nizamlanmasındakı rolundan bəhs edərkən ümumiyyətlə beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən də ATƏT-in meyilli olduğu «ikili standartların», və s. prinsiplərinin müasir beynəlxalq münasibətlərdə mənfi rola malik olduğunu nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Müasir zamanda beynəlxalq səviyyədə insan hüquqları ən əsası BMT-nin Nizamnaməsində və İnsan haqqları haqqında Ümumi Bəyannamədə təsdiq olunub.

İnsan haqqları haqqında bir sıra beynəlxalq sənədlər qəbul olunub:

1. İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyası (1950);
2. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966);
3. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966);
4. Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin bütün formaların ləğvi haqqında Konvensiya (1979);
5. İrqi ayrıseçkiliyin bütün formaların ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (1979);
6. İşgəncələrə qarşı və digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya qarşı BMT-nin Konvensiyası

(1984);

7. Uşaq hüquqları haqqında BMT-nin Konvensiyası (1989);
8. Əlillərin hüquqları haqqında BMT-nin Konvensiyası (2006).

2000-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası qloballaşmanın və onun insan hüquqlarının tam həyata keçirilməsinə təsirinin öyrənilməsi məqsədilə iki Xüsusi Məruzəçi təyin etmişdir.

2001-ci ildə Xüsusi Məruzəçilərin “qloballaşma ilahi tərəfindən qabaqcadan müəyyən edilməmiş”, lakin “insan cəmiyyətinin məhsuludur”.

İnsan hüquqları müasir cəmiyyət, dövlət və hüquq anlayışları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onlar tərəfindən xüsusi diqqət tələb edir. Bəşər sivilizasiyası tarixinə insan hüquqlarının tanınması uğrunda mübarizə kimi baxılır.

Cəmiyyətlə fərd arasında münasibətlərin inkişafında iki əsas tendensiya müşahidə olunur: ictimailəşmə və fərdləşmə. Buradan da reallığın bütün aspektlərinə (fiziki, bioloji, sosial, mənəvi) aid olan qanunauyğunluq, fərdi müstəqillik və tamlığa mənsub olma yaranır. İnsan – sosial varlıqdır.

İctimailəşmə dedikdə, ictimai münasibətlərin irimiqyaslı inkişafı, sosial sistemlərin böyünməsi başa düşülür.

Qloballaşma yeni problem yarattı: getdikcə daha mühüm sosial sistemə çevrilən dünya ictimaiyyəti miqyasında ictimailəşmə.

Qlobal ictimailəşmə daha çətin mərhələdir. Belə ki, qlobal maraqların ümumiliyinin dərk olunması yüksək siyasi mədəniyyət tələb edir.

İctimailəşmə və fərdiləşmə tendensiyaqların qarşılıqlı təsiri nəticəsində insan hüquqlarının tanınması baş verir. Bu hüquqların müəyyən olunması və təmin olunması dövlətin funksiyasıdır.

Sivilizasiyanın ən mühüm nailiyyətlərdən biri insan hüquqlarının qüxsək dəyərlər kimi tanınması oldu.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi.
2. L.Hüseynov. Beynəlxalq hüquq. Bakı-2002.
3. Ə.Əliyev. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. B.2009.

4. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası. Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu. 31 mart 2002. № 3.
5. Azərbaycan Respublikası İnsan Alverinə Dair Konvensiyalar. İnsan Hüquqları Beynəlxalq Konvensiyalar. Bakı.1999.
6. İnsan və uşaq hüquqlarının Avropa və BMT Sistemi çərçivəsində müdafiə mexanizmləri. Ümidli Gənclik Gənclər Təşkilatı. Bakı-2005.
7. Талалаев А.Н. Хельсинки: принципы и реальность. М.1985.
8. ОБСЕ, Справочник. М. 2001.
9. Белякович, Н. Н. Права человека и политика: филос.-правовые основы / Н. Н. Белякович. – Минск: Амалфея, 2009.
10. Бреднева, В. С. Права человека: проблемы толкования и реализации // История государства и права. – 2013. – № 13. – С. 23–25
11. Всеобщей декларации прав человека 60 лет: генезис, эволюция и проблемы современного прочтения: сб. науч. тр. /МВД Респ. Беларусь, Акад. МВД; под ред. А. Ф. Вишневского (отв. ред.), В. А. Кучинского, С. Е. Данилюка. Минск, 2009. 223 с.

11. Иванов, Г. И. Права человека: история и теория, ситуац. задачи, междунар. и нац. законодательство / Г.И. Иванов. – Минск: Дикта, 2008

FƏSİL III. Qloballaşmanın ümümdünya təsisatları: ÜTT, BVF və digərləri.

Suallar:

1. Ümümdünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı təşkilatlarının məqsəd və vəzifələri, strukturu, apardığı siyasət.
2. Azərbaycan və ÜTT.

Beynəlxalq bürokratlar - dünya iqtisadi sisteminin simasız simvolları - indi hər yerdə hücumə məruz qalırlar. Güzəştli kreditlər və ticarət kvotaları kimi adi mövzuları müzakirə edən sıradan texnokratların bir vaxtlar heç nə ilə əlamətdar olmayan yığıncaqları indi qızgın küçə toqquşmaları və iri nümayişlər meydanı ilə əvəzlənmişdir.

1944-cü ildə beynəlxalq təşkilatların Bretton-Vuds sisteminin yaranması dövlətlərarası maliyyə və iqtisadi münasibətlərin inkişafında böyük hadisə oldu. Həmin il ABŞ-ın Bretton-Vuds şəhərində Birləşmiş Millətlərin valyuta və maliyyə Konfransında Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (BYİB) yaradılması qərara alındı. Bretton-Vuds sisteminin yaradılmasını stimullaşdırmaqla ABŞ İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə

Avropada və dünyada beynəlxalq iqtisadi vəziyyəti tənzimləmək məqsədi güdürdü.

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə və dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesində aparıcı yer tutan qurumlardan biri də Ümümdünya Ticarət Təşkilatıdır (ÜTT). 1995-ci il yanvarın 1-də fəaliyyətə başlayan bu təşkilatın əsas məqsədi dünya ticarətini liberallaşmaqdan ibarətdir. ÜTT-nin üzvü olan bütün dövlətlərin üzərinə «çoxtərəfli ticarət sazişi» adlanan 18 sazişin tələblərini yerinə yetirmək vəzifəsi düşür.

1999-cu ildə Ümümdünya Ticarət Təşkilatının Sletl yığıncağı zamanı keçirilən etiraz aksiyaları şok effekti yaratdı. O zamandan bu hərəkət güclənmiş və hiddət hissi daha da yayılmışdır. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Ümümdünya Ticarət Təşkilatının demək olar ki, hər bir mühüm yığıncağı münaqişə və iğtişaşlar meydanına çevrilmişdir. 2001-ci ildə Genuyada etiraz aksiyası iştirakçısının ölümü qloballaşma əleyhinə müharibənin daha da çox itkilərlə nəticələnmə biləcəyi haqqında fikirlər oyadırdı.

Qloballaşma tərəfdarı olan qurumların siyasi kursları və fəaliyyətləri əleyhinə keçirilən etiraz aksiyaları və törədilən iğtişaşlar heç də yeni deyildir. Onilliklər ərzində inkişaf edən ölkələrin əhalisi onların

ölkələrinə dikte edilən və xüsusi sərtliyi ilə seçilən proqramlara qarşı öz etiraz səslərini ucaltmışdılar. Lakin onların bu etiraz səsləri Qərbdə, əsasən, eşidilməmiş qalmışdı. Ancaq inkışaf etmiş ölkələrdə (İEO) meydana çıxan etiraz dalğaları isə tamamilə yenidir.

Əvvəllər vəziyyət belə idi ki, struktur dəyişiklikləri kreditləri (ölkələrin böhranlara uyğunlaşmasına və onların qarşısında davam gətirməsinə yardım etmək məqsədilə hazırlanmış proqramlar), banan kvotaları (bir sıra Avropa ölkələrinin keçmiş müstəmləkələrindən başqa, digər ölkələrdən banan idxalının üzərinə qoyulmuş məhdudiyyətlər) kimi məsələlər yalnız bir neçə insan üçün maraq kəsb edirdi. İndi şəhəratrafi rayonlarda yaşayan 16 yaşlı yeniyetmələrin belə GATT (Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş) və NAFTA (Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası, 1992-ci ildə Meksika, ABŞ və Kanada arasında əldə olunmuş bu razılaşma həmin ölkələr daxilində əhali istisna olmaqla, kapital, xidmət və malların daha sərbəst hərəkətini təmin etmişdir) kimi yalnız həmin sahədə çalışan insanlara aydın olan razılaşmalar haqqında ciddi fikirləri vardır. Bu kimi etirazlar hakimiyyətdə olanları öz fəaliyyətlərini tənqidi təhlil etməyə vadar etmişdir. Hətta, mühafizəkar siyasətçi

kimi tanınan Fransa prezidenti Jak Şirak da öz narahatçılığını ifadə edərək bildirmişdir ki, qloballaşma vəd edilmiş müsbət dəyişikliklərə daha çox ehtiyac duyan insanların həyatını heç də yaxşılaşdırmamışdır. Hər birimiz yaxşı başa düşürük ki, müəyyən olduqca səhv addımlar atılmışdır. Çox qısa müddət ərzində qloballaşma dövrümüzün ən ağır problemlərindən birinə çevrilmişdir. Bu problem dünyanın hər bir yerində, direktorlar şurasının iclas zalınlan tutmuş qəzetlərin müəllif köşəsinə kimi hər yerdə, hətta məktəblərdə də müzakirə olunur.

Nəyin səhv edildiyini anlamaq üçün, qloballaşma prosesinin həyata keçirilməsinə rəhbərlik edən üç başlıca qurumu: Beynəlxalq Valyuta Fondunu, Dünya Bankını və Ümumdünya Ticarət Təşkilatını nəzərdən keçirmək vacibdir. Məhz bu qurumlar, maliyyə böhranları və keçmiş kommunist dövlətlərinin bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü də daxil olmaqla, son iyirmi ilin əsas iqtisadi məsələlərinin mərkəzində olmuşlar. BVF və Dünya Bankı II Dünya müharibəsi dövründə, 1944-cü ilin iyul ayında, ABŞ-ın Nyu-Hempşir ştatının Bretton-Vuds şəhərində keçirilən BMT-nin Valyuta və Maliyyə Konfransı nəticəsində yaradılmışlar. Onların yaradılmasında əsas məqsəd isə II Dünya müharibəsindən sonra bərbad hala düşmüş Avropanın

yenidən qurulmasını maliyyələşdirmək və dünyanı gələcək iqtisadi böhranlardan qorumaq məqsədilə görülmə birgə səyləri gücləndirmək olmuşdur.

Dünya Bankının həqiqi adı - Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı - onun orijinal məqsədini özündə əks etdirir, son hissə «İnkişaf», bir qədər gecikmiş ideya kimi ada əlavə edilmişdir. O zaman, qurum yaradılanda, inkişaf etməkdə olan ölkələrin (İEOÖ) əksəriyyəti hələ də müstəmləkə halında idilər və belə hesab olunurdu ki, cüzi də olsa belə, müəyyən iqtisadi inkişaf səylərinin edilə bilməsi və ya edilməsinin mümkünlüyü yalnız onların avropalı sahiblərinin cavabdehliyinə aid idi.

Daha mürəkkəb tapşırıq olan global iqtisadi sabitliyin təmin olunması isə BVF-na tapşırılmışdı. XX əsrin 30-cu illərinin global depressiyası Bretton-Vudsda müşavirələr keçirmiş şəxslərin şüurunda güclü iz buraxmışdı. Təxminən 75 il əvvəl kapitalizm indiyə kimi baş vermiş ən güclü böhranla qarşı-qarşıya qalmışdı. Böyük Depressiya bütün dünyanı bürümüşdü və işsizliyin görünməmiş dərəcədə artmasına səbəb olmuşdu. Böhranın ən pis dövründə ABŞ-da işçi qüvvəsi ehtiyatlarının ¼-i işsiz qalmışdı. Sonralar Bretton-Vuds müşavirəsinin əsas iştirakçılarından birinə

çevrilmiş Britaniya iqtisadçısı Con Meynard Keynes sadə bir şərh və buna da müvafiq olaraq, sadə tövsiyələr irəli sürmüşdü:

- məcmu tələbin kifayət edəcək səviyyədə olmaması iqtisadi tənəzzülü izah edir;
- hökumət tərəfindən reallaşdırılan siyasət məcmu tələbin artmasına təkan verməyə yardım edə bilər.

Valyuta siyasəti səmərəsiz olduğu hallarda, hökumət ya xərclərin artırılmasına və ya da vergilərin azaldılması vasitəsilə fiskal siyasətə arxalana bilər. Keynsin təhlillərinə əsaslanan modellər sonralar tənqid edilsə və təkmilləşdirsə də («nəyə görə bazar gücləri, iqtisadiyyatı tam məşqulluq səviyyəsinə çatdırıb bilmək üçün çevik fəaliyyət göstərmir» sualına daha dərin izahlar tapılmışdır), onun başlıca müddəaları hələ də qüvvədə qalmaqdadır.

Beynəlxalq Valyuta Fonduna yeni bir global depressiyanın meydana çıxmasının qarşısını almaq tapşırılmışdı. BVF isə buna, öz iqtisadiyyatının böhrana düşməsinə imkan verməklə, global məcmu tələbin qorunub saxlanılmasına yardım göstərmək istəməyən ölkələrin beynəlxalq təzyiqə məruz qalması vasitəsilə nail olacaqdı. Lazım olduqda BVF, iqtisadi tənəzzüllə qarşılaşmış və məcmu tələbə öz ehtiyatları hesabına

təkan vermək iqtidarında olmayan ölkələri kredit formasında likvidlə təmin edə bilərdi.

BVF-nun yaranması zamanı mövcud olan konsepsiyaya əsasən, bu qurumun fəaliyyəti bazarların çox vaxt «yaxşı fəaliyyət göstərə bilməməsi» fikrinə əsaslanırdı. Başqa sözlə, bazarlar kütləvi işsizliyə səbəb ola bilərlər və iqtisadiyyatı bərpa etmək üçün lazım olan maliyyə vəsaitlərini əlyətərli etmək imkanında olmaya bilərlər. BVF, «iqtisadi sabitliyi əldə etmək üçün global səviyyədə birgə fəaliyyət göstərməyə ehtiyac vardır» düşüncəsi əsasında yaradılmışdır. Elə BMT də belə bir fikir əsasında yaradılmışdı ki, siyasi sabitlik əldə etmək üçün global səviyyədə birgə fəaliyyətə ehtiyac duyulur. BVF dünyanın hər yerindən olan vergiödəyicilərinin pulları hesabına yaradılmış bir iqtisadi qurumdur.

BVF nə onu maliyyələşdirən vətəndaşları, nə də ki, həyatına təsir göstərdiyi insanları öz fəaliyyəti haqqında birbaşa məlumatlandırmır. Daha doğrusu, BVF, dünya ölkələrinin maliyyə nazirliklərinə və mərkəzi banklarına öz fəaliyyəti barədə məlumat verir.

BVF-da idarəetmə İkinci Dünya müharibəsinin sonunda dövlətlərin iqtisadi qüdrəti əsasında yaradılmış mürəkkəb səsvermə mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir.

O vaxtdan bəri cəmi bir neçə əhəmiyyətsiz dəyişiklik edilmişdir. Qabaqcıl İEO-lər hakimiyyəti öz əllərində saxlayırlar və yalnız bir ölkə, ABŞ effektiv veto hüququna malikdir (bu mənada, BVF, tarixi anaxronizmin veto hüququnun kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirən BMT-yə bənzəyir. Burada da başlıca veto hüququ sahibləri İkinci Dünya müharibəsində qalib gəlmiş qüvvələrdir, lakin bu iki təşkilat arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, ən azından BMT-də veto hüququ 5 dövlət arasında bölünmüşdür).

Yaranmasından keçən illər ərzində BVF-də nəzərəcarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. Bazarların «tənzimləmə olmadan pis fəaliyyət göstərməsi» fikri əsasında yaradılmış bu qurum hal-hazırda, ideoloji ehtirasla, bazarda ali hakimiyyət qazanmaq uğrunda mübarizə aparır. Ölkələrin, iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün xərclərin artırılması, vergilərin və ya faiz dərəcələrinin azaldılması kimi daha ekspansionist iqtisadi siyasət aparmaları üçün, onlara beynəlxalq təzyiqin zəruri olması ideyası ilə yaradılmış BVF, hazırda yalnız iqtisadiyyatın zəifləməsinə gətirib çıxaracaq kəsirlərin aradan qaldırılması, vergilərin və ya faiz dərəcələrinin artırılması kimi siyasət həyata keçirən ölkələrə maliyyə yardımı ayırır.

Bu təşkilatlarda ən dramatik dəyişiklik XX əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. Məhz bu illərdə Ronald Reyqan və Marqaret Tetçer ABŞ və Böyük Britaniyada azad bazar iqtisadiyyatı ideologiyasını təbliğ etməyə başlamışdılar. BVF və Dünya Bankı bu ideologiyayı təbliğ edən qurumlara çevrildilər. Bu ideyalar, həmin qurumlar vasitəsilə onların kredit və qrantlarına böyük ehtiyac duyan kasıb, lakin bu ideyaların tətbiqinə qarşı mübarizə aparan dövlətlərə məcburi şəkildə tətbiq olunurdu.

Bu iki qurumun qarşısında duran məqsədlər fərqli olaraq qalsalarda, məhz bu zamandan onların fəaliyyət sahələri tədricən bir-birinə nüfuz etməyə başladı. 80-ci illərdə Dünya Bankı layihələr (məs., yol və damba tikintisi) üçün kreditlər verilməsi çərçivəsindən çıxaraq, struktur dəyişiklikləri kreditləri formasında geniş miqyaslı maliyyə dəstəyi göstərməyə başlamışdı. Lakin Dünya Bankı bunu yalnız BVF-nun razılığı ilə edirdi və belə razılığın verilməsi ilə eyni zamanda, BVF həmin borcalan ölkələrin üzərinə müəyyən şərtlər qoyurdu. BVF-nun əsas diqqəti böhranlara yönəldiləcəyi güman edilirdi, lakin İEOÖ-lər həmişə yardıma ehtiyac duyduqlarından, BVF İEOÖ-lərin çoxunda gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi.

Berlin divarının dağılması BVF-nin fəaliyyəti üçün yeni bir meydan açdı: keçmiş SSRİ və kommunist blokuna daxil olan Avropa ölkələrinin bazar iqtisadiyyatına keçməsinə reallaşdırdı. Son dövrlərdə, böhranların dərinləşdiyi zaman, BVF-nun öz iri həcmli büdcəsi bunun qarşısını almaq üçün kifayət etmədikdə, on milyardlarla dollar fəvqəladə maliyyə yardımı göstərilməsi xahişi ilə BVF Dünya Bankına müraciət edirdi. Bu zaman, Dünya Bankı kiçik tərəfmüqabili hesab edilirdi və proqramların direktivləri BVF tərəfindən diktə edilirdi. Mahiyyət etibarilə onlar arasında bir növ «əmək bölgüsü» mövcud idi.

Bu iki qurum, ölkələri inkişaf və keçidin bir sıra məsələləri üzrə alternativ yollarla təmin edə və bunu etməklə də demokratik prosesləri qüvvətləndirə bilirdilər. Ancaq onların hər ikisi «Böyük Yeddilik» ölkələrinin iradəsilə idarə olunurdu.

Yaradılmasından keçən yarım əsrdən sonra artıq aydındır ki, BVF qarşısına qoyulmuş vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməmişdir. BVF yarandığı vaxtdan qarşısında duran məqsədə, qlobal sabitliyin təmin olunmasına nail ola bilməmişdir və bir sıra ölkələrin kommunizmdən bazar iqtisadiyyatına keçidi kimi

öhdəsinə götürdüyü yeni məqsədlərə çatmaqla da uğur qazana bilməmişdir.

Bretton-Vuds razılaşması üçüncü bir iqtisadi qurumun, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri ilə məşğul olacaq Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (bir növ, BVF-nun beynəlxalq maliyyə münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi funksiyasına oxşar funksiyaları yerinə yetirir) yaradılmasını da nəzərdə tuturdu. Tariflərin qaldırılması yolu ilə qonşularına ziyan dəyməsi hesabına öz iqtisadiyyatlarının qorunmasından ibarət olan, qonşunun müflisləşdirilməsinə əsaslanan ticarət siyasətini, əksər hallarda, tənəzzülün meydana çıxmasının və dərinləşməsinin günahkarı hesab edirdilər. Yaradılmış beynəlxalq təşkilatdan (ÜTT) nəinki böhranın təkrarlanması qarşısını almaq, həm də malların və xidmətlərin sərbəst axınına təkan vermək tələb edilirdi.

GATT («Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş») tərəfindən tariflərin nəzərə cərpacaq dərəcədə azaldılmasında uğur qazanılmasına baxmayaraq, son razılığa gəlmək mürəkkəb məsələ olaraq qalırdı. İkinci Dünya müharibəsindən 50 il və Böyük Depressiyadan təxminən 65 il sonra, 1995-ci ildə ÜTT əsası qoyulmayana qədər, son razılıq əldə etmək mümkün

olmamışdır. Lakin ÜTT digər iki təşkilatdan, Dünya Bankı və BVF-da kəskin şəkildə fərqlənir. Bu təşkilat özü oyun qaydalarını müəyyənləşdirmir, daha doğrusu, o, ticarət danışıqlarının aparılması üçün forum keçirir və təminat verir ki, onun razılaşmaları qəbul olunmuş bütün prinsiplərə tam surətdə uyğundur.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olma niyyətini əks etdirən müraciət 23 iyun 1997-ci il tarixində ÜTT Katibliyinə təqdim edilmişdir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olma prosesinin sürətləndirilməsində ən vacib məsələlərdən biri olan çoxtərəfli danışıqlar davam etdirilir. 16 iyul 1997-ci ildə Azərbaycan üzrə ÜTT katibliyində yaradılmış İşçi Qrupun 1-ci iclası 2002-ci ildə Cenevrədə təşkil olunmuşdur. 2004-cü ildən başlayaraq İşçi Qrupunun iclasları ardıcıl olaraq keçirilir. 2008-ci ildə ilk dəfə olaraq bir il ərzində İşçi Qrupunun 2 iclası keçirilmişdir. Belə ki, 2008-ci ilin 6 may və 11 dekabr tarixlərində Cenevrədə İşçi Qrupunun 5-ci və 6-cı iclasları təşkil olunmuşdur. 5-ci iclasın sonunda Azərbaycan üzrə ilk ümumiləşdirici sənədin - Faktlar İcmalının - hazırlanmasına dair qərar qəbul edilmişdir. Sənəd ÜTT Katibliyi tərəfindən hazırlanaraq Azərbaycan tərəfinə təqdim olunmuşdur. Sənədə dair aidiyyəti qurumlar tərəfindən rəy və təkliflər bildirilmişdir.

Sənədin növbəti variantı Danışıqlar Qrupunun üzvlərinə rəy bildirilməsi üçün paylanmış və İşçi Qrupun sonuncu 10-cu iclasında yenidən müzakirə edilmişdir. 2012-ci ildə Cenevrədə İşçi Qrupun yenə də 2 iclası keçirilmişdir: 24 fevral tarixində 9-cu iclas və 7 dekabr tarixində 10-cu iclas.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü ilə bağlı sonuncu, 11-ci iclas 21 fevral 2014-cü il tarixdə Cenevrə şəhərində keçirilmişdir. İclasda Azərbaycan Nümayəndə heyətinin rəhbəri, xarici işlər nazirinin müavini Mahmud Məmməd-Quliyev ölkənin son sosial-iqtisadi göstəriciləri, mallar və xidmətlər üzrə ikitərəfli danışıqlarla bağlı son vəziyyəti, ticarət siyasəti ilə bağlı qanunvericilikdə irəliləyişləri, ÜTT Katibliyinə təqdim olunmuş son sənədlər (Qanunvericilik Fəaliyyət Planı, SPS və TBT üzrə cədvəllər, mallar və xidmətlər üzrə ümumi təkliflər) haqqında çıxış etmiş və ticarət rejiminin ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılacağı barədə Azərbaycanın öhdəliyini bir daha qeyd etmişdir. Çin, Avropa İttifaqı, Hindistan, Yaponiya, Norveç, ABŞ, Pakistan, İsveçrə, Türkiyə, Kanada, C.Koreya, Braziliya, Qırğız Respublikası, Tacikistan və s. ölkələrdən olan nümayəndələr Azərbaycanın təşkilata üzvlüklə bağlı addımlarını dəstəkləmişlər. Görüş zamanı üzv ölkələrin nümayəndələri Azərbaycan üzrə hazırlanmış İşçi Qrup

Hesabatının Layihəsini nəzərdən keçirmiş və ticarət siyasəti ilə bağlı olan vergi azadolmaları, investisiya sahəsində güzəştlər, xarici şirkətlərin fəaliyyəti, özəlləşdirmə, sanitar və fitosanitar tədbirlər, ticarətdə texniki baryerlər, əqli mülkiyyət məsələləri, subsidiyaləşdirmə, tranzit və s. məsələləri müzakirə etmişlər;

Görüşün sonunda İşçi Qrupun rəhbəri cənab Valter Levalter müzakirələrin faydalı keçdiyini bildirmiş, növbəti addım olaraq üzv ölkələrin sual və şərtlərinin Azərbaycan tərəfinə ünvanlanacağını qeyd etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 2012-ci ildə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilib.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. R.Mehdiyev. "Azərbaycan qloballaşma dövründə: inkişaf strategiyası iki yol ayrıcında: zelotlar, yoxsa irodçular." 25.05.2004 <http://azertag.az/xeber/312941>
2. R.Mehdiyev. «Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri». Bakı. 2005.
3. Ə.Həsənov «Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti». Bakı.2005.

4. Azərbaycan Respublikası XİN, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi saytları.
5. C.Bulut.,E.Süleymanov. "Dövlət maliyyəsi".B.2011.
6. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin "Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri."B.2013
7. Международный Валютный Фонд. Статьи соглашения Международного Валютного Фонда (1944).Вашингтон, округ Колумбия: Международный Валютный Фонд, 2011. (Издание на русском языке подготовлено Службой переводов МВФ).

FƏSİL IV. Qloballaşmanın təhdidləri: beynəlxalq terrorçuluq.

Suallar:

1. Beynəlxalq terrorizm anlayışı.
2. Beynəlxalq terrorizmin səbəbləri, məqsədləri.
3. Beynəlxalq terrorçuluq problemləri.
4. Beynəlxalq terror təşkilatları.
5. Terrorçuluqla aparılan mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın rolu. Beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi qərarlar.
6. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə.

Beynəlxalq terrorizm – terrorizmin xüsusi formasıdır. 1960-cı illərdə yaranıb və XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlində xeyli inkişaf edib.

Beynəlxalq terrorizmin əsas məqsədləri:

- dövlət idarəçiliyin pozulması;
- iqtisadi və siyasi zərərin vurulması;
- qeyri-sabitliyin yaranması, nəticədə hakimiyyəti siyasi kursun dəyişməsinə məcbur edilməsi.

Beynəlxalq terrorizmin xüsusiyyətləri:

- qloballaşma;

- peşəkarlıq;
- ekstremist ideologiyasında dayaq olması;
- intihar terroristlərin istifadəsi;
- qeyri-ənənəvi (nüvə, kimyəvi, bakterioloji) silahın istifadə təhlükəsi;
- rəşional (səmərelə) yanaşma.

Terrorizmin müasir təqiqatçısı olan Brayan Cenkins hesab edir ki, beynəlxalq terrorizm münaqişənin yeni növüdür.

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 28 sentyabr 2001-ci il tarixli 1373 N-li Qətnaməsi qeyd edir ki, "Beynəlxalq terrorizm transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla, qeyri-qanuni narkotiklərlə, çirkli pulların yuyulması, qeyri-qanuni silah dovriyyəsi, qeyri-qanuni nüvə, kimyəvi, bioloji silahın daşınması və digər potensial ölümcül materialların qanunsuz hərəkəti ilə sıx əlaqəlidir."

Mütəxəssislər həmçinin terrorçuların yüksək texniki təminatının artmasını və onların bəzi ölkələr tərəfindən gizli dəstəyini qeyd edirlər.

Öz məqsədlərinə nail olmaq üçün terrorçular internet şəbəkəsindən, radio və televiziya vasitələrdən geniş istifadə edirlər.

Beynəlxalq terrorizmin xüsusi təhlükəsi ondadır ki, o beynəlxalq hüquqaydasına və beynəlxalq münasibətlərə təhlükə yaradır.

Beynəlxalq terrorizmin hər bir aksiyası bir neçə dövlətin maraqlarına toxunur və bu aksiyaların aradan qaldırılması və qarşısını almaq üçün geniş dövlətlərarası əməkdaşlıq zəruridir.

İlk dəfə terrorizmə qarşı mübarizə haqqında məsələ beynəlxalq səviyyədə 1934-cü ildə Millətlər Liqasında müzakirə olunmağa başladı. Bu 9 oktyabr 1934-cü ildə Marseldə Yuqoslaviyanın kralı I-ci Aleksandr və Fransanın Baş naziri Lui Bartonun öldürülməsi ilə bağlı idi.

1937-ci ildə Millətlər Liqası tərəfindən qəbul edilmiş "Terrorizmin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya" və "Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması haqqında Konvensiya" qevvəyə minmədi. Lakin bu sənədlər bu sahədə qüvvədə olan beynəlxalq müqavələlərin prototipi idi.

Terrorizm istənilən formada, istənilən ölkədə beynəlxalq xarakter daşıyır. Fərdi, yaxud kütləvi terrorizm başlanğıcdır: o, sonralar separatizm yoluna qədəm qoyur, onunla çulğalaşır və birgə hərəkət edir.

Terrorizm və separatizm ağır nəticələrə gətirib çıxarır və artıq dünya birliyi bu nəticələrlə üz-üzədir. Müasir terror-separatizmin kökləri orta əsrlərə gedib çıxır. Bu təzahür indiki anlamda XIX əsrin ikinci yarısında rus və Osmanlı imperiyalarında xüsusilə inkişaf etmişdir. Bu, birinci halda rus xalqçıları, ikinci halda isə erməni terror-separatçılarıdır. Birincinin ikincidən fərqi ondadır ki, rus imperiyasında terrorçuların fəaliyyəti separatizm xarakteri daşıyırdı, çar rejiminin ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinə qarşı yönəldilmişdi. Rus xalqçıları, sonralar isə sol esərlər hesab edirdilər ki, hakim rejimin ayrı-ayrı xadimlərini məhv etməklə sadəcə xalqın həyat şəraitini yaxşılaşdırma bilərlər. Amma, bu utopiya idi.

Müasir şəraitdə terrorizm separatizmlə qovuşaraq rəqiblərə qarşı siyasi, ideoloji, dini təzyiq üsullarının müntəzəm olaraq tətbiq edilməsi ilə səciyyələnir. Bu, qəti, zorakılıq, təxribat, sabotaj, boykot, sui-qəsd və s. deməkdir.

Terrorçuluq cinayətkarlığın ən təhlükəli formalarından biridir. Bu hadisə beynəlxalq münasibətlərin normal inkişafını ciddi surətdə pozan amillərdən biridir. Nüvə və ya digər kütləvi qırğın silahlarından istifadə ilə edilən terror aktları xüsusilə böyük təhlükə törədə bilər. Terrorçuluğa qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın

təşəkkülü prosesi, onun əsas prinsip və normalarının formalaşması müəyyən tarixi mərhələdən keçmişdir. Dövlətlərin bu istiqamətdə ilk ikitərəfli səyləri əsrimizin 20-ci illərinin ikinci yarısına və 30-cu illərin əvvəlinə təsadüf edir.

Terrorçuluq dedikdə hər cür sosial təşkilatları məhv etmək məqsədilə əhalini qorxuya salmağa qadir olan hər hansı bir vasitənin tətbiqi nəzərdə tutulur. Konfranslarda habelə terrorçuların milli sərhədlərin hüdudlarından kənarda da cinayət təqibini həyata keçirməyə imkan verə biləcək mexanizmlərin yaradılması üzərində iş getmişdir.

1937-ci ildə Millətlər Məclisinin himayəsi ilə terrorçuluğun qarşısını alma və bunun üstündə cəzalandırma haqqında Konvensiyanın, habelə beynəlxalq məhkəmə yaratmaq haqqında Konvensiyanın işlənib hazırlanması bu sahədə dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığında yeni mərhələ olmuşdur. Hər iki konvensiyanın bir çox müddəaları terrorçuluğa qarşı beynəlxalq əməkdaşlığın cinayətkarların cəzalandırılmasının labüdlüyü, universal yurisdiksiya, güman edilən cinayətkarı ya vermək, ya da onu cinayət-prosessual qaydada təqib etmək öhdəliyi, müvafiq informasiyanın qarşılıqlı mübadiləsi haqqında müddəa və

s. bu kimi qüvvədə olan prinsip və normaların əsasını qoymuşdur.

Qlobal səviyyədə qarşılıqlı əlaqələr BMT, onun ixtisaslaşdırılmış idarələri, ilk növbədə də İKAO, BDT, AEBA çərçivəsində həyata keçirilir. Bu təşkilatların himayəsi altında bu cür əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi bazasını təşkil edən bir sıra universal sazişlər hazırlanmışdır:

- Hava gəmilərində törədilən cinayətlər və bəzi digər aktlar haqqında 1963-cü il Tokio Konvensiyası;
- Hava gəmilərini qanunsuz ələ keçirməklə mübarizə haqqında 1970-ci il Haaqa Konvensiyası;
- Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə qarşı yönəldilmiş qanunsuz hərəkətlərlə mübarizə haqqında 1971-ci il Monreal Konvensiyası;
- Beynəlxalq himayədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısını almaq və bunun üstündə cəzalandırmaq haqqında 1973-cü il Konvensiyası;
- Girovların götürülməsi ilə mübarizə haqqında 1979-cu il Beynəlxalq Konvensiya;
- Nüvə materiallarının fiziki müdafiəsi haqqında 1980-ci il Konvensiyası;

- Beynəlxalq mülki aviasiyaya xidmət edən təyyarə limanlarında qanunsuz zorakılıq aktları ilə mübarizə haqqında Protokol (Monreal Konvensiyasına əlavə);
- Dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyinə qarşı yönəldilmiş qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında 1988-ci il Konvensiyası və Kontinental şelflərdə yerləşən stasionar platformaların təhlükəsizliyinə qarşı yönəldilmiş qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında 1988-ci il Roma protokolu;
- 1994-cü ildə BMT heyətinin və onunla əlaqədar heyətin müdafiəsi haqqında Konvensiya qəbul edilmişdir.

Regional səviyyədə terrorçuluqla mübarizədə əməkdaşlıq məsələləri ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, Amerika Dövlətləri Təşkilatı (ADT), Cənubi Asiyanın Regional Əməkdaşlıq Assosiasiyası (SAARK) və s. çərçivəsində həll edilir. Bu sahədə əməkdaşlığı tənzimləyən beynəlxalq sənədlər və sazişlər işlənilib hazırlanmışdır:

- ATƏB-in Helsinki, Madrid, Vyana, Paris müşavirələrinin yekun sənədləri;
- Aİ-nın orqanları tərəfindən qəbul edilmiş qətnamə və qərarlar;

- Terrorçuluğun qarşısını almaq haqqında Avropa Şurasının 1977-ci il Beynəlxalq Konvensiyası;
- Terrorçuluğun qarşısını almaq haqqında SAARK-in 1987-ci il Regional Konvensiyası.

«Böyük səkkizlər» ölkələrinin bu sahədə konkret birgə fəaliyyətinin parametrlərinin işlənilib hazırlanması terrorçuluğa qarşı əməkdaşlığın inkişafına güclü təkan vermişdir. Haliəfs (1995) və Lion (1996) sammitlərinin qərarları, habelə Ottava (1995) və Paris (1996) müşavirələrində qəbul edilmiş bəyannamələr məhz bu mübarizəyə yönəldilmişdir.

Müasir terrorçuluğun fərqləndirici cəhətlərindən biri terrorçuların öz məqsədlərinə nail olmaq üçün əl atdıqları üsulların dinamikası, çevikliyidir. Buna uyğun olaraq, beynəlxalq terrorçuluq aktlarına qarşı mübarizə üzrə əməkdaşlığı nizamlayan prinsip və normalar da daim dəyişir, gerçəkliklə ayaqlaşmağa çalışır; onların çoxu hələ təşəkkül prosesindədir.

Müasir terrorizmin əsas cəhətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- ictimai təhlükənin artması (o cümlədən kütlənin ləğv olunması vasitələrindən istifadə edilmə təhlükəsi), əhali arasında qurbanların artması, psixoloji-məlumat

vasitələrindən ümumi qorxu atmosferin yaradılması məqsədilə silahlanmış dəstələrin istifadəsi;

- öz strateji məqsədləri üçün bir sıra xarici dövlətlərin terrorist təşkilatlarından istifadəsi; bu təşkilatlara maddi, texniki, maliyyə, məlumat dəstəyinin səbəbləri müəyyən dövlətlərin zəiflənməsi, müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün pozulması, konstitusiya quruluşunun pozulması;
- dünyada terrorizmin coqrafiyasının genişlənməsi, müxtəlif regionlarda kəskin sosial-siyasi gərginliyin əsasında bir sıra sabit ocaqların formalaşması (Yaxın və Orta Şərq, Şimali Afrika, Balkan, Qafqaz və s.); süni münaqişə və böhran vəziyyətinin yaradılması vasitəsilə;
- daxili və xarici ekstremist qüvvələri arasında əlaqənin güclənməsi: terrorist aksiyalarında muzdlu boyeviklərin aktiv iştirakı (Əfqanıstan, Türkiyə, İordaniya, Pakistan, Baltiya ölkələri);
- terrorist fəaliyyətinin təşkilatı səviyyəsinin yüksəlməsi: global və regional terrorist mərkəzlərinin formalaşması vasitəsi ilə;
- geniş məstablı aksiyalara keçməsi, nəticədə terrorist müharibəyə çevrilən (Çeçen Respublikası, İsrail, Kolumbiya).

Müasir terrorizmdə daha dəqiq cəmiyyət üçün təhlükəli cəhətlər ayrılır:

- insanların kütləvi həlak olunması terror strukturlarının maddi-texniki dəstəyi;
- təbii sərvətlərdə varlı olan ərazilərlə beynəlxalq terror strukturlar tərəfindən nəzarət edilməsi cəhd edilməsi;
- beynəlxalq və milli səviyyədə terror strukturları arasında möhkəm əlaqələrin mövcud olması;
- muzdluğun aktiv istifadəsi;
- cinayət fəaliyyətində atom, kimya, bioloji silahının insanların kütləvi ləğv olunması üçün əldə edilməsinə cəhd göstərilməsi.

Keçmiş XX əsrin əsas nəticəsi bütün bəşəriyyəti və hər insanın ayrılıqda toxunulan dünyada global proseslərin durmasıdır.

Qloballaşmanın meydana gəlməsi obyektivdir və şübhə yaratmır. XXI əsrin əvvəlində qloballaşma müasir dünya quruluşunun mühüm qüvvəsi kimi hesab edilir. «Soyuq müharibə»dən sonra qloballaşma müxtəlif ölçülərdə əks olunur: iqtisadiyyatda, siyasətdə, sosial sahədə, mədəni, beynəlxalq arenda qüvvələrin nisbətində və yerləşdirilməsinə aktiv təsir göstərir; təhlükəsizliyə, ətraf mühitə, sağlamlığa, demoqrafiyaya. Qeyd etmək

lazımdır ki, bu təsir həm pozitiv, həm də neqativ aspektlərdə görünür.

Qlobal səviyyədə çoxtərəfli əməkdaşlıq sistemi terrorizmə qarşı mübarizədə BMT-nin və onun xüsusi təşkilatlarının rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Xüsusilə, Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı, İKAO (Beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatı) və MAQATE (Nüvə enerji beynəlxalq agentliyi) və s.

XX və XXI əsrlərin astanasında beynəlxalq terrorizm dövlətlərin milli sərhədlərini keçərək bütün dünya birliyinə təhlükə yaratmış, qlobal problemə çevrilərək ölkə və xalqların maraqlarına toxunmuşdur.

Terrorizm tez bir zamanda qlobal təhlükə xarakterini əldə etdiyinə görə milli və dini mənsubiyyəti olmayan beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizəyə bütün beynəlxalq birliyin qüvvələrinin birləşməsi zəruriyyəti artırılır.

Müasir terrorizm - beynəlmiləl hadisədir. Digər ölkələr kimi, müstəqil Azərbaycan Respublikası da beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə iştirak edir.

Azərbaycan Respublikası terrorizmlə mübarizə sahəsində BMT-nin bir sıra beynəlxalq hüquqi sənədlərinə qoşulub:

- 1970-cü il «Hava gəmilərinin qanunsuz işğal olması ilə mübarizə haqqında» Konvensiya;
- 1971-ci il «Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə qarşı qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında» Konvensiya;
- 1973-cü il «Dünya mühafizəsindən, o cümlədən, diplomatik agentlərin, istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qabağını alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya;
- 1979-cu il «İnsanların girov götürülməsi ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiya;

Eyni zamanda, terrorizmə qarşı 10 Avropa sənədinə imza atıb. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul olunan beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz hissəsidir və daxili qanun və beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yarandığı halda beynəlxalq müqavilələrin normaları tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində terrorizmə qarşı müqavimət sahəsində bütün müddəalar əks olunub. Bu sahədə daxili dövlət normativ-hüquqi aktlarından ən vacibi 18 iyul 1999-cu ildə qüvvəyə minmiş «Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan

Respublikasının Qanunu və 30 avqust 1999-cu ildə bu qanunun tətbiqi haqqında Fərmandır.

Qeyd olunan sənədlər terrorizmə qarşı mübarizənin hüquqi və təşkili əsaslarına dövlət daxilində və beynəlxalq səviyyədə müəyyən edir.

Beynəlxalq terrorçuluqla mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını təşkil edən prinsiplərdən biri terrorçuluğun onun bütün təzahürlərində, terror aktlarının harada və kimlər tərəfindən törədilməsindən asılı olmayaraq, hamı tərəfindən pislənməsi və hüquqa zidd əməl kimi tanınmasıdır. Terrorçuluğun pislənməsi beynəlxalq sazişlərdə hələ öz təsdiqini tapmaqdadır. Terrorçuluğun heç bir instansiya yol vermədən, hüquqazidd əməl kimi tanınmasına gəldikdə isə, bu prinsipal müddəa bu sahədə fəaliyyət göstərən universal sazişlərin, demək olar, hamısında artıq təsbit edilmişdir.

Terrorçuluğa yalnız bəşəriyyət üçün ümumi olan dəyərlərə istinad edərək, «təmiz əllə» mübarizə aparmaq mümkündür.

Məşhur terror təşkilatları: "Al-Kaida", "Taliban", "Müsəlman qardaşları".

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Beynəlxalq hüquq. Bakı. 2002.

2. C. Mustafayev «Terrorçuluq». Bakı. 2005.
3. Н.Д. Литвинов «Террористические организации: формирование и деятельность». М. 1999.
4. «Международный терроризм: борьба за геополитическое господство» под ред. Возженкова. М. 2005.
5. М.Дзалиев, Э.Иззатдуст, М.Киреев «Современный терроризм: социально-политический облик противника». Под общей ред. В.П. Гордиенко. М. 2007.
6. Э.Иззатдуст «Покушение на мирную жизнь (взгляд на современный терроризм)». М. 2006.

FƏSİL V. Ətraf mühitin mühafizəsinin qloballaşması

1. Müasir dünyanın ekoloji problemləri. İqlim dəyişikliyi.
2. 1997-ci il Kioto protokolu.
3. Ətraf mühitin mühafizəsinə dair BMT çərçivəsində aparılan fəaliyyət.

Ətraf mühitin müdafiəsi – insan fəaliyyətinin təbiətə mənfi təsirinin məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. Bu cür tədbirlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ümumi ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması məqsədilə atmosfərə və hidrosfərə atılan tullantıların məhdudlaşdırılması;
- təbiət komplekslərinin qorunması məqsədilə qoruqların, milli parkların yaradılması;
- müəyyən növlərin qorunması məqsədilə balıqçılığın, ovçuluğun məhdudlaşdırılması;
- zibilin atılmasının məhdudlaşdırılması.

Hal-hazırda bu problem gündən günə gərginləşir.

Hazırkı şərait təbiətin və təbiətdən istifadənin səmərəli dərk edilməsinin yeni tarixi dövrünü açır. Başqa sözlə desək,

digər sahələrdə olduğu kimi, bu sahədə də əvvəlki dövrlərə nisbətən şəraitin üstünlükləri ekoloji problemlərin həll edilməsinin zəruri sosial-iqtisadi, siyasi-ideoloji, elmi-texniki və sosial-mədəni şərtlərini yaradır. Tarixi təcrübə sübut edir ki, cəmiyyət ekoloji proseslərin idarə olunmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış real imkanlar malikidir.

Hazırda dünya inkişafının gedişi bəşəriyyət qarşısında geniş miqyaslı bir çox suallar qoyur. Elmi fikir bu suallara düzgün cavablar verməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin məsələlər dövlətlərin və alimlərin diqqət mərkəzindədir.

İndi hamı aydın başa düşür ki, təbiətlə cəmiyyət arasındakı ziddiyyətlərin aradan qaldırılması olduqca vacibdir. Ziddiyyətlərin daha bir qrupunun – sivilizasiyanın varlığının əsasları ilə bağlı qlobal miqyaslı ziddiyyətlərin təhlili ciddi nəticə çıxarmağa imkan verir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, ətraf mühitin, hava hövzəsinin, okean və dənizlərin çirklənməsindən, təbii ehtiyatların tükənməsindən gedir. Problemləri kəskinləşdirən heç də təkcə o deyildir ki, elmi-texniki inqilabın və insanın fəaliyyəti miqyasının artması nəticəsində təbii sistemlərin üzərinə həddən artıq yük düşür. Ümumbəşəri sərvət kimi planetin ehtiyatlarından sərfəli istifadə olunmasını təmin

edə biləcək ağıllı beynəlxalq qaydalara və mexanizmlərə tələbat getdicə daha aydın duyulur. Ümumbəşəri qlobal problemləri bir dövlətin və ya məhdud dövlətlər qrupunun səyləri ilə həll etmək qeyri-mümkündür. Burada ümumdünya miqyasında əməkdaşlıq, dünya ölkələri və xalqlarının sıx, əməli qarşılıqlı fəaliyyəti zəruridir.

Bundan əlavə, daha bir mühüm problem vardır ki, öz vacibliyinə görə o, digər problemlərdən heç də az əhəmiyyətli deyildir. Mədəniyyəti qorumaq, onu saxtalaşdırmaqdan müdafiə etmək məsələsini həyatın özü ilə sürür.

Bəşəriyyət ilə problemlərlə üz-üzə gəlir ki, onlar insanın mövcudluğunu təhlükə altına alıb. Atmosferin çirklənməsi, torpaq örtüyünün qüvvədən düşməsi və xarab olması, su hövzəsinin kimyəvi zəhərlənməsi belə problemlərin birincisidir. Beləliklə, insan öz fəaliyyəti nəticəsində məskunlaşdığı şərait ilə kəskin ziddiyyətə girir.

Bütün bunlar ilə vaxtda baş verir ki, Yer kürəsinin təqribən 40 faizi təsirli tibbi xidmətlə əhatə olunmayıb. 570 milyona yaxın adam doyunca yemir, 3 milyarda yaxın adama təmiz su həmişə qismət olmur, hər il 750 min adam su vasitəsilə keçən xəstəliklərdən ölür. Planetimizin 800

milyon sakini savadsızdır, 14 yaşma qədər olan 250 milyon uşaq məktəbə getmir. Bəşəriyyət ilə problemlərlə üz-üzə gəlir ki, onlar insanın mövcudluğunu təhlükə altına alıb. Atmosferin çirklənməsi, torpaq örtüyünün qüvvədən düşməsi və xarab olması, su hövzəsinin kimyəvi zəhərlənməsi belə problemlərin birincisidir.

Beləliklə, insan öz fəaliyyəti nəticəsində məskunlaşdığı şərait ilə kəskin ziddiyyətə girir.

Roma klubunun məruzəsində (1997) deyilir ki, son otuz ildə hər bir insana düşən ölçü hesabına görə istifadə üçün yararlı olan torpaq iki dəfə azalıb, atmosferdə karbon qazının miqdarı 20 faiz artıb, istehsal edilən elektrik enerjisinin yalnız 10 faizi bizim lampaları yandırır, 90 faizi isə Yerdə qlobal istiliyin artmasına kömək edir.

Yaşıl bitkilərin bioloji məhsuldarlığının artması olduqca əhəmiyyətli problemdir. Yaşıl bitkilər Yer üzərində üzvi maddənin yaranmasının yeganə qaynağıdır. Günəş enerjisindən istifadə edərək onlar qeyri-üzvi maddələrdən heyvan və insanlar üçün zəruri olan üzvi maddələr yaradırlar. Lakin bu problem hələlik çox ləng yerinə yetirilir.

Biosfera ekologiyasının başqa problemi bizim planetdəki su problemidir. Yaxın vaxtlarda içməli suyun kəmiyyət və keyfiyyətcə tükənməsi təhlükəsi Yer kürəsinin ekoloji cəhətdən inkişaf etmiş geniş bölgəsi üçün realdır. Yerdə kifayət qədər çox su ehtiyatı var, lakin onun əsas kütləsi Dünya okeanında yerləşir. İnsanın həyatı və fəaliyyəti üçün isə içməli su lazımdır. Quruda içməli suyun ümumi ehtiyatı - çaylarda, göllərdə, yeraltı və qar buz ehtiyatlarında - Yerdə olan suyun ümumi miqdarının cəmi 2,5 faizini təşkil edir. Onlardan 70 faizi Arktikanın, Antarktidanın, Qrenlandiyanın buzluqlarında və qar örtüyündə, 29 faizi yerin altındadır. Beləliklə, içməli suyun əlçatan ehtiyatı onun ümumi miqdarının cəmi 0,26 faizini təşkil edir.

Başqa bir biosfera problemi Yerin iqliminin dəyişməsi qorxusu və onun idarə edilməsi problemidir. Bu problem son illərdə meydana gəlib. Alimlərin fikrincə iqlimin əhəmiyyətli təbii dəyişikliyi yaxın gələcəkdə bəşəriyyət üçün təhlükəli olmayacaq. Lakin bizim yaşadığımız iqlim sabit deyil və yaxın 50-100 ildə üç faktorun təsiri altında onun dəyişməsi imkanı var: enerji istehsalının artması, atmosferdə karbon

qazının artması və atmosfer aerosolunun dövr etməsinin dəyişməsi.

Son 80 ildə havanın çirklənməsi 100000 dəfə artıb. Həmin müddətdə bəşəriyyət 500 milyard ton üst qatda olan torpaq itiribdir ki, bu da Hindistanın bütün becərilən torpağına bərabərdir. Bir santimetr dərinliyi olan torpaq qatının yaranması üçün 1000 il lazımdır. Çayların təbii axını sənaye və təsərrüfat tullantılarını kifayət qədər durulaşıdır bilmir və suyun dövr etməsini əvvəlki normal vəziyyətə gətirmək imkanı yox olur. Meşələr məhv edilir, torpaq sahələrinin səhrələşməsi prosesi davam edir. Məsələn, Saxara səhrası ildə 1,5 km sürətlə cənuba doğru hərəkət edir. Belə faktlar olduqca çoxdur.

Hazırda bəşəriyyətin qarşısında həyati baxımdan həll edilməsi vacib olan problemlər durur. Ekoloji gərginlikdən xilas olmaq, maddi ehtiyatların tükənməsi təhlükəsindən qurtulmaq və s. global problemlərin həlli yollarının axtarılıb tapılması günümüzün vacib məsələlərindəndir.

Son 20-30 ildə bir tərəfdən, elmi-texniki inqilab şəraitində cəmiyyətlə təbiət arasında zidiyyətlərin sonuncu nöqtəyə çatması-bu isə ekoloji problemlərin mahiyyətini təşkil edir, digər tərəfdən, ekoloji situasiyadan, daha

doğrusu ekoloji böhrandan təkcə dövlət və partiyalar deyil, həmçinin geniş xalq kütlələri narahat olmağa və həyəcan təbili çalmağa başlamışdır. Deməli, qlobal problemlərin, xüsusilə ekoloji problemlərin yaranması səbəbləri və həll edilməsi yollarının araşdırılması öz-özlüyündən olduqca zəruridir.

Müasir qlobalistikada ekoloji problemlərin yeri və rolu müəyyənləşdirilərkən qarşıya aşağıdakı konkret vəzifələr çıxır:

1. Müasir dövrün qlobal problemlərinin xüsusiyyətlərinin meydana gəlməsi səbəblərini və bu problemlər sistemində ekoloji problemlərin yerini aşkar etmək;
2. Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı münasibətlərinin optimallaşdırılması, ekoloji problemlərin ideoloji aspektini açmaq;
3. Sosial ekologiya-nın mühüm konsepsiyalarının nəzəri-metodoloji, sosial-siyasi və aksioloji dünyagörüşü əsaslarını açmaq;
4. Ekoloji problemlərin təhlilinə ümumbəşəri yanaşmanın üstünlüyünü göstərmək.

Ekoloji problemləri müxtəlif əsaslarla siniflərlə bölmək olar.

Məzmununa görə onlar 4 qrupdan ibarətdir:

- 1) ətraf mühitin çirklənməsi;
- 2) təbii ehtiyatların tükənməsi;
- 3) ekosistemin tarazlığının, sabitliyinin pozulması;
- 4) demoqrafik və urbanistik proseslərlə təbiətdəki proseslərin qarşılıqlı təsiri.

Təşəkkül mənbələrinə görə ekoloji problemləri həmçinin iki qrupa ayıra bilərik. Buraya daxildir:

- 1) cəmiyyət və təbiət arasındakı ziddiyyətlər;
- 2) insan və təbiət arasındakı ziddiyyətlər.

Ekoloji problemlər miqyasına görə:

- lokal;
- regional;
- global problemlərə bölünür.

İstiqamətinə, yönümünə görə ekoloji problemləri «hədələyici» (müdafiə tədbirləri tələb edənlər, məs.: mühitin çirklənməsi, ehtiyatların tükənməsi və s.) və «xilasedici» (hücum tədbirləri tələb edənlər, məs.: okeanın, kosmosun mənimsənilməsi və s.) kimi 2 qrupa ayırmaq olar.

Təsir dairəsinə görə onlar aşağıdakı qruplara ayrılır:

- 1) əsasən cəmiyyətə və insana;
- 2) təbiətə;

Böhranlı ekoloji situasianm meydana gəlməsinin səbəblərini üç bloka bölmək olar:

1. cəmiyyətlə təbiət arasında mövcud olan əbədi, obyektiv, dialektik ziddiyyətlər;
2. elmi-texniki inqilabın müasir ekoloji situasiyada rolu mürəkkəb ziddiyyətlərin kəskinləşməsinin səbəbkarıdır. Digər tərəfdən isə o, həmin ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının vasitələrindən biridir.
3. bərabər səviyyədə həm cəmiyyətə (insana), həm də təbiətə aid olanlar.

Elmi-texniki inqilab cəmiyyətlə təbiət arasındakı əlaqəni tam çıpaqlığı ilə üzə çıxarır. Cəmiyyətin təbiətə müsbət, yaxud mənfi təsirinə o müvafiq olaraq «təşəkkür», yaxud «intişam» prinsipi ilə cavab verir. Ekoloji böhran - təbiətin ondan, yirtıcı münasibətinə qarşı intiqamıdır.

Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında əsas beynəlxalq sənədlər:

- Ətraf mühitin inkişafı üzrə Bəyannamə. (BMT 14 iyun 1992);
- İnsanın ətraf mühiti üzrə BMT Stokqolm konfransı Bəyannaməsi (14 iyun 1972);
- Kioto protokolu (1997);

- Nüvə zərərin vurulmasına görə mülki məsuliyyət haqqında Vyana konvensiyası. (21 may 1963);
- Ozon qatının mühafizəsi haqqında Vyana Konvensiyası (22 mart 1985);
- Bioloji müxtəliflik haqqında Konvensiyaya biotəhlükəsizlik haqqında Kartahen Protokolu (29 yanvar 2000);
- Bioloji müxtəliflik haqqında Konvensiya. Rio-de-Janeyro (5 iyun 1992).

1997-ci ildə imzalanan və 2005-ci ildə qüvvəyə minən Kyoto protokolu küresəl istiləşmə və iqlim dəyişikliyi mövzusunda mübarizə aparmağa yönəlik beynəlxalq tək protokoldur. Birləşmiş millətlər iqlim dəyişikliyi çərçəvə müqəviləsi içində imzalanıb. Bu protokolu imzalayan ölkələr, karbondioksid və küresəl isinməyə nədən olan digər beş qazın salımını azaltmağa söz veriblər. Protokol ölkələrin Atmosferə saldıqları karbon miqdarını 1990 ilindəki səviyyələrə düşürməyi məcbur eləmişdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Kioto protokolu, 1997 il.
2. Акимова Т.В. Экология. Человек-Экономика-Биота-Среда: Учебник для студентов вузов/ Т.А.Акимова,

В.В.Хаскин; 2-е изд., перераб. и дополн.- М.:ЮНИТИ, 2009. 556 с.

3. Бродский А.К. Общая экология: Учебник для студентов вузов. М.: Изд. Центр «Академия», 2006. - 256 с.
4. Одум Ю. Экология т.т. 1,2. Мир.2006.
5. Чернова Н.М., Былова А.М. Общая экология. – М.: Дрофа, 2007. – 416 с.
6. Шилов И.А. Экология. – М.: Высшая школа, 2006. – 512 с.

FƏSİL VI. Antiqlobalizm. Qloballaşmanın alternativləri.

1. Antiqlobalistlər hərəkatı. Yaranma tarixi.
2. Antiqlobalistlərin məqsəd və vəzifələri, tələbləri.
3. Antiqlobalist layihələr.

Antiqloballaşma - qloballaşmanın neoliberal formasına qarşı çıxış edən insanların, qruplaşmaların siyasi mövqeyini ifadə etmək üçün istifadə edilən termindir.

Antiqloballaşma fərdi sosial hərəkatı yaxud çoxsaylı fərdi sosial hərəkatları birləşdirən ümumiləşdirici anlayışdır.

Antiqloballaşmanın tərəfdarları transmilli korporasiyaların tənzimlənməyən siyasi hakimiyyətə qarşı, xüsusən, öz təsirini ticarət sazişləri ilə həyata keçirən təşkilatlara qarşı çıxırlar.

Antiqlobalizm ilk dəfə 1994-cü ilin aprel ayında subkomandant Markosun Çiapas ştatında Meksikanın cənubunda hind üsyanı qaldırdığı vaxta təsadüf edir. O, Meksiko Universitetində fəlsəfə fakultəsini bitirmiş, tərcüməçi kimi qeyd edilmiş, vətəni tərk edərək bir neçə il San-Fransiskoda proqram tərtibçisi kimi fəaliyyət göstərmiş, sonralar əlinə silah alaraq və əsas bazası

Lakandon meşəsi olan öz partizan rayonunu qalan aləmdən ayırmışdı.

Markosun planetin çox və ya az dərəcədə məşhur olan insanlarına ünvanlanmış ilk açıq ərizəsi və məktubu sol tərəfin sevincinə səbəb oldu. Partizan TMK imperiyasını ölümə məhkum edir və dördüncü dünya müharibəsinin (üçüncü SSRİ-nin süqutu və sosializm düşərgəsinin məhv edilməsi ilə başa çatdı), bəşəriyyətə qarşı beynəlxalq təşkilati cinayət xarakteri daşıyan TMK-lara çevrildiyini elan edirdi. Dünyanın əksəriyyət ölkələrinin hakimiyyətinin, hərbi rəhbərliyinin, xüsusi xidmətlərinin və kütləvi informasiya vasitələrinin yuxarıda qeyd edilən təhrikçi müharibənin əlində oyuncaq olduğu üçün bu müharibə vətəndaş və partizan müharibəsi hesab edilir. İspaniyada keçirilən birinci dəstək qurultayında bu və ya digər qruplarla birgə beş min könüllü iştirak edirdi. Sapatist xilaskar ordusu (Sapata-1917-ci il vətəndaş müharibəsi dövrünün milli qəhrəmanı) tezliklə sübut etdi ki, o vuruşmağı bacarır.

Hakimiyyətin 70 minlik ordusuna və ABŞ-m təsirinə baxmayaraq, onun tərəfindən işğal edilmiş rayon muxtar olaraq qalırdı. 2001 -ci ilin aprelində Markos öz gücünü və qətiyyətini nümayiş etdirərək, Meksikoya sülhməramlı

yürüşə başçılıq etdi. Bu yürüşə rejissor Oliver Stoun, Nobel mükafatı laureatı Xose Samaranqo, vəfat etmiş prezident Mitteranın (Fransa) həyat yoldaşı, «Mond Diplomatik»-in redaktoru ignasio Ramone, bir neçə müasir yazıçı və həmçinin Markos və Avropa parlamentinin bir neçə deputatı qoşuldular. Bu dəstənin köməyi ilə Markos Meksika paytaxtında üç yüz min nəfərdən ibarət mitinq təşkil etdi və kompromissə qane olmayacağını bəyan etdi. Bununla da, hərəkətin süqutu şərlənmiş oldu.

Müharibə və siyasətlə yanaşı, subkomendant hind folklorunu öyrənir və şerlər yazırdı. 90-cı illərin ortalarında sonradan antiqlobalist olan şəxslər özlərini Markosla assosiasiya edirdilər.

1996-cı ildə sapatistlərin təşəbbüsünə əsasən, ədalətli və mədəni sülh quruculuğu üçün mübarizə aparan hərəkət və təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə ilk görüş keçirildi. 1998-ci ildə isə, Qlobal xalq hərəkəti-vətəndaş təşəbbüslərinin və ictimai hərəkətin geniş qeyri-formal və desentralizasiya edilmiş ittifaqı yaradıldı. 1998-ci ilin mayında müxtəlif ölkələrdə ilk əlaqələndirilmiş hərəkətlər başlandı.

Birmiqem və Cenevrədə müvəffəqiyyətli etiraz aksiyalarının nəticələrindən sonra, ÜTT, BVF, ÜB-nin,

Böyük Səkkizlik dövlətlərinin hökumətlərinin bütün sonrakı görüşləri qloballaşma əleyhdarları tərəfindən fəal müdaxilə ilə müşayət olunurdu. 1998-ci ilin 18 iyun tarixində kapitalizm əleyhinə Ümumdünya karnavalı dünyanın 40-dan artıq şəhərində keçirilmişdi.

1999-cu ilin 30 noyabrında Sietldə keçirilən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının sammiti nümayişlərlə qarşılandı və baş tutmadı. 70-ci illərin əvvəllərindən etibarən ABŞ-da baş verən daha fəal və kütləvi etirazlar, birbaşa qloballaşma prosesləri ilə bağlı hesab olunurdu: Əlahiddə dəstə kimi çıxış edən anarxistlər, «Makdonalds» və s. kimi iri şirkətlərin ofislərini darmadağın etməklə ciddi qalmaqal yaratmağa müvəffəq olurlar.

2000-ci ilin 16 aprelində Vaşinqtonda BVF və VB-nə qarşı kütləvi çıxışlar baş verdi. Nümayişlərdə təxminən 20 min nəfər iştirak edirdi. 2000-ci ilin 1 may tarixi - kapitalizmə qarşı ümumdünya mübarizə günü kimi daxil oldu. Londonda və Parisdə antiqlobalistlər Ümumdünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun binaları yanında böyük iğtişas törətdilər.

2000-ci ilin 11 sentyabr tarixi - Melburnda beynəlxalq iqtisadi forumun növbəti görüşündə etiraz aksiyalarına minlərlə insan qatılmışdı. Nümayişçilər foru-

mun keçirildiyi yerə aparan bütün giriş yollarını bağlamağa müvəffəq olmuşdular. 2000-ci ilin payızında Praqada antiqlobalistlər dünya oliqarxlarının iclas keçirdikləri binaya daxil olmağa müvəffəq oldular və bunun nəticəsi olaraq, sonuncular da həmçinin gözyaşardıcı qaz udmağa məcbur oldular. Nəhayət - Genuya 2001-ci il baş verməkdə olan antiqlobalist hərəkatın tamamladı. Burada arıq 200000-dən yuxarı antiqlobalist etiraz nümayişinə toplanmışdı.

Ayrı-ayn «qəddarlar»a qarşı keçirilən kampaniyalar öz müsbət nəticələrini verirdi. Bunların arasında daha müvəffəqiyyətli «Nike» şirkəti ilə olan mübarizə idi və bunun nəticəsində firma əməyin köləcəsinə şərtlərini və özünün Malaziyada olan, firmaya əsas gəlir gətirən 12 yaşlı işçilərinin cüzi əmək haqlarını yaxşılaşdırmaq məcburiyyətində qaldı. Hal-hazırda öz zavodlarının birində keçirilən tətillin yatırılması üçün quldur dəstəsi tutmaqda günahlandırılan «Koka-Kola» şirkətinə qarşı mübarizə, həmçinin məhkəmə mübarizəsi aparılır.

Hal-hazırda mövcud olan ən böyük antiqlobalist layihələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

Avropa

«İnsanların global fəaliyyəti»: - 1999-cu ildən Londonda və bütün dünyada baş verən müntəzəm toqquşmalarla məşhurdur, «Şirkətləri təqib edək» bülletenini dərc edir;

«Attak» - Böyük intellektualları birləşdirir, öz şəxsi traktoru ilə «Makdonalds» ları darmadağın etməklə məşğurlaşan fransız fermeri Joze Bovenin və Yer kürəsinin əhalisinin əksəriyyətini lazımsız bir yük kimi məhv edən TMK-nın təsvir olunduğu «Luqanonun hesabatı» romanında zülmət gələcəkdən xəbər verən yazıçı Syuzen Corcun rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlamışdır. İlk növbədə «üçüncü dünyanın» bütün borclarını ləğv etməyə və birja möhtəkirlərini bütün «dünyada» həyat səviyyəsini bərabərləşdirməyə imkan yaradan vergilər qoymağı tələb edir. (Nobel mükafatı laureatı, iqtisadçı Tobinin layihəsi);

«Ya Basta» - hərəkatı ordunu xatırladan, hətta öz uniforması olan ən mübariz dəstəsi. «Yabastçılar» olan qatarın sərhəddə saxlanıldığı təqdirdə, onlar həm qatari, həm də vağzal zəbt edirlər və «sərhəddi ləğv edirlər»;

ABŞ

"Antikapitalist bloku", tərkibində anarxistlər üstünlük təşkil etdiyi üçün onu tez-tez «qara blok» adlandırırlar; Radikal ekohqlar hesab edirlər ki, «inkışaf

edən istehlak cəmiyyətini» istər-istəməz gözləyən ümumi ekoloji qəzanı yalnız bazar əleyhinə inqilabın köməyi ilə aradan qaldırmaq olar. Onların rəhbəri Ralf Nayder və nəzəriyyəçi Myurrey Bukçin gənclər arasında kifayət qədər məşhurdurlar.

Maoist internasional - bütün ölkələr üçün «əmək və ödəniş standartları»-nı təcili və zorakı yolla düzəltməyi və beynəlxalq korporativ hakimiyyəti «xalq sosializmi» ilə əvəz edərək devirməyi tələb edən siyasi cərəyandır.

«Redskins», yəni irqçilikdən uzaq olan və sinfi ədaləti bərpa etməyə məcbur etməyə çalışan qırılmış başlı gənc dəstələrin bir hissəsi;

«Xaktivist» - xakerlər birliyi, sonuncu Davos forumu ərəfəsində onlar tərəfindən bütün iştirakçıların kredit kartlarının nömrələri Bill Qeyts və Klinton da daxil olmaqla leqallaşdırılmış və bu da bank sahibləri arasında əsl çaxnaşmaya səbəb olmuşdur. Nüfuzlu və çoxtirajlı qəzetlər arasında «Mond Diplomatik» və «Nyu-Left revyu» (Fransa) antiqlobalist qəzetlər hesab olunurlar.

Antiqlobalistlərin minimum proqramı:

İnkışaf etmiş və keçmiş kommunist ölkələrinin borclarının ləğv edilməsi;

Beynəlxalq kreditin, müstəqilliyi məhdudlaşdıran şərtlərin irəli sürülməsini qadağan edən yeni qaydaların işlənilib hazırlanması;

BVF-in və Dünya Bankının, demokratik əsasda qurulmuş, bütün iştirakçı ölkələrə eyni dərəcədə hesabat verməli olan regional bankların sistemi ilə əvəz olunması;

Beynəlxalq maliyyə institutları ictimai xarakter daşıdıqları üçün, ictimai marağın və xüsusi mənfəətin bölünməsinin vacibliyi. Bu zaman ümumi pulun bir sentini, bir qəpiyini belə xüsusi sektora verməmək nəzərdə tutulurdu;

Qərbə alternativ olan sivilizasiyanın ləğv olunmasından imtina edilməsi;

Maliyyə möhtəkiirlərinin üzərinə vergi qoyulması və onların nəzarətə götürülməsi;

➤ Asılı iqtisadiyyatlı ölkələrə əmək haqqının artırılması, sosial həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, səhiyyə sahəsində yenidənqurma və islahatların həyata keçirilməsi və s.

Beləliklə, müasir global proseslər ictimai inkişafa təkan verməklə yanaşı, eyni zamanda onun ziddiyyətlərinə və problemlərinə də global miqyas vermişdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Cozef E. Stiqlitz «Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar». Bakı. 2004.
2. Бек У. Что такое глобализация? Москва. 2001
3. Лукашук И. Глобализация, государство, право. XXI век. Москва. 2000.
4. Федорова Е.В. Антиглобалистское движение: сущность, структура, политическая практика. Автореферат дисс.С-П. 2007.

FƏSİL VII. Qloballaşan dünyada milli dövlət.

Suallar:

1. Milli dövlət anlayışı, mahiyyəti.
2. Milli dövlətin yaranma tarixi, konsepsiyası.
3. Qloballaşma prosesinin dövlət suverenliyinə göstərdiyi təsirlər, dövlət suverenliyinin transformasiyası.

Müasir dünyanın əsas tendensiyalardan biri də siyasi qloballaşmadır ki, bu da integrasiyada, transmilləşmə və siyasi sferanın universallaşma ilə müşayiət olunur. Siyasi qloballaşma bu formalarda təzahür edir. Milli dövlətlərarası münasibətlərin hökumətlər səviyyəsində intensivləşməsi, çoxlu saylı qeyri-dövlət təşkilatlarının formalaşması, müxtəlif tipli siyasi institutların yaranması, regional səviyyədə integrasiya proseslərinin sürətlənməsi.

Milli dövlət - milli suverenlik, vahid dil, mədəniyyət, siyasi, hüquqi və fiskal sistem, milli vətəndaşlıq prinsipləri əsasında qurulan dövlətin inkişaf mərhələsi və formasıdır. Milli dövlət bir millətin dövləti kimi formalaşır, digər xalqlar isə milli azadlıqlar statusuna malikdirlər və çox vaxt öz hüquqlarında

məhduddular (öz dillərindən rəsmi səviyyədə istifadə etmək imkanları, öz təhsil sistemləri və s. yoxdur).

Hesab edilir ki, milli dövlətlər inkişafın müvafiq mərhələsində meydana gəlir: aqrar cəmiyyətdən sənaye cəmiyyətinə keçid dövründə.

- Milli dövlətin əsas məqsədlərindən aşağıdakıları fərqləndirmək zəruridir:
- siyasi və sosial birlik;
- kollektiv tərəqqi: iqtisadi artım və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi;
- vətəndaşların hüquqları və inkişafı (bərabərlik, imkanların genişlənməsi).

Göstərilən məqsədlər dövlətin konstitusiyasında, təhsil proqramında, iqtisadi inkişaf konsepsiyasında və digər rəsmi sənədlərdə əks olunur.

Hər bir dövlətin daxili və xarici vəziyyətini, milli maraq dairələrini və onların təminatını, beynəlxalq aləm və region ölkələri ilə münasibətlərin taktikasını, vəzifələrini, yollarını, vasitələrini və buna müvafiq olaraq geosiyasi davranışını müəyyən edən **Milli İnkişaf Strategiyası** və ehtiyatlarını, onu əhatə edən geosiyasi subyektlərin hərəkətlərini olur.

Bu strategiya ölkənin həyata keçirdiyi praktiki daxili və xarici siyasətin, ölkədaxili ictimai-siyasi, milli-

etnik, sosial-dini sabitliyin, yaxın və uzaq ölkələrlə geosiyasi münasibətlərin davamlı, təhlükəsiz inkişafını təmin edən əsas vasitədir.

Milli İnkişaf Strategiyası bir-biri ilə eyni statusda və dəyərdə olan milli inkişaf və milli təhlükəsizliyin (daxili və xarici) əsas ölçüləri və tələblərini əks etdirir, hər iki sahə üzrə ayrıca konsepsiyanın yaradılması və həyata keçirilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur.

Milli İnkişaf Strategiyası ölkənin xarici aləmdən qaynaqlanan geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji vəziyyətini, daxili iqtisadi, ictimai-siyasi və mənəvi inkişafını, spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Ümumən:

1. milli inkişafın və digər strateji vəzifələrin hərtərəfli elmi tədqiqini, əsaslandırılmasını, onların təmin olunması yollarının, vasitə və ehtiyatlarının tapılmasını;
2. ölkənin milli inkişaf və təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanmasını və bu əsasda praktiki siyasətinin formalaşmasını, onun əsas vəzifə və tələblərinin müəyyən edilməsini;
3. ölkənin milli inkişafı və təhlükəsizlik mühitinin – müstəqillik, ərazi bütövlüyü, suveren idarəçilik, hərbi-strateji və sərhəd təhlükəsizliyinin, habelə iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni, ekoloji inkişafının vacib

tələblərinin öyrənilməsi və təmin edilməsi taktikasının hazırlanmasını;

4. daxili və xarici siyasətin əsas tələblərinin, daxili miqrasiya, təbii ehtiyatlar, əmək, insan və s. resursların səmərəli istifadəsi, qorunması, tənzimlənməsi və idarə edilməsi kimi vacib geosiyasi vəzifələrin əsaslandırılması və təminatı yollarının təklif edilməsini;
5. ölkənin milli inkişafının və milli təhlükəsizlik mühitinin davamlı sabitliyinin, bu sahədə yürüdülmə dövlət siyasətinin səmərəliliyinin, dayanıqlığının və müvəffəqiyyətinin təmin edilməsini;
6. dövlətin və ictimai həyatın milli, hərbi, sərhəd, iqtisadi, sosial, informasiya, ekoloji, ərzaq, enerji, nəqliyyat-kommunikasiya kimi həyatı əhəmiyyət kəsb edən strateji sahələrində pragmatik milli inkişaf və təhlükəsizlik maraqlarının əsaslandırılmasını və təmin edilməsini;
7. hərbi və sərhəd təhlükəsizliyi, doktrinanın hazırlanmasını;
8. milli maraq ölçülərinin, milli təhlükəsizlik siyasətinin, onun əsas vəzifələrinin müəyyən olunmasını və müvafiq mexanizmlərinin yaradılmasını;

9. iqtisadi, enerji, resurs, ərzaq, nəqliyyat, infrastruktur, ekologiya, informasiya kimi sahələrin milli strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsini;
10. ölkənin geosiyasi kodunun, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik sahəsində müvafiq xarici siyasət konsepsiyasının yaradılmasını və s. ehtiva edir.

Bu əsasda bir neçə müəlliflər təsdiq edirlər ki, dövlətlərin fəaliyyəti hərbi və geosiyasi xarakter daşıyır. Bu məsələdə dövlət suverenliyinin və milli dövlətin legitimləşməsi və institutlaşması bütün digər şəxslərin qrup və təbəqələrin hakimiyyətdən məhdudlaşdırılması əsas idi. Başqa sözlə Vestfal sistemi bütün hüquq və səlahiyyətlərin digər birliklərdən alaraq dövlətə verdi. Siyasət istər daxili, istərsə də xarici olsun milli dövlətin funksiyası kimi baxılır, bu özlüyündə beynəlxalq münasibətlər sistemini təşkil edirdi. Hər bir dövlət (fərqi yoxdur təklidə, yoxsa hər hansı bir ittifaqda olsun) öz müdafiə və təhlükəsizlik problemlərini həll etməyə çalışırdı.

İntegrasiya, mərkəzləşmə və qloballaşma tendensiyaları həm dövlət ayrılıqda götürüldükdə, həm də ümumilikdə beynəlxalq sistemə böyük təsir edir. Artıq fəaliyyət və qərar qəbul etmə dövlət

sərhədlərindən kənara çıxır. Dövlətin səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsinə TMK-lar, həm də digər transmilli birliklər regional, ümumdünya beynəlxalq təşkilatları, QHT və institutlar böyük təsir edir (məsələn, neftin, kofenin və südün qiymətinin artıb-azalmasına nəzarəti OPEK, AB, OESP kimi təşkilatlar nəzarət edir).

Kreditlərin ayrılması, investisiyaların qoyulması, texnologiyaların ötürülməsi və s. kimi məsələlərlə bağlı dövlətlər müxtəlif qlobal problemlə üzləşirlər...

İqtisadiyyat sahəsində böyük məstablı irəliləyişlər aparıcı rol oynayır. Qlobal iqtisadiyyatda dövlətin rolu hiss ediləcək qədər dəyişir. İqtisadi siyasətin əsas aspekti milli iqtisadiyyatın qeyri-dayanıqlı qlobal iqtisadiyyata uyğunlaşması prioritet təşkil edir. Milli iqtisadiyyatlar arasında sərhədlərin silinməsi nəticəsində əvvəllər daxili-siyasi hesab olunan problemlər daha çox beynəlxalq-siyasi xarakter alır.

Daxili və xarici siyasətdəki qarşılıqlı təsir xüsusi rol oynayır. Amerikalı iqtisadçı U.R. Smayzerin dediyi kimi «maliyyə dünyası daxili və xarici iqtisadi siyasət arasında fərq qoymur. Hər ikisi bir-birinə daxil olur və bir-birini formalaşdırır, nə qədər ki, qlobal bazar istənilən dövlətin daxili siyasətə nəticələrinə həmçinin digər dövlətlərin iqtisadiyyatına nə qədər dözür. Belə

qarşılıqlı təsir həyatın bütün sahələrində hiss olunmaqdadır».

Siyasi münasibətlərdən əlavə bütün digər siyasətlər də sərhədləri keçməklə daha geniş mənə kəsb etməkdədir. Bu və digər dövlətin yurisdiksiyası ideyası real vəziyyətə daha az uyğun gəlir. Bir tərəfdən nəyin daxili siyasət kompetensiya, nəyin xarici siyasət kompetensiya sferasına aid olmasını müəyyənləşdirmək çətinləşir. Digər tərəfdən də xarici siyasətin daxili siyasəti nəticələri və daxili siyasətin xarici siyasəti nəticələrinin əhəmiyyəti artır.

Nəticədə siyasətin idarəetmənin ümumi qəbul olunmuş normaları, adətləri və təcrübə hökumətlərin problemlərinin təklidə həll etməsində kifayət olmur. Müxtəlif altqrupların rolunun artması və onların öz maraqlarının təmin olunması üçün təkidləri nəticəsində dövlətin effektivliyi azalır. Hər dəfə bu bir daha təsdiqləndikcə submilli və transmilli aktorların idarəetmədə öz qaydalarının irəli sürülməsini sürətləndirir.

Texnoloji dəyişiklər, xüsusilə də informasiya və telekommunikasiya sferasında dəyişiklər bu prosesi bir daha sürətləndirir. Bu amil iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə əməkdaşlığın genişlənməsi, informasiya mübadiləsi sahəsində yeni hərəkətverici

qüvvəyə çevrilir. Qərbi Avropanın təmsalında sərhədlərin yuyulması aydın hiss olunur. Belə deyək, əvvəlki ərazi zəbtetmənin əvəzinə sakit iqtisadi, demoqrafik və mədəni ekspansiya gəlir. Nəticədə, dediyimiz kimi, İİEO-də gələcəkdə demoqrafik xəritədə yerli olmayan əhalinin sayının artması kimi nəticələrə apara bilər.

Qloballaşmanın dərinləşməsinin əks tərəfi olaraq dövlətin daxili proseslərə nəzarətin darlaşması ilə nəticələnir. Milli hökumətlər genişlənən informasiya sənayesi sahələrini effektiv nəzarətdə saxlaya bilmir. Ayrıca götürülmüş hər bir dövlətdə dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında münasibətlərin transformasiyası baş verir. Qeyri-dövlət strukturları daha geniş təsirə malik olur. Milli dövlət strukturları daha çox transmilli institutlarla tamamlanır. Dövlətin suverenliyi təkcə millətüstü aktorların artması ilə deyil, həm də regionların güclənməsi ilə azalır. Hökumətin belə deyək siyasi münasibətlərin digər aktorlarının təsirini nəzərə almadan sırf ölkədaxili qərarların qəbul olunmasında sferalar darlaşır.

Bu və digər proseslərlə əlaqədar müasir dünya birliyində münasibətlərin üç kompleksi olduğunu qeyd edirlər: dövlətin dövlətlərlə, dövlətin korporasiyalar və

beynəlxalq təşkilatlarla, eyni zamanda korporasiyaların korporasiyalarla. Demək olar ki, vahid fəaliyyət göstərən dövlətin mövcud olduğu beynəlxalq sistem köklü dəyişiklərə uğrayır. Beynəlxalq münasibətlərə xüsusi şəxslər, qruplar və cəmiyyətlər də qoşulur ki, bir sıra mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi dünya üçün nəticələri çox fərqli ola bilər. Belə bir fakt reallığa çevrilib ki, ölkələrarası regionlar böyük rol oynamağa başlayır. Vahid Avropanın yaranmasında bu münasibətlərin böyük rolu odur ki, bəzi tədqiqatçılara «regionlar Avropası» haqda danışmağa imkan yarandı. Başqa sözlə beynəlmiləşmənin artması və qarşılıqlı asılılığın artması eyni zamanda ayrılıqda götürülmüş hər bir ölkə daxilində submilli vahidlərin yaranması ilə müşayiət olunur.

Bir sıra müəlliflər müasir mərkəzdənqaçma, muxtariyyətlaşma, federalizasiya, müstəqillik, separatizm tendensiyalarını məhz bunlarla izah edirlər. İspaniyada ETA separatçıların, Kvebekdə (Kanada) fransızdilli əhalinin fəallaşmasını, SSRİ və Yuqoslaviyanın dağılmasını, Çində tibetçilər hərəkatını, Hindistan və Pakistan arasında səngiməyən gərginliyi buna misal göstərirlər. (Şotlandiya və Uelsin İngiltərədən müstəqillik tələb etməsi, flamandların uzun müddətli

tələblərinin nəticəsi idi ki, unitar dövlət olan Belçika federasiyaya çevrildi. Bu fakt da mütləq qeyd olunmalıdır ki, separatçılıq əksər regionların probleminə çevrilib).

Bu reallıqlara söykənərək bir sıra müəlliflər qeyd edirlər ki, dövlət, hansı ki, bir zamanlar siyasətin əsas subyekti idi, indi artıq kifayət qədər siyasi və iqtisadi vahid kimi çıxış edə bilmir, ümumdünya siyasi sisteminin, dünya iqtisadiyyatının, dünya ictimaiyyətinin yalnız bir fraqmentidir.

P. Xerst və C. Tomsun qeyd etdiyi kimi «bu yeni perspektivdə milli dövlətlər global sistemin yerli idarə orqanlarına çevrilirlər... Milli dövlətlərin funksiyaları dövlət daxilində bələdiyyələrin fəaliyyətinə bənzəyir: infrastruktur və biznesin tələblərinə görə kütləvi tələbat mallarının qiymətlərini maksimal dərəcədə aşağı qiymətdə olmasını dəstəkləmək».

Dövlət sərhədlərinin silinməsi ilə bağlı tezislərin izahlarına gəlincə C. Rozenaunun hələ 1980-ci ildə yazdığı kimi «son dörd yüz ildə mövcud olduğu formada milli dövlətin transformasiyası, hətta dağılması» tendensiyası maraqlıdır. Onu demək lazımdır ki, o, milli dövlətin əsas aktor kimi qalmasını etiraz etmirdi. Onun sözlərinə görə «dünya siyasətinin iki

dünyası» ayrılır. Suveren dövlətlərdən ibarət və qeyri-dövlət təşkilatlarından, birliklər, korporasiyalardan təşkil olunmuş başqa bir siyasət. O, «dünya siyasəti» anlayışını təklif edirdi, yeni prosesləri və strukturu əks etdirdi.

Ən maraqlı fikirlərindən biri də «postsənaye», «postsosialist», «postideoloji» cəmiyyətlər, «postmarksizm», «postmodernizm» kimi «postbeynəlxalq siyasət» anlayışını təklif edir.

Aydın ki, belə olduqda milli-dövlət suverenliyinin qorunması, milli özünüdərk və beynəlmilləşmə, qloballaşma və lokallaşma arasında problemlər yaranır. Artıq dövlət qayda-qanunları bir sıra problemlərin həlli qarşısında acizdir. Milli dövlətlərin keçmişə çevrilməsi haqda fikirlər səslənməkdədir. V. Vaydenfendilin dedi ki «ətraf mühitin mühafizəsi, informasiya mübadiləsi, beynəlxalq təhlükəsizlik - bütün bunlarla əlaqədar ənənəvi milli suverenlik anlayışı arxivdən götürülmüş və sadələşməsinə səslənir».

«Soka Qakkau» yapon Budda təşkilatının prezidenti İ. İkedanın da dövlət suverenliyi qlobal problemin həll olunmasında əsas maneə kimi qiymətləndirirdi (hələ 1979-cu ildə). Onun sözlərinə görə

«milli sərhədlərin silinməsi «ümumdünya millətçiliyinin» əsası olacaq «insan ingilabının» vacib şərtidir.

Dünya dövləti və ya dünya hökuməti yaratmaq üçün layihələrin müəllifləri dünya federasiyası yaratmaq yolunda dünya ictimaiyyəti qarşısında dayanan problemlərə cavablar axtarırlar. Belə bir federasiya onun tərkib hissəsi olan bütün dövlətlər üçün təhlükəsizlik sistemi olardı, uzunmüddətli siyasi strategiya, ümumi qanunlar, ətraf mühitin mühafizəsi üçün və dünya ehtiyatlarının idarə olunmasında sistem ola bilər. Qərbi Avropa integrasiyasını misal olaraq gətirirlər. Bu təcrübəyə əsasən belə nəticələrə gəlmək olar ki, dünya inkişafına yol yalnız və yalnız regionlaşmadan tam imtinadan keçir. Dünya nizamı müntəzəm inkişafdan keçir «funksional» əməkdaşlıqdan ümumi beynəlxalq institutlar idarə olunmasına keçid.

Bu konsepsiyasının tərəfdarları iddia edir ki, bu yol belə istiqamətlərdə getməlidir:

1. yeni dünya mərkəzləri (Hindistan, Çin, Yaponiya, Braziliya kimi) ətrafında kontinental və regional qrupların yaradılması;
2. qlobal problemlərin həll olunması üçün yeni funksional əməkdaşlığın təmin olunması;

3. dünya ictimaiyyətini millətüstü təşkilatların uğurlu gələcəyinə inandırmaq.

Bu ideyalar real faktlara nəzər yetirməyi lazım bilir, belə ki, beynəlxalq sistemdə, beynəlxalq münasibətlərdə dövlət əvəzinə əsas plana beynəlxalq təşkilatlar və qeyri-dövlət aktorlar keçir. Dövlət artıq tarixi keçmişə çevrilir. Bəzi müəlliflər qeyd edirlər ki, heç bir təminat yoxdur ki, hər hansı bir güclü aktor öz modelini bütün insanlığın maraqlarına uyğun gəldiyini zorla inandırmaya çalışsın. S. Xantinqton qeyd edir ki, «bir halda ki, Amerika dünyanın ən azad, ən liberal, ən demokratik dövlətidir deməli ki, ABŞ-ın qüvvət və təsirinin artması dünya məstəbında azadlıq, plüralizm və demokratiyanın təntənəsini kömək edir».

Bununla da müəllif öz oxucularını amerikan ideyaları ilə digər ölkələrin siyasi institutları arasında fərq olduğuna inandırmaya çalışırdı. Xantinqtonun bu ssenarisi təbii ki, dünyanın əksər xalq və dövlətlərini təmin etmir.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində hadisələrin inkişafı nəticəsi olaraq belə bir sual yaranır: daxili siyasi və xarici siyasi arenada maraqlarının müdafiəsi üçün dövlət özünü qoruyub və effektiv fəaliyyət göstərə biləcəkmi?

Qloballaşma şəraitində hər dövlət inkişaf yolunun seçimi problemi qarşısında durur. Lakin qloballaşma dövlət üçün müsbət və onun gələcəyi üçün təhlükəli olduğu da birmənalı deyil. Qloballaşma şəraitində ön plana daxili və xarici suverenlik problemi çıxdı. Dövlətin müstəqil şəkildə daxili və xarici siyasətin həyata keçirməsi imkanları, xalqın qarşısında və ölkədən kənarda legitim olması problemləri aktual oldu.

Qloballaşma proseslərin nəticəsində siyasi sahədə baş verən əsas dəyişikliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. dövlət suverenliyinin zəiflənməsi;
2. global idarəetmənin yaranması – siyasətin müxtəlif subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqənin şəbəkə modeli formalaşdırılıb;
3. müasir dünya siyasi prosesinin məşhur tendensiyası kimi demokratikləşmə.

Hal-hazırda beynəlxalq korporasiyaların kiçik dövlətlərə təsiri güclüdür. Hətta aparıcı dövlətlərdən də güclü. İri korporasiyaların sərmayə qərarları həddindən artıq milli dövlətlərə təsir göstərir. Bundan əlavə kiçik dövlətlərin global problemlərin həllinə cavabların koordinasiyası zəruridir.

Müasir dövrdə dövlətlərin milli suverenliyə təhlükəsi ondan ibarətdir ki, transmilli korporasiyalar

dövlət hakimiyyəti hüduqlarına qarışaraq səlahiyyətlərin bir qismini öz üzərinə götürür; beynəlxalq valyuta, maliyyə təşkilatları dünyanın maliyyə vəsaitlərini özlərində cəmləşdirərək milli dövlətlərin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərir.

Dövlətlər beynəlxalq təşkilatların üzvü olması halda müstəqilliyin bir qismini itirir, müəyyən qərarları müstəqil qəbul edə bilmir; öz təbii resurslarına 100% nəzarət edə bilmir.

Qeyd olunanlar da öz növbəsində müstəqil dövlətlərin suverenliyinə təhlükə yaradan amillərdir.

İqtisadi məkanın qloballaşması milli dövlətlərin bəzi funksiyaların itirilməsinə səbəb olur. Qərarların qəbul edilməsi müxtəlif qurumlar tərəfindən (Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı) qoyulan şərt çərçivələrdən asılıdır. Bu qurumlar artıq təsiredici idarəetmə sistemi yaradıb.

Bir sıra vacib məsələlərdə milli hökumətlərin rolu formallaşmış və məhdudlaşmış, ictimai həyatın ənənəvi tənzimləmə mexanizmləri qeyri-effektivdir.

Dövlətin gücünü zəiflədən *xarici amillərdən* əlavə *daxili amillər* də mövcuddur. Yaxın keçmişdə dövlətlərin bir-birinə qarşı iddiaları, münaqişələri nadir hal idi. Müasir zamanda isə bu hallar qlobal xarakter daşıyır.

Hal-hazırda dünyanın parçalanması prosesi gedir: İrlandiya, Fələstin, İraq, Əfqanıstan, tropik Afrika ölkələri, Hindistan, İspaniya (basklar və kataloniyalıları), İtaliya (Leqqa Loubarda), Belçika (flamand millətçilik), Böyük Britaniya (Şotlandiya), Kanada (Franko-Kanada millətçiliyi), Rusiya və s.

Qərbdə «etnik renessans» proseslərində müxtəlif diasporalar iştirak edir, məqsədləri: etnik və mədəni-dini kimliyini qorumaqdır.

Amerikalı siyasi publisist P. Byukenen «Qərbin ölümü» əsərində qeyd edir ki: «nəzarətsiz immiqrasiya biz böyüyən ölkəni məhv etmək təhlükəsini ehtimal edir, Amerikanı isə xalqların xaoslu birləşən kütləyə çevrilməyə təhlükə yaradır. Bu xalqlar arasında faktiki olaraq nə birgə tarixi, nə birgə folkloru, dili, mədəniyyəti, əjdadları yoxdur. Bizim vətəndaşlar arasında belə bir fikir yaranır ki, ölkə etnik qruplara dağılır.»

Məşhur politoloq S. Hantiqton «Biz kimik?» adlı son əsərlərdən birində təkid edir ki, Latın Amerikadan immiqrant axını ABŞ-nin iki xalqa, iki mədəniyyətə və iki dilə bölünməsinə təhlükə yaradır.

«Parçalanma» problemi Avropa üçün də kəskin şəkildə mövcuddur: digər faktorlardan əlavə Qərbin yerli

əhalinin demoqrafik tənəzzülü eroziyanın artmasıdır. Bundan əlavə, az həcmdə əmək haqqı alan çoxsaylı miqrantlar müxtəlif dinlərə mənsubdular və öz dinlərinə aid adət-ənənəyə riayət edirlər. Bu da öz növbəsində qərb cəmiyyətində sosial gərginliyi artır, millətlərarası və konfessial münaqişələrə səbəb olur.

Hal-hazırda demokratiyanın taleyi də sual altındadır. Bu vəziyyət inkişaf edən ölkələrdə «yeni demokratiyalar qarşısında duran problemlərdir. Bu ölkələrdə formalaşmanın çətin dövrü çox hallarda avtoritarizmə doğru meyllərə müşayiət olunur.

Demokratiyanın eroziyası qədim adət-ənənəli Qərbi ölkələrdə də mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da, Kanada da, Avropa İttifaqı ölkələrində vətəndaşların əksəriyyəti hesab edir ki, hakimiyyət «qapalı»dır və dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlılıq yox səviyyəsindədir. Cəmiyyətin, dövlətin elitası digər əhalidən gəlirlərin faizi ilə çox fərqlənir.

Beləliklə, milli dövlətlər müxtəlif impulsların təsiri altındadır (həm daxildən, həm xaricdən).

Bu amillər birlikdə dağıdıcı təsirə malikdir. Bu vəziyyət öz növbəsində dövlətin yeni mürəkkəb formasının yaranmasına gətirib çıxara bilər.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində qloballaşma dövlətin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qeydə alındı. Bu mərhələdə dövlət siyasi transformasiya və yeni şəraitə uyğunlaşma dövrünü yaşayır. Qloballaşma proseslərinin təsiri altında dövlətin ənənəvi funksiyaları və müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində vəziyyəti dəyişir. Yeni proseslər dövlətə heçdə birmənalı təsir göstərmir. Dövlətin gələcəyi geniş elmi müzakirələrin predmetinə çevrilib. Elmi müzakirələr dövlətin gələcəyi haqqında bir neçə fərziyələr ətrafında aparılır:

1. Qloballaşma dövlətin transformasiyasına gətirib çıxarır, lakin bu proses ikimənalı xarakter daşıyır. *Bir tərəfdən*, dövlətin müstəqilliyinin azaldılmasına və məhdudlaşdırılmasına təsir göstərən və onu sarsıdan xarici amillərin sayı artır. *Digər tərəfdən*, dövlətlər qəsdən öz suveren hüquq və funksiyalarından imtina edir. Dövlət suverenliyinin azalması prosesi getdikcə dövlətin ideologiyasının transformasiyası ilə nəticələnəcək. Bu isə öz növbəsində insan həyatının müxtəlif sahələrinə öz güclü təsirini göstərəcək.
2. Önemli iqtisadi, siyasi və humanitar vəzifələrin həlli üçün dövlət bir çox hallarda özü suverenliyini sarsıldır. Bu prosesi iqtisadiyyatın insan hüquqları,

siyasətin, hüququn müxtəlif sahələrində müşahidə etmək olar:

- gömrük rüsumlarının dəyişməsi, sənayenin strateji sahələrinə xarici korporasiyaların girişinin təqdim olunması;
- ölüm cəzası kimi ölüm cəzasını istifadə etmək hüququ;
- siyasi hüquqların məhdudlaşdırılması, seçki şərtlərinin ləğvi;
- bəzi beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliydən üstünlüyü, milli qanunların beynəlxalq hüquq normalara uyğun dəyişdirilməsi);

Suverenliyə nisbi imtina edilməsi çox vaxt məcburi haldır. Dövlət suverenliyinin azalması siyasi yeni status-kvo vəziyyətindən xeyir əldə etməklə yox, həm də digər dövlətlərdə siyasi qüvvələrlə dəstəklənməsi ilə izah olunur.

3. Suverenliyin məhdudlaşdırılması dərəcəsi çox vaxt dövlətin iqtisadi, siyasi və ideoloji açıqlığı ilə bağlıdır.

Müasir anlayışda daha çox suverenliyə malik olan dövlətlərə, bir tərəfdən, iqtisadi, siyasi və ideoloji baxımdan bağlı olan dövlətlər (Çin, İran, Şimali Koreya),

digər tərəfdən isə – ABŞ kimi siyasi və iqtisadi baxımdan açıq olan dövlətlər aiddir.

Müasir zamanda müstəqilliyin bu formada, istiqamətdə inkişafı göstərir ki, gələcəkdə beynəlxalq hüquq genişlənəcək və dövlətin beynəlxalq öhdəlikləri əvvəlki illərdən fərqli olaraq çoxalacaq.

4. Dövlət institutu ilə müşahidə olunan dəyişikliklər regional milli strukturların yüksəlişi və bu strukturların global siyasətə təsiri fonunda daha da görünməyə başlamışdır. Əgər əvvəllər problemlər bir neçə güclü ölkələr tərəfindən həll olunurdusa, hal-hazırda öz məqsəd və vəzifələrlə fəaliyyət göstərən siyasi strukturlar mövcuddur (Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı, BRHÇ – Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin).

5. Qloballaşma şəraitində siyasi idarəçilik sahəsində köklü dəyişikliklər baş verir. Müasir zamanda rəqabətə malik olması üçün dövlət öz əllərində mərkəzi hakimiyyətin bütün funksiyalarını saxlamamalıdır. Ölkədə və dünyada çevik idarə sistemə ehtiyacın artması getdikcə daha aydın özünü büruzə verir. Bu gün sosial qruplar, hərəkatlar, partiyalar, beynəlxalq birliklər mobillik və mərkəzləşdirmədən istifadə edərək yalnız udur.

Ayrı-ayrı ölkələrə, beynəlxalq təşkilatlara transmilli korporasiyalar kimi oyunçuların təsirinin artması bir daha sübut edir ki, dövlət idarəçiliyinə bu gün yeni yanaşmaların işlənilməsi zəruridir. Bu hal onu göstərir ki, gələcəkdə çevik idarəçilik sistemində ehtiyacın yüksəlməsi artacaq. Və bu sistem yeni çağırışlara çevik cavab vermək tendensiyasının gündən günə yüksəlməsini təmin edəcək.

Qloballaşma dövründə demokratikləşmə və siyasi liberallaşma hər bir xalqın sosial-iqtisadi, mədəni, intellektual baxımdan bu prosesə hazırlığı ilə şərtlənir. Demokratik dəyər və normaların hər hansı cəmiyyətdə möhkəmlənməsi insanların maddi rifah halının yüksəlməsindən keçir. Maddi sıxıntılar içərisində yaşayan insan azad ola bilməz və iqtisadi baxımdan inkişaf etməmiş hansısa cəmiyyətdə demokratiya qurmaq mümkün deyildir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. A.N.Abbasbəyli. «Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma». Dərslik. B. 2012.
2. B.H.Xropanyuk. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». B. 1998.

3. А.А.Соколова «Политическая трансформация государства в условиях глобализации». Автореферат науч. дисс. М. 2010.
4. Л. Кор. Распад государств. М.: КМК, 2007.
5. М.В. Ильин. Возможна ли универсальная типология государств? // Политическая наука. 2008. № 4. С.8-41.
6. Судьба государства в эпоху глобализации. РАН. М.2005.
7. О.Н.Ганин. Государство в условиях глобализации // Фундаментальные исследования. – 2005. – № 2 – С. 91-93
8. А.Блинов. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политикоправовой модели формирующегося глобального порядка. М.2003

FƏSİL VIII. Qloballaşmanın Azərbaycana olan təsirləri. perspektivləri

Suallar:

1. Qloballaşma prosesinin Azərbaycanın suverenliyinə göstərdiyi təsirlər: iqtisadi və siyasi aspektlər.
2. Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə apardığı siyasət.
3. Azərbaycan Respublikasının müasir dünyada inkişaf problemləri və perspektivləri.

Yeni minillikdə Azərbaycanın inkişafı ölkənin bir epoxadan digərinə keçidi ilə şərtlənir. Keçmiş Sovet İttifaqının sosialist respublikası olmuş Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra postsovet məkanı kimi qaldığımız industrial eradan mərhələ-mərhələ digər epoxaya - qloballaşan dünyanın əlamətdar tərkib hissəsini təşkil edən postindustrial epoxaya keçməyə başlamışdır.

XXI əsrdə qloballaşma dünya inkişafının strategiyasını xeyli dərəcədə müəyyənləşdirəcəkdir. Bu da qanunauyğundur, çünki biz tarixdə ilk dəfə olaraq, bəşəriyyətin sağ qalması məsələsinin qarşıya çıxdığı dövrə qədəm qoymuşuq.

XX yüzilliyin sonunda dünyada baş verən global proseslər, xüsusən də Varşava Müqaviləsi Təşkilatının

ləğv edilməsi, «Soyuq müharibə»nin başa çatması, SSRİ-nin dağılması beynəlxalq aləmdə siyasi mühitin ciddi şəkildə dəyişməsinə və yeni geosiyasi vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. Postsovet məkanında meydana çıxan yeni müstəqil dövlətlərin bilavasitə beynəlxalq münasibətlər sistemində qatılması və öz maraqlarını ifadə edən xarici siyasət kursunu həyata keçirməyə başlaması dünyada dövlətlərarası münasibətlərin yeni düzümünün formalaşmasına gətirib çıxardı. Bu, bir tərəfdən, beynəlxalq aləmdə siyasi gərginliyin azalması, global qarşıdurmanın aradan qalxması ilə səciyyələndirsə, digər tərəfdən, siyasi, iqtisadi və hərbi baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb edən və mənafehlərin kəsişdiyi məntəqələrə çevrilən bir sıra məhəlli mərkəzlərin meydana çıxması ilə müşayiət olunurdu. Dünyada baş verən qloballaşma, demokratikləşmə və beynəlxalq integrasiya fonunda gənc bir dövlətin birmənalı müstəqil xarici siyasət kursunun müəyyən edilməsi o zaman çox çətin idi.

Mühüm geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il oktyabrın 18-də öz dövlət müstəqilliyini bəyan etməsi və 80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində beynəlxalq aləmdə baş verən dəyişikliklər milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun yeni

xarici siyasət kursunun formalaşdırılması və həyata keçirilməsini ən vacib məsələ kimi ön plana çəkdi.

Azərbaycan Respublikası qısa müddət ərzində dünyanın bir sıra dövlətləri tərəfindən rəsmi surətdə tanınmışdır. Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və dövlətçilik mənafehlərinin qorunmasında ölkənin zəngin iqtisadi potensialı və əlverişli geosiyasi mövqeyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu amillər Azərbaycanın milli dövlətçilik maraqlarına cavab verən səmərəli və məqsədyönlü xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsi üçün ilkin əlverişli zəmin yaradır. Lakin mövcud ilkin potensialı və əlverişli zəmini reallaşdırmaq, onlardan maksimum bəhrələnmək beynəlxalq aləmdə cərəyan edən proseslərin ciddi araşdırılmasını, Azərbaycanın maraqlarına uyğun düşünülmüş, hərtərəfli əsaslandırılmış və bütün incəlikləri nəzərə alan addımların atılmasını tələb edirdi.

Müasir dövrdə strateji inkişaf xətti kimi demokratik cəmiyyət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı yolunu seçən Azərbaycan Respublikası dünya təcrübəsində uğurla sınaqdan keçmiş ümumbəşəri dəyərlərdən faydalanmağa çalışır, özünün geniş iqtisadi potensialını hərəkətə gətirmək məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrin

qabaqcıl texnologiyasını və maliyyə imkanlarını cəlb edir.

1991-ci ilin sonu – 1992-ci ildə Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən ardıcıl şəkildə tanınması və diplomatik münasibətlərin yaradılması onun dünya birliyinə sistemli surətdə inteqrasiyasına geniş yol açdı. Qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlıq isə öz növbəsində siyasi münasibətlərin dərinləşməsi, qarşılıqlı etimadın güclənməsi yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqların istismarına dair 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verdi. «Əsrin müqaviləsi» və sonrakı dövrdə imzalanmış çoxsaylı neft kontraktları Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını gücləndirir, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün ortaq təmas nöqtələrinin geniş şəbəkəyə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1998-ci il sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə «Böyük İpək yolu»nun bərpası üzrə keçirilmiş Bakı beynəlxalq konfransı və onun nəticələri Azərbaycanın

xarici siyasətinin müstəqillik illərində qazandığı ən mühüm nailiyyətlərindən biridir.

Avropa Birliyinin TASIS-TRASEKA proqramı çərçivəsində «Böyük İpək yolu»nun bərpası üzrə həyata keçirilən tədbirlər Avropa – Qafqaz - Asiya nəqliyyat dəhlizində yerləşən bütün ölkələrin inkişafı, onların iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi, çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Şərqlə Qərb arasında mühüm körpü rolunu oynayan Azərbaycanın Avropa – Qafqaz - Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsində aparıcı yer tutması Respublikanın dünya ölkələri ilə integrasiyasının daha da dərinləşməsinə xidmət edir. Bu isə nəinki iqtisadi, həm də siyasi sabitlik və təhlükəsizlik baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

1992-ci ildən BMT, ATƏT və İKT-nin üzvü olan Azərbaycan Respublikası həyata keçirdiyi ardıcıl siyasət nəticəsində **2001-ci ildə Avropa Şurasına** qəbul edilmiş, Avropa Birliyi, NATO və başqa təşkilatlarda sıx əlaqələr yaratmış, bu qurumlar çərçivəsində qarşılıqlı faydalı münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün fəal xarici siyasət yeridir. Çox mühüm coğrafi-strateji məkanda yerləşən Azərbaycan malik olduğu mövqeydən həm

özünün, həm də tərəfdaşlarının maksimum bəhrələnməsi üçün hərtərəfli şərait yaradır, milli mənaflarının və təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycanın yerləşdiyi Avrasiya bölgəsində dövlətlərin hərbi təhlükəsizliyini təmin edən iki sistem - Rusiyanın rəhbərlik etdiyi «Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi» və ABŞ-ın hegemon olduğu NATO bloku, eyni zamanda müstəqil olaraq öz təhlükəsizliyinin qeydinə qalan İran mövcuddur. Yaxın illərdə NATO-ya qoşulmaq qeyri-real görünür. «Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi»nə qoşulmaq isə Azərbaycanın planlarına daxil deyil. Yaxud Azərbaycan, İran və Türkmənistan kimi bloklara qoşulmamaq (bitərəf ölkə) siyasəti yürütmək fikrində də deyil. Avropa təhlükəsizlik sistemində (NATO-ya) integrasiya olunana qədər kənar təsir və təzyiqlərdən qorunmaq, öz hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək ölkənin xarici siyasət prioriteti olaraq qalır.

Azərbaycanın milli gəlirinin mühüm bir hissəsini və iqtisadiyyatının əsas qismini neft təşkil edir. 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft strategiyasının reallaşdırılması vəzifəsi dövlətin xarici siyasətinin prioritetlərindən biridir. Bu strategiyanın əsas

mahiyyəti Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda mövcud olan karbohidrogen ehtiyatlarının qabaqcıl Qərb texnologiyası və investisiya imkanlarından səmərəli istifadə etməklə dövriyyəyə buraxılması, təhlükəsiz yollarla dünya bazarlarına çıxarılması, satışından əldə edilən vəsaitlə ölkənin digər sahələrinin, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması, bugünkü və gələcək nəsillərin firavan həyatının təmin edilməsindən və s. ibarətdir.

Bu sahədə Xəzərin sektor bölgüsü, neft kəmərlərinin çəkilişi və təhlükəsizliyi, investisiya təminatı, dünya neft-qaz bazarında lazımı yeri tutmaq və s. kimi çətinliklərin aradan qaldırılması və nəzərdə tutulan işlərin həyata keçirilməsi üçün xarici dövlətlərin imkanlarından maksimum yararlanmaq xarici siyasətin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir.

Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri sırasında Qərb ölkələrinin təmsil olunduğu Avropa Birliyi sisteminə (iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni sahədə) və global dünya siyasəti məkanına integrasiya mühüm yer tutur. Bu sistemə daxil olmaqla Azərbaycan qabaqcıl dünya texnologiyalarından, investisiya və xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına daha sürətlə daxil olması, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması imkanı qazanır. Bununla bağlı, Avropa İttifaqı və ABŞ-ın imkanlarından

istifadə edərək ölkənin daxili iqtisadi, sosial və digər strukturlarının islahatını aparmaq və dünya standartlarına qaldırmaq imkanı da yaranır. Odur ki, Avropa İttifaqı və bütün digər beynəlxalq maliyyə strukturları, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Ticarət Təşkilatı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi qurumlarla əməkdaşlıq Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin əsas prioriteti hesab olunur.

Azərbaycan öz təbii ehtiyatlarından bəhrələnərək və onların dünya bazarlarına çıxarılması üsullarını müəyyənləşdirərək, regional mərkəzlər arasında kompleks qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr yaradaraq, dünya qloballaşma proseslərinə qoşulmuşdur. Enerji daşıyıcılarının dünya bazarlarına nəqli layihəsinin, o cümlədən "Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsi və 2002-ci ilin sentyabrında başlanmış Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikintisi Azərbaycanın integrasiya layihələrində və global iqtisadi layihələrdə *fəal iştirakını sübut edən başlıca amillərdəndir*. Bu proseslərdə səriştəlilik dövlətin və cəmiyyətin modernləşdirilməsi səviyyəsini və mümkünlüyünü öncədən müəyyənləşdirir.

Regional integrasiya proseslərində fəal iştirak etmək Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının əsas tərkib hissəsidir.

Müasir dövrdə ölkəmiz bir neçə global layihənin iştirakçısıdır. Bu layihələrin mahiyyəti Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə kommunikasiya əhəmiyyətini artırmaqdan ibarətdir. Bu, eyni zamanda, ölkə və ümumən region üçün mühüm iqtisadi faydadır. Azərbaycan xarici sərmayəçilər və maliyyə qurumları ilə birlikdə iqtisadi layihələr irəli sürərək və ya yaradaraq, əslində, bütün Cənubi Qafqaz məkanının inkişaf etməsini qarşısına məqsəd qoyur. Çünki regionun iqtisadi cəhətdən modernləşdirilməsi burada uzun illərdən bəri mövcud olan etnik münaqişələrin həlli üçün əsas ola bilər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Cenevrədə İnformasiya cəmiyyəti üzrə ümumdünya sammitində çıxışında Azərbaycanda qabaqcıl informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafının və tətbiqinin aktuallığını aydın surətdə xarakterizə etmişdir: "Ölkəmizin əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyi Azərbaycanı Şərq-Qərb, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin vacib hissəsi etmişdir. Bu nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə Azərbaycana yeni bizneslər və yeni informasiya növləri axıb gəlir. Hazırda həmin informasiyanı rabitə texnologiyalarına çevirmək ehtiyacı duyulur".

Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna nail olmaq siyasi hakimiyyətin bütün sahələri üçün öncül istiqamət sayılan məqsəddir. Kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst fəaliyyət göstərməsi, üçüncü sektorun - qeyri-hökumət təşkilatlarının, birlik və assosiasiyaların maneəsiz işləməsi, söz, öz iradəsini, fikrini sərbəst ifadə etmək, dini etiqad azadlığı müasir Azərbaycanın ictimai-siyasi inkişafının öncül istiqamətidir.

Müstəqillik illərindən başlayaraq Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə müxtəlif istiqamətlərdə əhəmiyyətli işlər aparmışdır:

1. Qanunvericilik sahəsində
2. İnsan haqları və humanitar məsələlər;
3. Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə;
4. Beynəlxalq əlaqələr.

Son illər Azərbaycanda inkişaf problemləri və perspektivləri bir sıra problemlərlə bağlıdır. İlk növbədə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Xəzər dənizinin statusunun müəyyən olunması, təlükəsizlik problemləri, iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəricilərinə əsasən: işsizlik səviyyəsi, inflyasiya, qeyri-neft sektorunun inkişafı, sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, xidmət sahələri (nəqliyyat, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və poçt

sektoru, ticarət və pullu xidmətlər, əmtəə bazarı), investisiyalar, regionların inkişafı, sahibkarlığın inkişafı, maliyyə sektoru, xarici sektor, sosial sektor, müəlliflik hüququ sahəsində görülmüş işlər, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və turizm, gənclərlə iş və idman, ekologiya, mənzil-kommunal təsərrüfatı.

Milli təhlükəsizlik: reallıqlar və prioritetlər.

Qloballaşma dövründə dövlətin inkişafını səmərəli milli təhlükəsizlik strategiyasına uyğunlaşdırmaq lazımdır. 2001-ci il sentyabrın 11-dən sonra dünya nizamının açıq-aşkar birqütblü xarakter aldığı və eyni zamanda, siyasi integrasiyanın xeyli dərəcədə sürətləndiyi nəzərə alınmaqla, dövlətlərin milli təhlükəsizliyinin qorunması və təmin edilməsi dünyada çoxtərəfli əməkdaşlığın mühüm amili olmuşdur. Antiterror koalisiyasının üzvü olaraq Azərbaycan milli təhlükəsizliyin təminatına öz baxışını Əfqanıstanda və İraqda terrorizmlə müharibədə iştirak etməklə, Balkan yarımadasında sülhməramlı fəaliyyətə kömək göstərməklə, Avroatlantika qurumları ilə fəal əməkdaşlıqla və strateji tərəfdaşımız olan Rusiya ilə münasibətləri təkmilləşdirməklə müəyyənləşdirdi.

Azərbaycanın milli təhlükəsizlik strategiyası.
Azərbaycan cəmiyyətinin daimi mənafeələrini qorumaq

məqsədi ilə real və proqnozlaşdırılan meyllərin idarə edilməsi sahəsində qarşılıqlı surətdə bağlı olan ideyaların məcmusundan ibarətdir.

1993-cü ilin ortalarından başlayaraq, Azərbaycanda həyata keçirilən xarici və daxili siyasət *milli təhlükəsizlik strategiyasının öncül konturlarını* müəyyən etmək üçün zəmin yaratmışdır və bu strategiyani tam əsasla **üç hissəyə bölmək** olar.

Əvvəla, bu, Avropanın problemlərinin həllində Azərbaycanın fəal iştirakının vacibliyini və Avropanın təhlükəsizliyi arxitekturasının formalaşması prosesinin iştirakçısı kimi onun mövqeyini müəyyənləşdirən "avrosentrizmdir". Azərbaycan Avropanın bir hissəsidir, odur ki, Avropada təhlükəsizlik Azərbaycanın sabitliyi və tərəqqisinin rəhni kimi qiymətləndirilir. Bizim ölkəmiz sülhməramlı əməliyyatlar çərçivəsində NATO ilə fəal əməkdaşlıq edir və öz gələcəyini bu təşkilatla sıx əməkdaşlıqda görür.

Milli təhlükəsizlik strategiyasının **ikinci aspekti** – "atlantizm" dünyanın qüdrətli dövlətləri ilə, o cümlədən Birləşmiş Ştatlarla strateji yaxınlaşmaya səmnlənmişdir. Bu amil antiterror koalisiyasını dəstəkləməyə və onda iştirak

etməyə, siyasi və iqtisadi xarakterli məsələlərdə ABŞ-la birgə qarşılıqlı fəaliyyətə istiqamətlənmişdir.

Strategiyanın **üçüncü komponenti** – “**regional perimetr**” Azərbaycanın regional siyasi və iqtisadi dominant kimi güclənməsini, Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarının dünyanın aparıcı dövlətləri ilə birgə işlənilməsini, ölkə ərazisindən Şimal-Cənub və Şərq-Qərb yollarının əsas nəqliyyat arteriyası kimi istifadə edilməsini, region ölkələri ilə strateji və tərəfdaşlıq münasibətlərinin saxlanmasını nəzərdə tutur.

İndiki dövrün qeyri-ədiliyi göz qabağındadır. Azərbaycan cəmiyyətinin qarşılaşdığı problemlər bunlara cavab tapmağı, yaxud da qloballaşmanın təqdim etdiyi inkişaf modelinə alternativləri zəruri edir. Lakin Pax Romana, yəni “hegemon dünya” dövründə bu fakt dövlətimizin kövrəkliyi və iradəsizliyi barədə xülya doğurmamalıdır.

Qloballaşma dövründə milli suverenliyin məhdudlaşmasından biz integrasiya prosesinin əlverişli meyllərinin milli məkanda assimilyasiyası üçün imkan kimi istifadə etməli, ardıcıl, ölçülüb-biçilmiş və əlaqələndirilmiş siyasət yeritməliyik. Bu, xüsusilə sivilizasiyalı daxili siyasi məkanın formalaşması proseslərinə aiddir. Həmin məkanın

əsasını ölkənin inkişafına, onun iqtisadiyyatının modernləşməsinə və müasir Azərbaycan cəmiyyətinin mənəvi-əxlaqi əsaslarının möhkəmlənməsinə kömək edə biləcək qüvvələr təşkil etməlidir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. R.Mehdiyev. “Azərbaycan qloballaşma dövründə: inkişaf strategiyası iki yol ayırıcında: zelotlar, yoxsa irodçular.” 25.05.2004 <http://azertag.az/xeber/312941>
2. R.Mehdiyev. «Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri». Bakı. 2005.
3. A.Abbasbəyli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma. Bakı.2009.
4. Ə.Həsənov «Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti». Bakı.2005.
5. Azərbaycan Respublikası XİN, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi saytları.
6. C.Bulut.,E.Süleymanov. “Dövlət maliyyəsi”.B.2011.
7. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri.”B.2013

FƏSİL IX. Qloballaşan dünyada qeyri-bərabərlik.

Suallar:

1. Qeyri-bərabərlik anlayışı, mahiyyəti.
2. Qloballaşmanın nəticələri: bərabərlik, ədalət, müxtəliflik.

Bərabərlik - cəmiyyətdə insanların bütün cəmiyyətin istehsal vasitələrinə bir cür münasibətdə və bərabər siyasi və vətəndaşlıq hüququna malik olmalarını təmin edən vəziyyətdir.

Lakin qeyd etmək zəruridir ki, *bərabərlik* və *bərabər hüquqlu* anlayışları fərqlidir.

İnsanlar öz fiziki və əqli imkanlarına görə, həyat səviyyəsinə və digər xüsusiyyətlərə görə fərqlənir. Bu baxımdan heç bir hüquq norması insanları eyniləşdirə bilməz.

Müasir mərhələdə və müşahidə olunduğuna görə yaxın gələcəkdə sosial bərabərlik qeyri-mümkündür. Konstitusaya qalın eyni hüquqi (faktiki yox) hüquqları və vəzifələri təklif, verilən hüquqlardan bərabər istifadəsini təmin edə bilər.

Təbiidir ki, mütləq bərabərlik mümkün deyil. Hətta konstitusiyaya hüququ da tam bərabərliyi nəzərdə tutmur. Müxtəlif qrup insanların hüquq və azadlıqlar, vəzifələr müxtəlifdir. Məsələn, dövlət vətəndaşlarının, xarici vətəndaşların, ikili vətəndaşlığı olanlar üçün hüquq, azadlıqlar və vəzifələr də fərqlidir. Lakin hər qrup çərçivəsində hər bir insan üçün hüquq və azadlıqlar, vəzifələr eyni olmasını nəzərdə tutur.

Sosial bərabərsizlik insanların bərabər hüquqluğuna böyük təsir göstərir (məsələn: bir çox dövlətlərdə ittiham olunan şəxs zəminlə (məyən məbləğdə maliyyə vasitəsi ödəməklə) məhkəməyə qədər həbsdən azad olmağa hüququ var. Bu halda varlı bu məbləği ödəyə qadirdir, kasıb isə ona da verilən bu hüququndan istifadə etmək iqtidarında deyil).

Qanunla vətəndaşların qeyri-bərabər hüquqların müəyyən edilməsi ümumi insan dəyərlərinin pozulmasıdır. Belə vəziyyət diskriminasiya adlanır (hüquqlarda fərqlilik).

Faşist Almaniyada aryan irqi rəsmiləri və digər vətəndaşların hüquqlarında fərqlər var idi (yahudilərin hüquqlarının məhdudlaşması, hətta məhv olunması həyata keçirilirdi).

Cənubi Afrika Respublikasında 1994-cü ilə qədər (Konstitusiyasının qəbul edilməsi) aparteid mövcud idi

(afrikalılar və digər qeyri-ağlılar kateqoriyalı vətəndaşlarının hüquqları yox idi və s.

Bir çox konstitusiyalar (xüsusilə köhnə) bərabərlik prinsipinin üç tərəfini qeyd edir:

- vətəndaşların qanun qarşısında bərabər olması;
- irqindən və milliyətindən asılı olmayaraq bərabər olması;
- kişi və qadının bərabər olması.

Birincisi, şəxsiyyətin vəzifəsindən, sosial vəziyyətindən, təhsilindən, nailiyyətlərdən asılı olmayaraq qanunun hamı üçün eyni olmasını nəzərdə tutur. Hansısa istisnalar Konstitusiyada nəzərdə tutulduğu halda mümkündür.

İkinci hal, irqindən və milliyətindən asılı olmayaraq bərabərlik vətəndaşın hüquqları dərinin rəngindən və milliyətindən asılı olmamasını nəzərdə tutur.

Üçüncü halda, kişi və qadının bərabərliyi onların ailədə və ictimai həyatın bütün sahələrində, iştirakı üçün hüquqi şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Lakin indiyə qədər bir sara ölkələrdə qadınlar seçki hüququnda məhrumdur (Küveyt, İsveçrə və s.). Ölkələrdə varkı, orada

qadın dövlət başçısıdır (Britaniya, Argentina, Filippin, İrlandiya, İslandiya, Şri-Lanka).

Qloballaşmanın bu prosesə qoşulan ölkələrdəki təsirlərini biznes sektorunda, siyasətdə, texnoloji və iqtisadi strukturda müşahidə etmək mümkündür:

İqtisadi dəyişmələr:

- daxili və xarici bazarlarda rəqabətin artması;
- istehsal faktorlarının çox axışa bilən bir hala gəlməsi;
- sərbəst ticarətin müdafiə edilməsi və yaygınlaşması;
- proteksionist tədbirlərin tətbiqi;
- markaların, texnoloji kəşflərin, patentlərin inhisar qazancıları əldə edə biləcək şəkildə qorunmasına yönəlik fəaliyyətlər;
- regional iqtisadi və ticari blokların inkişafı;
- inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında yetkin və doyma nöqtəsinə çatmış sənayelər və bazarlarla üz-üzə qalması;
- ölkələr arasında gəlir, infrastruktur və rifah standartlarındakı fərqlərin daha da artması;
- demoqrafik dəyişmələr, yaşlanan əhali, çalışan qadın satışındakı artışı, gec evlənmələr, kiçilən ailələr, keyfiyyətli iş gücü yetərsizliyi və s.

Biznes sektorunda müşahidə edilən struktur dəyişmələri:

- çoxmillətli şirkətlərin hakimiyyəti;
- açıq şirkət formalarının ortaya çıxması;
- virtual şirkət formaların yaygınlaşması;
- strateji ittifaqların gedərək artan bir şəkildə yaygınlaşması;
- böyük iyerarxiyalı mərkəzi şirkət strukturlarının yerinə daha az pilləli, daha elastik şərtlərlə uyğunlaşa biləcək şəkildə hazırlanmış iş gücünə sahib adəmi-mərkəziyyətçiliyə əhəmiyyət verən şirkətlərin ön plana çıxması;
- şirkət idarəetməsində nəzarət və koordinasiyanın əhəmiyyətinin artması.

Texnoloji dəyişmələr:

- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarındakı inqilabi dəyişmələr;
- mal və istehsal texnologiyalarındakı dəyişmə sürəti (genetika, metallurgiya və s. kimi mövzuları da ehtiva etməkdədir.)

Siyasi dəyişmələr:

- ABŞ-ın tək və rəqibsiz bir dünya lideri mövqeyinə gəlməsi,

- ABŞ-ın BVF və Dünya Bankı üzərindəki təsiri,
- xarici dövlət hökumətləri tərəfindən maliyyələşdirilən qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətləri;

Milli hökumətlərin müstəqil maliyyə və pul siyasətləri ilə bağlı proqramları həyata keçirə bilmə gücünün məhdudlaşması.

Son onilliklərin dünyəvi tendensiyyalarını araşdırarkən ağıla 2 söz gəlir: qloballaşma və beynəlmiləçilik. Aydın ki, bu iki anlayış bir-biri ilə sıx bağlıdır. Ancaq bu sözlərin sinonim deyillər, tam əksinə, bu proseslər tam başqa yönlədülər və dialektik qanuna görə bir-birinin əksidirlər.

Qloballaşma RIR, "hibrid dünyəvi mədəniyyətin yaranması və milli adətlərin qarışması deməkdir. Qloballaşma millətlər arası əməkdaşlığın güclənməsi və əməyin dünya üzərində eyni qaydalarla bölünməsinə nəzərdə tutur. Qloballaşma RIR," birbaşa təhsilli cəmiyyətin meydana çıxması ilə bağlıdır. C. Urry yazır ki, global şəbəkə yeni maşınlar və texnologiyalar zamanı, məsafəni azaldır və eyni zamanda sosial kontrolun sərhədlərini aşır. O, reaktiv təyyarələri, audivizual verilişləri, kompüter şəbəkələrini (internet) və s. nəzərdə tutur. Düzdür qloballaşma yerli və milli suverenitetləri azalda bilər,

xüsusən də, iqtisadi və maliyyə sferalarında. Amma bu üçüncü dünya ölkələrinin iqtisadi və sosial rifahının güclənməsinin və eləcə də, cəmiyyətin yoxsul təbəqəsinin maraqlarına uyğundur. Bu bizə bir faktı qəbul etməyə və başa düşməyə imkan yaradır ki, dünyəvi problemləri elə dünya məşəbətində da həll etmək gərəkdir.

Beynəlmiləçilik isə, müxtəlif xalqların bir-biri ilə təmasında yaranır. Yəni burada söhbət sərhədləri və məhdudiyyətləri qaldırmaqdan getmir. Sadəcə olaraq, içəridə tam hegemon millət-dövlətlərin qarşılıqlı olaraq bəzi məhdudiyyətləri qismən azaltması vurğulanmaqdadır.

Qloballaşmadan fərqli olaraq, universitetlərdə beynəlmiləçilik yeni fenomen deyil. Ali təhsildə həmişə beynəlmiləçilik ruhu güclü olub. XX əsrin əvvəllərində iri imperiyalar öz koloniyalarında universitetlər yaratmağa başladılar ki, bu da öz növbəsində həmin koloniyalar müstəqillik qazanandan sonra daha geniş vüsət aldı.

II dünya müharibəsindən sonra Soyuq Müharibə şəraiti universitetlərdə beynəlmiləçiliyi daha da gücləndirdi. SSRİ və Qərb öz təsislərini üçüncü dünya müharibəsi ölkələri arasında yayılması üçün mübarizə aparırdılar. Hökumətlər xarici tələbələrə öz universitetlərinə cəlb edirlər. Sovetlər bu sahədə xüsusi elmi proqramlar hazırlayırdılar.

Bu da öz növbəsində dilin geniş yayılmasına şərait yaradırdı. Bu gün beynəlxalq əməkdaşlığın yeni formaları peyda olur. Ali təhsilin beynəlmiləçiliyi tələbə və müəllimlik fəaliyyətini aşaraq şəbəkə assosiasiyalar vasitəsi ilə yayımlanmağa başlamışdır. Bu gün dünya resursları, proqramları, institutları və təşkilatları beynəlmiləçilik ideyası ətrafında sıx səfərbər olur.

Qloballaşma prosesinə start verən proseslərdən biri də informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yayılmasıdır. Bir tərəfdən, bu həmin texnologiyaların effektivliyi ilə bağlıdır və bunlara aid şəxslərin idarəetmə hakimiyyətinin yüksək mərtəbələrinə qalxma ehtimalını gücləndirməkdədir. Məhz bu səbəbdən politexnoloqların, jurnalistlərin, bəzən isə açıq-saçıq şoumenlərin dünya dövlətlərində hakimiyyətin yüksək postlarına yiyələnməsi qloballaşmanın gətirdiyi qanunauyğunluqlarındandır.

Digər tərəfdən, informasiya texnologiyalarının dominant rol oynadığı zaman hətta, ənənəvi bəşəri fəaliyyət sahələrində - biznes, elm, incəsənət - uğur qazanmaq effektiv və enerjili təfəkkürün formalaşmasını tələb edir. Lazım olan texnologiyalardan istifadə olunmazsa, nəinki, yeni səviyyələrə qalxmaq olmaz, eləcə də, olduğun səviyyədə möhkəmlənmək qeyri-mümkündür.

Beləliklə, informasiyalaşmış cəmiyyətdə kifayət qədər sürətlə daxili informasiya əməkdaşlığı yaranır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. İsrailov H.A. «Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» Bakı: «Elm», 2010. 476 s
2. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. М.: «Логос», 2002. 254 с.
3. Михайлова В. А. Глобализация. М.: «РАГС», 2008. 544 с
4. Бринк Линдси. Глобализация. Повторение пройденного. М.: «ИРИСЭН», 2008, 416 с.
5. Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. Монография. М.: Норма, 2009. - 288с.

FƏSİL X. Davamlı inkişaf strategiyası

Suallar:

1. Davamlı inkişaf strategiyası.
2. Davamlı inkişaf konsepsiyasının prinsipləri.
3. BMT-nin İnkişaf Proqramı.

Davamlı inkişaf konsepsiyası, yeni sosial-iqtisadi paradıqmadır.

“Davamlı inkişaf” termini ətraf mühit və inkişafa dair Beynəlxalq Komissiya (Bruntland Komissiyası) tərəfindən 1987-ci ildən işlədilməyə başlanmışdır. Davamlı inkişaf hazırki dövrdə bütün tələbatları ödəməklə yanaşı gələcək nəsillərin də öz tələbatlarını ödəmək qabiliyyəti və istəyini də təhlükə altında qoymur.

BMT-nin Rio-de-Janeyro-92 konfransında qəbul edilmiş və davamlı inkişaf üzrə öz milli strategiyasını hazırlamaq üçün “XXI əsrin gündəliyi” adlanan bu sənəd XXI əsr üçün dünya ölkələrinin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri edən davamlı inkişaf konsepsiyasını hazırlamaq üçün ümumi fəaliyyət proqramıdır.

Davamlı inkişaf bir-birilə sıx bağlı olan iki mühüm anlayışı özünə daxil edir:

- 1) *Tələbat anlayışı*, o cümlədən əsas tələbat anlayışı (bu isə əhalinin yoxsul təbəqəsinin mövcudluğu üçün olduqca zəruridir);
- 2) *Məhdudlaşdırma anlayışı*, (bu texnologiyanın zərurəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir) eyni zamanda ətraf mühitin indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəyə bilmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir. Davamlı inkişafın əsas vəzifələri insanın tələbat və istəklərinin ödənilməsi ilə ifadə olunur.

Davamlı inkişaf bütün insanların bərabər səviyyədə ən zəruri tələbatlarının ödənilməsinə tələb edir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası beş əsas prinsipə əsaslanır:

1. Bəşəriyyət həqiqətən inkişafa davamlı və uzunmüddət mövcud olmaq xarakteri verə bilər. Bununla da o hazırda mövcud olan nəslin tələbatlarına cavab verər və eyni zamanda gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanları qorunub saxlanıla bilər;
2. Təbii resursların istismarı sahəsindəki məhdudlaşmalar nisbi xarakterlidir. Onlar texnika və sosial təşkilin müasir səviyyəsi ilə, eyni zamanda biosferin insan fəaliyyətinin nəticələrini aradan qaldırmaq qabiliyyəti ilə əlaqədardır;

3. Bütün insanların adi tələbatlarını ödəmək və hamının gələcək yaxşı həyata olan ümidinin reallaşdırılmasına şərait yaradılması zərurət olmalıdır. Bunsuz uzunmüddətli və davamlı inkişaf sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

Ekoloji və digər katastrofların yaranmasının başlıca səbəblərindən biri – dünyada adi hadisəyə çevrilmiş səfillikdir.

4. Böyük vasitələrə (kapital və maddi) malik onların həyat tərzini planetin ekoloji imkanları ilə, xüsusilə enerji istehlakı ilə uzlaşdırmaq lazımdır;
5. Əhali artımının sayı və tempi Yerin global ekosistemin dəyişməyə meyilli istehsal potensialı ilə uzlaşdırılmalıdır. Davamlı inkişafın dinamik xarakteri xüsusi qeyd edilməlidir.

Ümumiyyətlə, davamlı inkişaf konsepsiyasına mövcud olan yanaşmanın tarixi Roma klubunun yaranması dövründən (1968) başlanır.

Roma klubunun işlərində “dinamik artım” konsepsiyası “üzvi artım” konsepsiyası və “dinamik tarazlıq” konsepsiyaları mühüm yer tutmuşdur. Bu istiqamətdə daha böyük səsküy “Artım həddi” əsəri global ekoloji problemlərə diqqəti artırmaqla yaratmışdır.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ekoloji problemlər kəskin sürətdə gərginləşdi. Nəticədə ona diqqət artmağa başladı.

Mahiyyətə davamlı inkişaf konsepsiyası mövcud problemlərə keyfiyyətə yeni yanaşmadır.

R.Kostansa və K.Folke üç bir-birilə iyerarxik qarşılıqlı əlaqədə olan problemi ayırır ki, onların həlli də davamlı inkişaf əlaqədardır:

1. iqtisadiyyatın davamlı miqyası həyat təminatının ekoloji sistemə müvafiq olmalıdır;
2. resursların və imkanların təkcə adamların indiki nəsli üçün deyil, həmçinin indiki və gələcək nəsillər arasında, həmçinin insanla digər bioloji növlər arasında ədalətli bölgüsü (distribution) aparılmalıdır;
3. təbii kapitalı adekvat olaraq nəzərə alan resursların zamanda effektiv bölgüsü (allocation) keçirilməlidir.

Bəziləri problemin siyasi həllini, digəri isə iqtisadi həllini effektivli hesab edirlər. Əslində isə davamlı inkişaf konsepsiyası üç əsas baxışın birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Bunlar iqtisadi, sosial və ekoloji baxışlardır.

Buna müvafiq olaraq davamlı inkişafın üç əsas məqsədi haqqında danışılar: ekoloji tamlıq, ekoeffektivlik və ekoədalətlik.

Davamlı inkişaf konsepsiyası üzərində işin başa çatdığını qeyd etmək hələ tezdir. Hələ bu günə qədər davamlı inkişaf konsepsiyasının praktiki tətbiqinin mürəkkəbliyi xüsusi qeyd edilir.

Müasir dünyanın global problemlərini aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar:

Artıq dünyanın əksər ölkələrinin davamlı inkişaf proqramları olsa da bu sahədə işlər davam etdirilməkdədir. Bəşəriyyətin global problemlərinin həlli üçün BMT tərəfindən «Minilliyin inkişafı» adlı proqramı qəbul edilib. Bu proqram yoxsulluqla mübarizə və yaşayış həyatı səviyyəsinin ümumi qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Proqram 2000-ci ildə Minillik Sammitində 147 ölkənin dövlət başçıları və 189 ölkənin nümayəndələri tərəfindən qəbul edilib.

Minilliyin inkişafı məqsədləri 2015-ci ildə öz həllini tapmalıdır. Bu məqsədlərə aşağıdakılar daxildir:

1. yoxsulluğun ləğv edilməsi;
2. ibtidai təhsilin ümumi təmin olunması;
3. kişi və qadınların bərabərliyin dəstəyi və qadınların hüquq və imkanlarının genişlənməsi;
4. uşaq ölümünün azaldılması;
5. SPİD/VİÇ, molyariya və digər xəstəliklərlə mübarizə;
6. ətraf mühitin sabit inkişafın təmin edilməsi;

7. analığın müdafiəsinin yüksəlməsi;
8. inkişaf məqsədilə qlobal əməkdaşlığın formalaşması.

BMT-nin İnkişaf Proqramı (United Nations Development Programme - UNDP) 1965-ci ildə BMT-nin geniş texniki yardım və xüsusi fondları bir proqramda birləşdirmək məqsədi ilə yaradılmışdır. BMT-nin İnkişaf Proqramı bu sistemdə olan və soxsahəli iqtisadi və texniki cəhətdən maliyyələşdirən ən iri təşkilatları təmsil edir.

Məqsədi:

1. milli inkişaf planı ilə əlaqədar olan onların iqtisadi və sosial inkişafının sürətlənməsinə daimi köməklik etmək məqsədilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərmək;
2. iqtisaf etməkdə olan ölkələrə yüksək iqtisadi səviyyəyə çatdırmaq və bu ölkələrin əhalisinin sosial həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün onlara köməklik göstərmək;

BMT-nin İnkişaf Proqramının (UNDP) texniki yardım sahəsində aşağıdakıları özündə birləşdirir:

1. ekspert və məsləhət xidməti təqdim etmək, seminarlar təşkil etmək, xaricdə milli mütəxəssislər hazırlamaq;
2. ətraf mühit və onun inkişafı (Rio-de-Janeyro, 1992-ci il), əhali artıqlığı və inkişaf etdirmək (Qahirə, 1994-cü il), sosial inkişaf etdirmək (Kopenhagen, 1995-ci il),

qadınların vəziyyəti (Pekin, 1995-ci il), yaşayış məntəqələri (İstanbul 1996-cı il) problemləri üzrə qlobal forum qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda yenilikçi və özünün operativ sosial-iqtisadi inkişafı sahəsindəki fəaliyyətində səmərəli dəyişən yollara malik olmalıdır.

3. möhkəm insan inkişafı (yoxsulluğun kökünü kəsmək, ətraf mühitin qorunması, məşğulluğun təmin edilməsi, qadınlara köməklik göstərilməsi, əlverişsiz şəraitdə olan insan qruplarının sosial bağlılığı və s.) üçün əsas aspektləri bir mərkəzə toplamaq;
4. keçid dövründə olan ölkələrdə xüsusi sektor üçün əlverişli şəraitin yaradılması daxil olmaqla iqtisadiyyatın idarə edilməsi sahəsində islahatın və siyasətin həyata keçirilməsində milli idarəetmə kadrlarının hazırlanması;
5. fəvqəladə vəziyyətdə köməklik göstərilməsi və uzunmüddətli inkişafa keçmək;

BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP) ancaq hökumətlərə və ya onların vasitəçiliyi ilə kömək göstərir. İnkişaf Proqramı (UNDP) BMT sistemində inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı dövründə olan ölkələrə texniki vasitələrlə köməklik göstərmək üzrə əsas təşkilat sayılır.

Inkişaf proqramının (UNDP-in) resursları hər il beşillik dövr üzrə könüllü üzvlük haqları əsasında formalaşır (1992-1996-cı illər) və hər il təqribən 1 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələr proqramın əsas ödəyiciləri hesab edilir. Məsələn, ABŞ – 199,5 mln. dollar, Yaponiya – 98,1 mln. dollar, Niderland – 5,1 mln. dollar, Çin – 2,8 mln. dollar, Səudiyyə Ərəbistanı – 2,0 mln. dollar və Tailand – 1,9 mln. dollar hesab edilir. İnkişaf Proqramı (UNDP) xətti üzrə bir qayda olaraq aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilir:

1997-ci ildən başlayaraq Proqramın mərkəzi büdcəsindən (birinci ili Proqram silsiləsindən): bütün resursların yarıdan çoxunu ölkələrin proqram resursları təşkil edir ki, bu da daxili məhsul istehsalında hər adambaşına düşən gəlir göstəricisi nəzərə alınmaqla qəbul edilmiş dərəcə üzrə və ya hər hansı bir ölkədə siyasi-iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq ölkələr arasında bölüşdürülür, Ölkələrarası (regional, regionlararası və global) proqrama, İnkişaf proqramına (UNDP) BMT-nin müəssisələri tərəfindən onu maliyyələşdirən, inkişaf etməkdə ölkələrarasında texniki əməkdaşlığın inkişaf xətti üzrə fəaliyyət proqramından;

Çoxtərəfli məqsədli fondlardan və BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən digər beynəlxalq təşkilatlarla idarə olu-

nan Qlobal Ekoloji Fond (QEF); Çoxtərəfli monreal protokolu fondu, «XXI əsr üçün gündəlik məsələ» Proqramı çərçivəsində razılaşmaları həyata keçirmək üçün «Potensial XXI», BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondu, BMT-nin Kapital İnkişaf Fondu, SPID-ə/VIÇ qarşı mübarizə fondları hesabına ödənilir.

BMT-nin İnkişaf Proqramında (UNDP) ümumi maliyyə siyasətində yeni istiqamət son illərdə inkişaf sahəsində Proqram və layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə üçüncü tərəfin maliyyə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi üzrə son illərdə strategiyanın işlənib hazırlanmasından ibarətdir.

Belə strategiyanın işlənib hazırlanmasının vacibliyi bir tərəfdən əsas resurslarda, xüsusilə donar ölkələrində kəskin qıtlığın olması, digər tərəfdən isə bu resurslardan ölkələrin bu vəsaitlərin səmərəliliyini yüksəltmək və məsuliyyətini artırmaq idi. Mövcud vəziyyətdən çıxmaq üçün UNDP-nun Latın Amerikası və Karib hövzəsi regionunda bir sıra tədbirlər Proqram fəaliyyəti üzrə resursların ayrıldığı ölkələrdə əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsi və maksimum səmərəli istifadə edilməsi işlənib hazırlanmışdır.

Inkişaf məqsədilə əlavə resurs mənbələri içərisində əsasları bunlardır:

1. dövlət üçün lazım olan və prioritet sayılan sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə, böyük təcrübəyə və inkişaf sahəsində müəyyən beynəlxalq resurslara malik olmaqla BMT-nin İnkişaf Proqramını təmin edəcək səviyyədə ondan maksimum səmərəli istifadə edilməsinə və müəyyən rəqabət etmək şəraitində tələb edilən xidmətlər göstərilməsinə göndərilən büdcə vəsaiti;
2. icraedici olmaqla UNDP (qlobal ekoloji fond, qadınların inkişafı üçün BMT-nin İnkişaf Fondu, kapitalın inkişafı üçün BMT-nin Fondu və s.) məqsədli beynəlxalq proqramlar vasitəsilə milli proqramların maliyyələşdirilməsi imkanlarından istifadə edilmənin təmin edilməsi;
3. BMT-nin İnkişaf Proqramının (UNDP) layihəsinin həyata keçirilməsi əsasında iki və çoxtərəfli əsasda yeni borc və ya donar vəsaitinin axtarılması. Bu əməliyyatda iştirak etmək, danışıqlar aparmaq üçün böyük təcrübə tələb edir ki, bu da hökumətin ən münasib şərtlərlə belə vəsaitin alınması ehtimalı artır;
4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (UNDP) layihəsində dövlət və xüsusi investisiyalar böyük

sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir və gələcəkdə gəlir gətirmək imkanlarına malikdir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı ölkələrin spesifikliyindən və pul vəsaitindən asılı olaraq İnkişaf Proqramı (ROON) ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün başqa mənbələrdən istifadə etməyi inkar etmir.

Inkişaf Proqramının əsas strateji elementi əlavə resursların səfərbər edilməsi üçün layihələrin və həmin layihələrin milli baxımdan həyata keçirilməsi üçün əsas dayaq hesab edilən xərclərin birlikdə bölüşdürülməsi konsepsiyasına istinad etmək lazımdır. Hər iki hal inkişaf sahəsində məsələləri həll etmək üçün həm milli insan potensialından və həm də iqtisadi potensialdan tam istifadə etməyə imkan verir.

BMT Baş Assambleyası tərəfindən verilən mandata uyğun olaraq, qlobal səviyyədə BMT-nin İnkişaf Proqramı həm inkişaf partnyoru kimi, həm də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Rezident Əlaqələndiricisi sisteminin rəhbəri kimi ikili rol oynayır.

Rezident Əlaqələndiricisi sistemi inkişaf üçün əməliyyat fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla BMT-nin bütün təşkilatlarını özündə birləşdirir. O, müxtəlif BMT agentliklərinin ölkə səviyyəsində əməliyyat fəaliyyətinin

səmərəliliyini və effektivliyini təşkil etmək üçün birləşdirir. BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən idarə olunan Rezident Əlaqələndiriciləri 160-dan çox ölkədə BMT-nin Ölkə üzrə İdarə Heyətinə (BMT Agentliklərinin başçılarından ibarət idarə heyəti) başçılıq edirlər və BMT Baş Katibinin inkişaf üçün təyin edilmiş nümayəndələrindərlər. Milli hökumətlərlə yaxından əməkdaşlıq edərək Rezident Əlaqələndiriciləri və BMT İdarə Heyəti ümum-BMT ailəsinin dəstək və rəhbərliyi ilə BMT-nin maraq və mandatını müdafiə edirlər.

Bir çox proqram ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da BMT Rezident Nümayəndəsi BMT sisteminin Rezident Əlaqələndiricisi və BMT İdarə Heyətinin rəhbəri vəzifəsini həyata keçirir. Rezident Əlaqələndiricisi birbaşa olaraq BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən idarə olunan Rezident Əlaqələndiricisi Ofisi tərəfindən dəstəklənir.

BMT-nin Azərbaycan üçün nəzərdə tutulmuş yardımının milli inkişaf gündəliyinə uyğunluğunu təmin etmək üçün BMT İdarə Heyəti hər beş ildən bir Birləşmiş Millətlər Təşkilatının BMT-nin İnkişafa Yardım üzrə Çərçivə sənədi (UNDAF) adlı birgə yardım strategiyasını formalaşdırırlar. 2011-2015-ci illər üçün yeni UNDAF

sənədi 1 aynvar 2011-ci il tarixində Azərbaycanda həyata keçirilməkdədir.

UNDAF sənədi “2008 - 2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramının prioritetləri üzərində formalaşmış və Azərbaycanın 2015-ci il hədəf ilinə qədər Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə (MİM-lər) nail olmasını çox dəstəkləyir.

UNDAF sənədi çərçivəsi BMT İdarə Heyətinin sahələr üzrə kollektiv prioritetləri olan üç xüsusi nəticədən ibarətdir:

İqtisadi İnkişaf: BMT Sistemi layiqli iş imkanlarının genişlənməsi və yaşayış standartları və məşğulluq sahəsində regional fərqliliyin aradan qaldırılmasında başlıca rol oynayan Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini dəstəkləyəcəkdir. BMT həmçinin ətraf mühitin dayanıqlılığı strategiyalarını təşviq edərək və ekoloji həssas əhalinin iqlim dəyişikliyi təsirlərinə qarşı gücləndirəcəkdir.

Sosial İnkişaf: BMT Sistemi yaşlı əhali qrupu, aşağı gəlirli ailələr və aztəminatlı əhalinin səmərəli sosial müdafiəsi sistemi, eləcə də səhiyyə və təhsilin keyfiyyəti və onlara bərabər çıxışın təminatının inkişafını dəstəkləyəcəklər.

Hökumət: BMT Sistemi Azərbaycanı hər kəsin hüquqlarını qanuni müdafiəsini təmin etməsi üçün əsas şərt olan məsuliyyətli məhkəmə sistemi tərəfindən verilən, müvafiq qanunlarla tənzim olunan, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər heyətindən ibarət, daha şəffaf və hesabatlı dövlət institutlarının yaradılmasında dəstək verəcəkdir.

UNDAF sənədi qadınların inkişafı və fəlakət risklərinin aradan qaldırılması kimi xüsusi ehtiyacları kəşifən mövzular kimi özündə vurğulamışdır.

2011-2015-ci illər üçün BMTİP-nin Ölkə Proqramı yuxarıda göstərilən nəticələr əsasında formalaşmış və UNDAF sənədinin həyata keçirilməsinə öz töhfələrini verir.

Qloballaşma proseslərinin inkişafı nəticəsində dünyada yaranan qeyri-bərabərlik amillərin daha da dərinləşməsi probleminin təhlili.

«Müasir dünyanın global problemləri» anlayışı nüvə silahının sınağından, bir sıra təbii fəlakətlərdən, çoxsaylı münaqişələrdən, həyatın yer kürresində hər zaman təhlükə altında olmasını dərk etdikdən sonra, XX əsrin sonunda yaranıb.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. A.Vəzirova, A.Şirinova.UNDP. İnsan İnkişafı. Tədris vəsaiti.B.2014.

2. Миркин Б. М., Наумова Л. Г. Устойчивое развитие. Учебное пособие. — Уфа: РИЦ БашГУ, 2009. — 148 с.
3. Основы устойчивого развития: Учеб. пособие / Под общ. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. — Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. — 654 с.
4. Методы обоснования программ устойчивого развития сельских территорий: моногр. / под ред. В.И. Фролова; СПб. гос. архит.-строит. ун-т. — СПб., 2011. — 464 с.
5. Белотелов Н.В., Бродский Ю.И., Оленев Н.Н., Павловский Ю.Н., Тарасова Н.П. Проблема устойчивого развития: естественно-научный и гуманитарный анализ. Москва: ФАЗИС, 2004. 108 с.
6. Немцев И.А. Устойчивые экономические модели и труд в Евразийском союзе// ВВ: Проблемы общества и политики. 2014. № 6. с.70-108.

FƏSİL XI. İnteqrasiya və regionlaşmanın qloballaşma ilə müqaisəsi.

Suallar:

1. İnteqrasiya — və regionlaşmanı qloballaşmadan fərqləndirən cəhətlər.
2. İnteqrasiyanın mərhələləri.

İnteqrasiya (dəqiqləşdirmə) sözü ilə çox mənada istifadə olunur. Latınca “integratio” – bərpa olunma, integrations – tam, vahid.

Müasir dünyada ölkə təsərrüfatlarının obyektiv birləşmə prosesidir. Onun ali məqsədi iqtisadi artım templərin davamlılığına rəğmən əldə olan resurslardan maksimal dərəcədə effektiv istifadəni təmin etməkdir.

İnteqrasiya mühüm forması kimi ölkə təsərrüfatının beynəlmilləşməsi nəticəsində onun dünya təsərrüfatının bir hissəsinə çevrilməsidir.

Hər bir inteqrasiya prosesi müəyyən mərhələdən keçir, hər mərhələnin özünə məxsus səciyyəvi cəhətləri; intensivlik dərəcəsi, dərinliyi, miqyası və s. vardır.

İnteqrasiya prosesi də digər proseslər kimi sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf edir. İnteqrasiya prosesinin klassik təsnifatını Amerika alimi B.Balaşi vermişdir. Balaşi

ilk əvvəl əməkdaşlıqla inteqrasiyanı bir-birindən fərqləndirmişdir. O, göstərirdi ki, əməkdaşlıq fəaliyyətində müxtəlif ayrı-seçkiliklər azaldılır. İnteqrasiya prosesində isə ümumiyyətlə hər cür ayrı-seçkilik aradan qaldırılır. B.Balaşi inteqrasiyanın 5 formasını (yaxud 5 mərhələ təşkil etməsini) fərqləndirmişdir. Hər bir forma haqqında ayrıca müqavilə-rəziləşmə aparılır.

Bunlar aşağıdakılardır:

- Azad ticarət zonası;
- Gömrük ittifaqı;
- Ümumi bazar;
- İqtisadi və valuta ittifaqı;
- Tam iqtisadi inteqrasiya ;

Müasir beynəlxalq münasibətlərin və dünya siyasətinin dövlətlərarası müstəvidə təzahür edən əsas tendensiyalardan biri beynəlxalq inteqrasiya hesab olunur. Bu proses, əsasən, müəyyən bölgələrdə həyata keçirildiyinə görə, siyasi ədəbiyyatda onu beynəlxalq regional inteqrasiya adlandırırlar.

Regional inteqrasiya mahiyyətinə görə obyektiv və kortəbii baş verən bir proses olsa da, məqsədlərinə görə dövlətlərin düşünülmüş şəkildə həyata keçirdiyi və tənzimlənən qarşılıqlı fəaliyyət növü hesab olunur. Bu

prosesin kortəbiiliyi onunla ölçülür ki, eyni bir regionda yerləşən, oxşar iqtisadi, sosial və siyasi yönümü olan dövlətlərin milli təsərrüfat və bazar sistemləri bir-birindən asılı vəziyyətə düşür, onlar arasında beynəlxalq əmək bölgüsü dərinləşir və milli sərhədlər ümumi inkişaf yolunda maneəyə çevrilir. Öz ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyan dövlətlər məcburiyyət qarşısında bu kortəbii və obyektiv proseslərə müvafiq olaraq müdaxilə edir, müəyyən ümumi razılığa gəlir, hamı üçün məqbul hesab edilən qaydalar yaradır və bu qaydalara nəzarət edən dövlətlərarası institutlar təsis edirlər. Beləliklə, kortəbii başlanan regional integrasiya prosesi dövlətlərin və dövlətlərarası təşkilatların idarəsinə alınır və tənzimlənir.

Regional integrasiya prosesi dünyada ilk dəfə olaraq üzv dövlətlərin bərabər hüququ gizlənmək şərtilə Qərbi Avropada başlamışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra ciddi iqtisadi böhran yaşayan Qərbi Avropa ölkələri bəzi iqtisadi sahələrdə birgə hərəkət etmək haqqında qərar qəbul edirlər. O dövrdən keçən əlli ildə Qərbi Avropa bütün dünyaya bərabər hüquqlu və qarşılıqlı-faydalı integrasiyanın əsl nümunəsini bəxş edir.

İntegrasiyanın dünyada baş verən digər dövlətlərarası sosial-iqtisadi və siyasi proseslərdən fərqləndirən bir neçə mühüm faktor mövcuddur.

Əvvəla, integrasiya qarşılıqlı iqtisadi asılılığın və əlaqələrin dövlətlər tərəfindən birgə idarəçiliyini, bütün regionun tələblərinə cavab verən vahid təsərrüfat sisteminin yaranmasını nəzərdə tutur;

İkinci, integrasiya nəticəsində bütün pul, xidmət, ticarət, mallar, istehsal münasibətləri və əmək resursları milli sədlərlə azad edilir;

Üçüncü, vahid regiondaxili bazar formalaşır və nəhayət;

Dördüncü, əməyin effektivliyi, əhəlinin yaşayış şəraiti yüksəlir, istehsal münasibətləri və xidmət inkişaf edir.

Avropa integrasiyası dövlətlərin iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi həyatının ehtə yaxınlaşma vəziyyətidir ki, bu müstəvidə cərəyan edən proseslər bir dövlətin daxilində ayrı-ayrı regionlar arasında cərəyan edən proseslərdən demək olar ki, heç nə ilə fərqlənmir. Hər də bütün sahələrin idarə edilməsində, onların fəaliyyət yönümlərinin və prinsiplərinin müəyyən edilməsində əsas rolu milli idarəetmə orqanları deyil, ümumi dövlətlərarası orqanlar həyata keçirirlər.

İnteqrasiya prosesi təkcə milli dövlətləri deyil, həm də ayrı-ayrı insan cəmiyyətlərini, ictimai birlikləri, siyasi partiyaları da əhatə edir. Xüsusən son dövrdə belə qurumların beynəlxalq səviyyədə inteqrasiyasının, insanlığı narahat edən məsələlər ətrafında birgə fəaliyyət göstərməsinin tez-tez şahidi olmaq mümkündür.

İnteqrasiya *predmetinə* görə - ictimai, siyasi, iqtisadi, elmi-texniki və informasiya formasında, coqrafiyasına görə - qlobal, regional, subregional formada təzahür edə bilər.

İnteqrasiyanı doğuran, dövlətləri və qeyri-dövlət aktorlarını bu prosesə qoşulmağa vadar edən səbəblər sırasında insanların tarixən birliyə və birgə fəaliyyətə can atmasını; beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə, elmi-texniki tərəqqinin vüsəti şəraitində qarşılıqlı əlaqələrə ehtiyacını, həlli yalnız birgə səylər nəticəsində mümkün olan qlobal problemlərin sayının, qarşılıqlı bağlılığın və asılılığın artmasını və s. qeyd edirlər.

Bundan başqa, dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyəti təmin edən mexanizmlərin yaradılmasını, yeni-yeni hökumətlərarası təşkilatların meydana çıxması və onların qərar qəbul etmə mexanizmlərinin təkmilləşməsi, asanlaşması ehtiyacını da inteqrasiyanın əsas səbəblərindən hesab edirlər.

İnteqrasiya prosesində subyektlər arasındakı münasibətlər bəzən ziddiyyətli olur, bir dövlətin mənafeləri başqa dövlətlərininki ilə toqquşur. Yaxud sosial-iqtisadi və mənəvi inkişaf səviyyəsindəki fərqlərinə görə dövlətlərin bəziləri bu prosesdə daha çox qazanır, digərləri isə əksinə, itirir. Bəzən inteqrasiya zamanı subyektlərin birinə məxsus olan neqativ proseslər, digər subyektlərin həyatına neqativ, yaxud əksinə - pozitiv təsir də göstərir.

İnteqrasiya bütövlükdə qarşılıqlı ehtiyaclardan və bir çox sosial-iqtisadi, siyasi səbəblərdən yaransa da (obyektiv səbəblər) bütövlükdə subyektiv prosesdir, inteqrasiya daxil olan aktorların könüllü, yaxud məcburi şəkildə qəbul etdiyi qərarla bağlıdır. Hər bir dövlət vətəndaşlarının milli və vətəndaş mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, digər ölkələrin sakinləri ilə intensiv əlaqələrə və insanlar arasında milli-dövlət sərhədlərinin qaldırılmasına özü qərar verir və şərait yaradır. Dövlətlər inteqrasiya proseslərinin əhatə dairəsini (bu prosesə daxil olan subyektlərin sayını və miqdarını) və intensivlik dərəcəsini (inteqrasiyaya cəlb olunmuş sahələrin miqdarı və dərinliyi) qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyənləşdirirlər.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. H. Rəcəbli, V. İbayev «Avropa beynəlxalq təşkilatları». Bakı.1999.
2. Ə. Həsənov. «Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti». Dərslik.Bakı.2005.
3. V. İbayev. «İslam Konfransı Təşkilatı». Bakı.1998.
4. H. Rəcəbli. «BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları». Bakı. 2003.
5. R.S, Ulusel. «Qloballaşma və türk sivilizasiyası». Bakı. 2005.
6. H.K. Hüseynova «Azərbaycan avropa integrasiya prosesləri sistemində».Bakı.1998.

FƏSİL XII. Kütləvi kommunikasiya və qloballaşmanın müasir tendensiyaları.

Suallar:

1. Müasir dünyada KİV-in cəmiyyətə təsiri.
2. Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələri

Bəşər tarixinin keçdiyi yol və inkişaf mərhələləri müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilir. Bu çoxəsrlik yolu Qərb alimləri cəmiyyətin inkişafının əsasını təşkil edən iqtisadi münasibətlər baxımından üç mərhələyə bölürlər: aqrar, sənaye və informasiya (postsənaye) cəmiyyətləri

Aqrar cəmiyyətdə insanlar, əsasən, heyvandarlıqla və əkinçiliklə məşğul olurdular. Sənaye cəmiyyətində istehsal prosesləri ön plana çıxır, fabriklər və zavodlar, sənaye məhsulları iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Postsənaye və ya informasiya cəmiyyətində isə bilik və informasiya əsas rol oynamağa başlayır. Belə ki, informasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, istifadəsi və ötürülməsi ilə bağlı fəaliyyət sahələri bu cəmiyyətdə aparıcı mövqeyə yüksəlməklə iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir.

İnformasiya cəmiyyəti ideologiyası artıq 50 ildən çoxdur ki, elmi-nəzəri tədqiqat obyektinə çevrilib. Bu

ideologiyanın formalaşmasında müstəsna rolu olan E.Toffler, D.Bell, M.Kastels və digər məşhur alim-sosioloqlar, filosoflar, iqtisadçılar bəşər tarixinin bu yeni keyfiyyət mərhələsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq, onun tərifini verməyə çalışıblar

Məhz buna görə də informasiya cəmiyyəti ideologiyasına dair müxtəlif sosial-fəlsəfi, iqtisadi, texnoloji və s. yanaşmalar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfəsi yaşından, dilindən, dinindən, irqindən, sosial və siyasi mənsubiyyətindən, həmçinin zaman və məkandan asılı olmayaraq, bütün insanların informasiya, bilik tələbatını ödəməkdən, onların arasında sosial kommunikasiya mühiti yaratmaqdan, bilik və düşüncələrini, istədikləri məlumatı ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir. Onun əsas məqsədi informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə, bir tərəfdən, bəşəriyyətin qarşısında duran problemləri həll etmək, digər tərəfdən, cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir.

Informasiya cəmiyyəti anlayışına texnoloji nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq görürük ki, burada kompüter, Internet əsas texniki vasitə olaraq informasiyanın

toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və digər mühüm funksiyaları həyata keçirir.

İqtisadi yanaşmaya görə, ümumi daxili məhsulda informasiya iqtisadiyyatı sektorunun payı 50 %-i keçərsə, ölkə informasiya cəmiyyətinə qədəm qoymuş sayılır.

Informasiya cəmiyyətinin qurulması kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə bir sıra şərtlərin ödənilməsinə, müəyyən mərhələlərin keçilməsinə tələb edir ki, bütün bunlara da elmi cəhətdən əsaslandırılmış fəaliyyət proqramlarının köməyi ilə nail olmaq olar. Bu məqsədə çatmağın yolları barədə müxtəlif baxışlar, konsepsiyalar, tövsiyələr və müsbət təcrübələr mövcuddur.

Informasiya cəmiyyətinin arxitekturu "5 mərtəbəli binaya" bənzəyir:

➤ *I mərhələ* (mərtəbə) kommunikasiyalaşdırma mərhələsindən ibarətdir. Bu kommunikasiya infrastrukturunun formalaşması rabitəçilərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

➤ *II mərhələ* (mərtəbə) kompüterləşdirməni nəzərdə tutur. Yeni bu mərhələdə hər bir kəsin, hər bir idarə, müəssisə və təşkilatın kompüterinin və ondan istifadə imkanının

olması informasiya cəmiyyətinin 2-ci mərtəbəsinin qurulması deməkdir.

- *III mərhələ* (mərtəbə) şəbəkələşdirmə adlanır. Bu mərtəbənin qurulması üçün mövcud kompüterlər arasında şəbəkə infrastrukturunun formalaşdırılması işləri həyata keçirilməlidir.
- *IV mərhələ* (mərtəbə) informasiyalaşdırma proseslərini (vəb-saytların, verilənlər bazalarının və digər informasiya sistemlərinin yaradılmasını) əhatə edir. Əvvəlki 3 mərhələdən fərqli olaraq informasiyalaşdırma prosesində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin – dövlət, qeyri-hökumət və biznes sektorunun nümayəndələri, bütün peşə sahibləri iştirak etməli, öz töhfələrini verməlidirlər.

Bütün bu 4 mərhələ uğurla həyata keçirildikdən sonra *5-ci mərhələ* (mərtəbə) kimi informasiya cəmiyyətinə xas olan virtual münasibətlər və cəmiyyətlər (elektron hökumət, elektron təhsil, elektron elm, elektron seçki və s.) meydana çıxır.

Məlumdur ki, bəşəriyyəti informasiya cəmiyyətinə gətirən yolun əsasında sivilizasiya tarixində baş verən informasiya inqilbları dayanır. Informasiya cəmiyyətinin əsasını və məqsədini informasiya və biliklər təşkil etdiyinə görə sivilizasiyanın bu yeni mərhələsinin əsl mahiyyətini

anlamaq üçün həmin inqilbları doğuran səbəblərə, onların yaratdığı təzahürlərə və imkanlara diqqət yetirmək lazımdır.

I informasiya inqilabı hələ çox qədim zamanlarda insanlar arasında informasiya mübadiləsinin əsasını təşkil edən nitqin meydana gəlməsi və inkişafı ilə baş verdi. Bunun da nəticəsində informasiyanın, yeni danışıqların insanlar arasında səsin ötürülməsi məsafəsi ilə ölçülən çox məhdud coğrafi məkanda, eyni zamanda, informasiya daşıyıcısı funksiyasını yalnız insanların yaddaşı həyata keçirdiyindən həm də məhdud zamanda yayılmasına (gələcəyə ötürülməsinə) imkan yarandı.

Əksər elmi mənbələrdə *II informasiya inqilabı* təxminən 5-6 min il bundan əvvəl yazının (piktoqrafiya, heroqlif, semiotika) meydana gəlməsi ilə əlaqələndirilir. Artıq informasiya daşıyıcısı kimi təkcə insanların yaddaşı deyil, həm də maddi daşıyıcılardan – daş, heyvan dərisi, ağac və s. vasitələrdən istifadə edilməyə başladı. Bəşər tarixində baş verən bu mühüm hadisə informasiyaların qeydiyyata, uzun müddətə yadda saxlanması, məkan və zamana görə yayılması üçün əvvəlki inqilaba nəzərən bir qədər geniş imkanlar yaratdı.

III informasiya inqilabı XV əsrin sonuna təsadüf edir. Belə ki, 1497-ci ildə alman alimi Qutenberq kitab çapı texnologiyasını ixtira etməklə bu inqilabın əsasını qoydu. Bunun da sayəsində insanlar arasında informasiyanın kütləviləşdirilməsi, daha çox həcmdə informasiyanın etibarlı şəkildə saxlanması, geniş coğrafi məkana yayılması və nəsillərdən nəsillərə (gələcəyə) dəfələrlə ötürülməsi mümkün oldu. Məhz bu inqilabi mərhələdə nisbətən çoxlu sayda və həcmdə mətnlərin hazırlanması zəruriyyəti digər müvafiq peşələrlə yanaşı jurnalist peşəsinin də yaranmasına səbəb oldu.

IV informasiya inqilabının əsasını elektrikin kəşfi nəticəsində telefon, teleqraf texnologiyasının meydana gəlməsi (1876-cı il) təşkil edir, sonralar elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində radio və televiziya kəşf olundu. Bunun da nəticəsində müxtəlif formalı informasiyaların çox qısa zamanda uzaq məsafəyə ötürülməsi problemi həll olundu. Bu inqilabın verdiyi imkanlar hesabına informasiya bolluğu yaranmağa başladı, artıq mətnlərlə yanaşı, audio-video informasiyaların hazırlanması zərurəti çap (qəzet, jurnal və s.) jurnalistikası ilə yanaşı, radio və televiziya jurnalistikasının meydana gəlməsi və formalaşmasına səbəb oldu.

V informasiya inqilabı kompyuterləri bir-biri ilə əlaqələndirən şəbəkənin, 1969-cu ildə ARPANET-in (İnternetin əsası bu şəbəkə ilə qoyulmuşdur) işə salınması, fərdi kompüterlərin yaradılmasına səbəb olan, onların özəyini təşkil edən mikroprosessorların layihələndirilməsi və istehsalı (1970-ci illər) ilə bağlıdır. Məhz bu inqilab zaman keçdikcə, informasiya texnologiyaları cəmiyyətin müxtəlif sferalarında geniş tətbiq olunduqca, İnternetin xidmətləri və infrastrukturunu inkişaf etdikcə jurnalistikanın əvvəlki sahələri sırasına yenisinin - İnternet-jurnalistikanın daxil olmasına gətirib çıxartdı.

İnformasiya inqilablarının meydana gəlmə tarixi və yaratdığı təzahürlərdən göründüyü kimi, müxtəlif formalı informasiyaları qeyd etmək, yadda saxlamaq, emal etmək, məkan və zamana görə yaymaq, gələcəyə ötürmək obyektiv səbəblər üzündən çox çətin olubdur. Bu səbəbdən də tarixən informasiya (bilik) qıtlığı mövcud olmuş, zaman keçdikcə informasiyaların qeydiyyatı və yadda saxlanması, emalı və ötürülməsi texnologiyaları meydana gəlmiş, tədricən informasiya bolluğu yaranmağa başlanmışdır.

İnformasiya cəmiyyətində sivilizasiyanın və qloballaşma proseslərinin təsiri kimi bu yeni keyfiyyət mərhələsinə xas olan peşə, fəaliyyət sahələri (informasiya

iqtisadiyyatı, informasiya hüququ, informasiya sənayesi və s.) yaranır ki, bunlar da, əsasən, virtual məkanda insanlar arasında formalaşmaqda olan müxtəlif səpkili informasiya münasibətləri ilə əlaqədardır. Belə fəaliyyət sahələrindən biri də, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, İnternet-jurnalistikadır. Jurnalistikanın yeni istiqamətinin meydana gəlməsi, ümumiyyətlə, bu peşə sahəsində ənənəvi olaraq həlli çətin olan bir sıra problemləri aradan qaldırır.

Əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, hal-hazırda KİV-lər həm də informasiya iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri kimi media iqtisadiyyatını formalaşdırmağa başlayır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində KİV-in məlumatlandırma, maarifləndirmə və əyləndirmə funksiyaları sırasına kommersiya funksiyası da əlavə olunur. Bu şəraitdə informasiya istehsalında digər dəyərlərlə (mədəni, ideoloji və s.) yanaşı iqtisadi dəyərlər də önə çıxır. İnternet mühitində informasiya istehsalının maya dəyərində daxil olan yığım, korrektə, yayım və s. kimi xərcləri xeyli ucuzlaşır. Həmişə olduğu kimi informasiyanın ilkin istehsalı (hazırlanması) bəhə olur, sonradan onun surətinin çıxarılması, yayılması çox ucuz başa gəlir. İnternet-KİV-də kontentləri yadda saxlamaq mümkün olduğuna görə onları arzu edən insanlara həm ənənəvi

(kassetlər, diskələr və s.), həm də elektron kommersiya texnologiyasının köməyi ilə on-layn rejimdə satıb gəlir əldə etmək olar. Bu isə həmin kontentlərin meydana gəlməsində zəhməti olmuş müəlliflərin, yaradıcı və texniki dəstək qrupunun əmək haqqının ödənilməsi və maddi həvəsləndirilməsi üçün çox əhəmiyyətli iqtisadi mexanizm kimi İnternet-KİV-lərə mühüm imkanlar yaradır.

Qloballaşmanın və meqacəmiyyətin yaranması cəmiyyətin uzun tarixi dövr ərzində modernləşmə prosesinin məhsulu və məntiqi nəticəsidir. Qloballaşma, eyni zamanda, bəşəriyyətdə mövcud olan ən perspektivli modernləşmə təmayüllərini seçib təşviq edir.

Başlıca məzmununu qloballaşma təşkil edən postsənaye cəmiyyətinin əsas əlamətləri aşağıdakılar hesab edilir:

- istehsal və istehlakın strukturunun dəyişməsi (xidmət sahəsinin rolunun artması);
- təhsilin səviyyəsinin yüksəlməsi;
- əməyə yaradıcı münasibətin aparıcı amilə çevrilməsi;
- ətraf mühitə yüksək diqqət verilməsi.
- iqtisadiyyatın humanistləşməsi (sosial yönümlülüynün artması);
- cəmiyyətin informasiya cəmiyyətinə çevrilməsi;

➤ kiçik biznesin renessansı.

1993-cü ildən sonra ölkənin ictimai-siyasi həyatında sabitliyin bərqərar olması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin və qanunçuluğun təmin edilməsi, sosial-iqtisadi problemlərin həlli sahəsində ciddi addımların atılması kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti, söz, fikir və məlumat azadlığının qorunması sahəsində əsaslı irəliləyişlərin əldə olunmasına şərait yaratdı.

Həmin dövrdən etibarən Azərbaycanda mətbuat orqanlarının azad fəaliyyəti və inkişafı yolunda süni maneələrin aradan qaldırılması, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmişdir. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu özünün inkişaf modeli kimi qəbul edən Azərbaycan Respublikası insan hüquqları, söz və mətbuat azadlığının təmin olunması ilə bağlı mövcud olan əksər beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur. Müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsi və azad fəaliyyəti üçün ölkəmizdə zəruri qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Bu hüquqi baza kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verən, mətbuat da daxil olmaqla bütün kütləvi informasiya vasitələrində dövlət senzurasının aradan

götürülməsi prinsipini təsbit edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına söykənir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 6 avqust 1998-ci il tarixli fərmanı kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst inkişafı, onların cəmiyyətin dinamik şəkildə demokratikləşməsinə təsir edən qüdrətli vasitəyə çevrilməsi yolunda dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm addım oldu. Prezidentin bu fərmanı ilə Nazirlər Kabineti yanında Mətbuatda və digər Kütləvi İnformasiya Vasitələrində Dövlət Sirlərini Mühafizə edən Baş İdarə ləğv edilmiş, hərbi senzura yaradılması haqqında 16 aprel 1992-ci il tarixli fərman və bütün informasiya yayımı üzərində nəzarət tətbiq edilməsi ilə bağlı 15 aprel 1993-cü il tarixli sərəncam qüvvədən düşmüş hesab edilmişdir.

1998-ci ildə Azərbaycanda senzuranın ləğvi, sonrakı illərdə KİV-lərin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, onların müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş çoxsaylı tədbirlər azad, demokratik medianın formalaşması üçün mühüm addımlar oldu.

Hazırda Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti keyfiyyətə yeni inkişaf dövrünü yaşayır, ictimai həyatın bütün sahələri yeniləşir, dünya standartlarına cavab verən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları tətbiq olunur, insanların rifahı yüksəlir. Vüsət alan inkişaf prosesləri təbii olaraq KİV-lərdən də yan keçməmişdir. Mətbuat orqanlarının vergi yükünün azaldılması, qəzetlərin borclarının dövlət vəsaiti hesabına silinməsi, aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımı göstərilməsi, jurnalistlərin mükafatlandırılması və sairə son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilmiş mühüm tədbirlərdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası" ölkəmizdə söz və məlumat azadlığının, kütləvi informasiya vasitələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirilməsi və onların mövcud problemlərinin aradan qaldırılması üçün silsilə tədbirlər müəyyənləşdirmişdir. Konsepsiyanın tələblərinə uyğun olaraq 2009-cu il aprel 3-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu yaradılmış və KİV layihələrinin maliyyələşdirilməsinə başlanmışdır.

Azərbaycanda kütləvi informasiya vasitələrinin, xüsusilə televiziya və radio kanallarının inkişaf tarixi göstərir ki, onlar Azərbaycan ədəbi dilinin yaranması və inkişafında, xalqımızın maariflənməsində, mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğində, dünya azərbaycanlılarının birliyi və həmrəyliyi ideyalarının yayılmasında əvəzsiz rol oynamışlar. Bundan başqa, ölkədə gedən ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni quruculuq prosesləri, dövlət siyasətinin mahiyyətinin xalqa çatdırılması, cəmiyyətin aktual problemlərinin müzakirəsi, günün nəbzinə uyğun verilişlər hazırlanması da televiziya və radio üçün daim prioritet istiqamətlər olmuşlar.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda teleradio yayımı böyük inkişaf yolu keçmiş, nəzərəcarpacaq uğurlar əldə etmişdir. Cəmiyyətdə liberal dəyərlərin, demokratikləşmə prosesinin dərinləşməsi, həmçinin fikir plüralizmi, söz və məlumat azadlığının güclənməsi media qurumlarının müstəqilliyini, sərbəst fəaliyyətini şərtləndirən mühüm amillər olmuşlar.

Ölkəmizdə teleradio fəaliyyətinə dair qanunvericilik təkmilləşdirilmiş, onun hüquqi-normativ bazası qabaqcıl dünya və Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmış, müasir

şəraitə və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən qaydalar, fəaliyyət normaları müəyyənləşdirilmişdir.

2002-ci ildə "Televiziya və radio yayımı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş, 2003-cü ildə televiziya və radio yayımı sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək və bu fəaliyyəti tənzimləmək məqsədilə Milli Televiziya və Radio Şurası yaradılmışdır.

2004-cü ildə "İctimai Televiziya və radio yayımı haqqında" Qanun qəbul edilmiş və bir il sonra İctimai Televiziya və Radio Yayımı Şirkəti fəaliyyətə başlamışdır. Özəl televiziya kanalları ölkənin teleradio məkanını daha da zənginləşdirmiş, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, son texniki nailiyyətlərin tətbiqi proqram siyasətinin müasir tələblər səviyyəsində həyata keçirilməsinə, keyfiyyətli verilişlər hazırlanmasına kömək göstərmişdir.

Televiziya kanallarının texniki imkanları hədsiz dərəcədə genişlənmiş, qarşılıqlı əlaqə və kommunikasiyanın yeni formaları yaranmış, onların operativliyi yüksəlmiş, təsir dairəsi genişlənmişdir. Artıq ümumrespublika kanalları peyk vasitəsilə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrinə yayımlanmağa başlamışlar.

Bununla yanaşı, etiraf etməliyik ki, KİV azadlığı fikir plüralizminin inkişafında, şəffaflığın təmin olunmasında mühüm şərt olsa da, onları müəyyən neqativ halların təsirindən sığortalaya bilmir. Məhz bu səbəbdən istər inkişaf etmiş Qərb ölkələrində, istərsə də Azərbaycanda mətbuatın özünütənzimləmə mexanizminin formalaşması, elektron KİV sahəsində dövlətin tənzimləyici funksiyasının həyata keçirilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Son dövrlər Azərbaycanın televiziya və radio kanallarının fəaliyyətində nöqsan və çatışmazlıqların artması bu məsələnin ictimai müzakirəyə çıxarılmasına, vəziyyətdən çıxış yollarının axtarılmasına, problemlərin aradan qaldırılması üçün əməli tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır.

«Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsində teleradio yayımının əsas prinsipləri sırasında digər vacib məsələlərlə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, peşə etikasına və əxlaq normalarına riayət edilməsi, proqramların keyfiyyətliliyi prinsipləri öz əksini tapmışdır. Qanunun 5-ci fəslə (Teleradio yayımının təşkili) ölkə ərazisində teleradio yayımının həyata keçirilməsi şərtlərini, proqrama verilən tələbləri, uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların

qorunması, reklam və digər məsələləri tənzimləyir. 32-ci maddədə proqram üçün qoyulmuş tələblər sırasında maarifçilik və mədəniyyət məsələlərinə üstünlük verilməsi, proqramların tarazlaşdırılması yolu ilə efirin kommersiya, informasiya, yaxud digər eynitipli verilişlərlə yüklənməsinin qarşısının alınması, habelə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, sosial yayımların təşkil edilməsi vacib şərtlər kimi göstərilmişdir. Qanunun 6-cı fəslində (Yayımcıların hüquq və vəzifələri) yayımcının hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

Həmçinin Milli Televiziya və Radio Şurası (MTRŞ) qanunlara və Əsasnaməsinə müvafiq olaraq televiziya və radio yayımı sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirmək və bu fəaliyyətin tənzimlənməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir. Xüsusi qeyd edilməlidir ki, bu günə kimi MTRŞ televiziya və radio kanallarının monitorinqi, qanunun tələblərinin pozulması hallarının müəyyənləşdirilməsi və digər məsələlərlə bağlı müvafiq tədbirlər həyata keçirmiş, habelə mövcud nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün qanunvericilik təşəbbüsləri ilə çıxış etmişdir. Lakin MTRŞ teleradio qurumlarının yaradıcılıq, peşə və maliyyə fəaliyyətinə müdaxilə etmək səlahiyyətinə malik deyil və deməli, bu

sahələrdə müşahidə olunan çatışmazlıqlara görə məsuliyyət teleradio qurumlarının rəhbərlərinin üzərinə düşür.

Bu gün Azərbaycanın efir məkanında televiziya kanalları milli-mənəvi dəyərlərin təbliği, ictimai əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin müzakirəsi, vətənpərvərlik, uşaqların və yeniyetmələrin intellektual inkişafı və digər sahələr üzrə keyfiyyətli maarifləndirmə proqramları nümayiş etdirmək iqtidarındadırlar.

Televiziya kanallarında da yüksək keyfiyyətinə, ictimai əhəmiyyətinə görə fərqlənən verilişlər hazırlanır.

Televiziya kanalları maraqlı, keyfiyyətli, peşəkar səviyyədə veriliş hazırlamaq potensialına malikdirlər. Lakin bu nümunələr heç də teleradio qurumlarının təqdim etdikləri bütün verilişlərə şamil edilə bilməz. Beləliklə, televiziya və radio kanallarının fəaliyyətində nöqsan və çatışmazlıqlar hansılardır və onların aradan qaldırılması üçün hansı tədbirlər görülməlidir?

Hal-hazırda bu məsələ cəmiyyətimizdə müzakirə mövzudur, həm mətbuat, həm də ayrı-ayrı ictimaiyyət nümayəndələri mövcud problemlərlə bağlı müəyyən fikir səsləndirmişlər. Lakin, görünür, məsələnin daha geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmasına, nəinki nöqsanların müəyyənləşdirilməsi, həmçinin onların aradan

qaldırılması, yeniliklərin tətbiqi barədə konkret təkliflərin irəli sürülməsinə ehtiyac yaranmışdır. İctimaiyyəti narahat edən və ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri televiziya kanallarında aşağı səviyyəli, keyfiyyətsiz əyləncə və şou-biznes xarakterli verilişlərin çəkisinin artmasıdır. Problemin ekspertlər səviyyəsində müzakirəsi göstərir ki, teleradio qurumlarının biznes maraqları, efir vaxtının mentalitetimizə yad verilişlərlə doldurulması, peşəkar kadrların azlığı və digər məsələlər bu kimi ciddi çatışmazlıqların yaranmasının əsas səbəbləridir. Nəyə görə Azərbaycan efirində belə problemlər yaranmışdır?

Son illər dünyada kinoindustriya, şou-biznesin güclü inkişafı telekanalların proqram siyasətinə ciddi təsir göstərir. Şou-biznes sahəsində çalışan şəxslər daha tez məşhurlaşırlar. Televiziya kanalları həmin təbəqəni cəlb etmək üçün ciddi rəqabət aparırlar. Bu, aktyor və müğənnilər, şou-biznes nümayəndələrinin də maraqlarına uyğundur, onların imiclərini yüksəltməyə, daha çox reklam olunmağa ehtiyacları var. Deməli, qarşılıqlı maraq şou-biznesin ekranlara ayaq açmasına və daha çox efir vaxtı zəbt etməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, şou-biznesin parlaq nümayəndələri ilə yanaşı, istedadsız, lakin bu sferada populyarlaşmaq istəyən və reklama ciddi ehtiyacı olan

şəxslər teleefirə can atır və onların bir qismi müxtəlif vasitələrlə istəklərinə nail olurlar. Təbii istedadları, peşəkarlığı olmayan belə şəxslər daha çox bayağılıq, açıq-saçıq danışmaq və geyim tərziləri ilə özlərini tanıtdırmaq istəyirlər. Bu, Azərbaycan telekanallarında özünü qabarıq şəkildə büruzə verən problemlərdən biridir. Nəticə etibarilə efirdə ictimai tələbat olmayan keyfiyyətsiz şou-biznes verilişlərinin sayı artır.

Azərbaycanın müharibə vəziyyətində olması vətəndaşlarımızın, xüsusilə gənc nəslin milli vətənpərvərlik ruhunun yüksəldilməsi kimi vacib məsələyə daha məsuliyyətlə yanaşma tələb edir.

Azərbaycanda televiziya məktəbinin inkişaf etdirilməsinə, müasir tendensiyaların öyrənilməsi və yeniliklərin tətbiqinə ehtiyac yaranmışdır. Bir sıra ölkələrdə Televiziya Akademiyası fəaliyyət göstərir və televiziya sahəsində olan problemlərin araşdırılması, telejurnalistlərin hazırlanması ilə məşğul olur.

Dünyanın aparıcı televiziya kanallarının təcrübəsi göstərir ki, təqdim olunan proqramların böyük əksəriyyəti müxtəlif şirkətlər (prodakşnlar) tərəfindən hazırlanır. Həmin şirkətlər həm televiziya kanallarının sifarişlərini yerinə yetirir, həm də hazır məhsulları onlara satır.

Azərbaycan televiziya kanallarının nümayiş etdirdiyi əksər verilişlər teleradio qurumlarının özləri tərəfindən hazırlanır.

Bu gün Azərbaycan tamaşaçısı radio və televiziylarından ölkəmizdə və dünyada baş verən tələyüklü hadisə və proseslər haqqında obyektiv, hərtərəfli informasiya çatdırılmasını, onların yüksək peşəkarlıqla şərh edilməsini, maarifləndirmə xarakterli keyfiyyətli verilişlər gözləyir. Radio və televiziya həm də milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, azərbaycançılıq ideyasının təbliğ edilməsində, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin, ölkəmizlə bağlı tarixi həqiqətlərin yayılmasında mühüm rol oynamalıdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. D.Vəliyev. Qloballaşmanın Azərbaycan formatı. "Dirçəliş-XXI əsr"-2008.-№128-129.-s.60-72
2. Heydər Əliyev yolu. Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində. Bakı: Azərbaycan, 2007, 862 s.
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan, 2008, 838 s.
4. H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr, məruzələr,

müraciətlər, fərmanlar. Cild 1-9. Bakı: Azərənəşr, 1997-2000

5. Heydər Əliyev irsi. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. Bakı: Azərbaycan, 2006, 783 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti // Xalq qəzeti, 30 dekabr 2000
7. İlham Əliyev. Respublika Nazirlər Kabinetinin 14 noyabr 2003-cü il tarixli iclasında nitqi // Xalq qəzeti, 19 noyabr 2003
8. İ.Əliyev. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andiçmə mərasimində nitqi // Azərbaycan, 1 noyabr 2003
9. İ.Əliyev. Mən istənilən səviyyədə, istənilən mübarizəyə hazıram. Bakı: Azərənəşr, 2001, 477 s.
10. S.Xəlilov. Lider, dövlət, cəmiyyət. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2001, 357 s.
11. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 464 s.
12. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti // Xalq qəzeti, 16 yanvar 2008.
13. Vəliyev D. Azərbaycanın global iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı: Adiloğlu, 2008, 428 s.

FƏSİL XIII. Qloballaşmanın təhdidləri: mədəniyyətlərin unifikasiyası

Suallar:

1. Mədəniyyətlərin təsnifatı. Mədəni məkanın səciyyəvi xüsusiyyətləri.
2. Mədəniyyətin inkişafı qloballaşma şəraitində.

XXI əsrin əvvəllərində qloballaşma nəzəri mübahisə və siyasi diskussiyalar predmeti olmaqla yanaşı, artıq sosial-mədəni realığa çevrildi. Bu gün qloballaşan mədəni məkanın səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi aşağıdakı amilləri göstərmək olar:

- iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əlaqələrin sərhədlərinin genişlənməsi prosesinin intensivləşməsi;
- soyuq müharibədən sonra yeni tarixi mərhələnin başlanğıcı;
- dünya iqtisadiyyatının transformasiyası;
- qeyri-liberal iqtisadi proqramların siyasi demokratizasiya proqramları ilə əlaqələndirilməsi nəticəsində amerikan
- dəyər sisteminin üstünlük təşkil etməsi;
- ortodoks (bir məsləkin sabitliyi və ardıcılığı) ideologiya;

- texnoloji inqilab;
- milli dövlətlərin qlobal problemlərin (demoqrafik, ekoloji, insan hüquqları və nüvə silahının yayılmasının qarşısının alınması) həlli qarşısında acizliyi.
- Qlobal sivilizasiyanın formalaşmasında mütəxəssislər əsasən dörd meqatendensiya fərqləndirlər:

Mədəni qütbləşmə. XXI əsrdə mədəni qütbləşmənin əsas səbəblərinə aid edilir:

- xalqlar və regionlar arasında, ayrı-ayrı ölkələr daxilində artan iqtisadi və ekoloji qeyribərabərlik;
- dini və bazar fundamentalizmi;
- irqi və etnik müstəsnalığa iddialılıq;
- ayrı-ayrı ölkələrin və ya hərbi-siyasi blokların fragmentallaşmış dünyada nəzarət sahəsinin genişləndirilməsi;
- tükənən təbiət resurslarının əldə edilməsi uğrunda mübarizə;
- kütləvi qırğın silahının yayılması.

Mədəni assimilyasiya. Məlum olduğu kimi, XX əsrin son 20 ilində qərb liberalizm ideyaları qələbə çalmış oldu. F. Fukuyamanın «tarixin sonu» haqqında tezi ilə artıq bütün ictimaiyyət razılaşmışdır. Həmin tezisə görə, Yer kürəsi əhalisinin aktiv təbəqələrinin dünya bazarının daim

genişlənən sistemləri vasitəsilə qərb dəyərlərinə və qərb həyat tərzinə ardıcıl tabe olunmasını özündə ehtiva edən «vesternləşməyə» digər alternativ yoxdur. Fukuyamanın fikrincə, bu gün beynəlxalq münasibətlərdə universal, yeni ümumbəşəri norma və qaydaların formalaşması prosesi gedir.

Mədəni hibridləşmə. Mədəni hibridləşmə tendensiyası XX əsrin sonlarından başlayaraq tamamilə yeni keyfiyyətlər əldə edib. Misal üçün, mədəniyyətin «kreollaşması» prosesi ənənəvi olaraq yeni etnik icmaların yaranmasına səbəb olaraq, transmədəni konvergensiya və translokal mədəniyyətlərin, başqa sözlə diaspor mədəniyyətlərin formalaşmasını şərtləndirdi. Maraqlıdır ki, mədəniyyətin kreollaşması prosesi ənənəvi lokallaşma və milli-dövlətçilik mədəni identikliyi əldə etməkdən imtina etmiş oldular. Kommunikasiyanın və mədəniyyətlərarası əlaqələrin intesivləşməsi, informasiya texnologiyalarının inkişafı başər mədəniyyətinin müxtəlifliyinin diversifikasiyasına səbəb oldu. Onların global mədəniyyət tərəfindən basılmasının qarşısı alındı. Maraqlıdır ki, dünya tədricən bir-birlərilə sıx təmasda olan translokal mədəniyyətlərin gəliz mozaikasına çevrilmiş olur. Translokal mədəniyyətlər şəbəkə strukturuna malik olaraq, yeni mədəni regionların

yaranmasına səbəb olur. Burada misal olaraq, kompyuter və telekommunikasiya şəbəkələrinin artması nəticəsində yeni professional dünyaların yaranmasını göstərmək olar.

Mədəni izolyasiya (təcrid olunma). Ötən XX əsr boyu ölkə, region, siyasi blokların müxtəlif izolyasiya və özünüizolyasiya formaları ilə rastlaşmaq olar. Maraqlıdır ki, siyasi və mədəni izolyasiya («sanitar kordon») və ya mədəni özünüizolyasiya («dəmir pərdə») vasitələrinə xarici və daxili düşmənlərlə mübarizə üçün sosial sistemlərin konsolidasiyası məqsədilə əl atırdılar.

Müasiri olduğumuz XXI əsrdə izolyasion tendensiyaların mənbəsi - mədəni və dini fundamentalizm, ekoloji, milli və irqi hərəkətlər, sosiomədəni avtarkiya, informasiya və humanitar kontaktlara məhdudiyyət qoyan avtoritar və totalitar rejimlərin hakimiyyətə gəlməsi ola bilər.

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində sivilizasiya 2 əsas mehvər üzrə inkişaf edir:

1. «mədəniyyət» mehvəri üzrə inkişaf mədəni imperializmdən mədəni plüralizmə doğru istiqamətləndirilmişdir.
2. ikinci, «cəmiyyət» mehvəridir ki, burada inkişaf qapalı cəmiyyətdən açıq tipli cəmiyyətə doğru gedir.

Qloballaşma prosesinin dinamikasını şərtləndirən sivilizasion və əsas mədəni arxetiplərin inkişaf xətlərinin sxematik əlaqəsini alimlər paralelqramlar formasında təqdim edirlər.

Konsolidasiya mədəniyyəti sinxron təşkilat sistemlərinin üstünlüyü ilə xarakterizə edilir. Konsolidasiya mədəniyyətinə təsərrüfatın avtarkik tipi məxsusdur. Avtarkik tip dedikdə, qeyri istehsal fəaliyyət və yaşam uğrunda mübarizə, ya da ki «təbiət nemətlərin» yığımı ilə bağlı istehsal nəzərdə tutulur. Yəni, barın yığılması, ovçuluq, balıqçılıq, daha yüksək inkişaf etmiş təsərrüfat (mədən qazıntıları, ekstensiv kənd təsərrüfatı) və ya formasiyalar çərçivəsində həyata keçir. Həmin arxetipin əsas etik dəyəri – sosial ədalətdir ki, onun ölçüsünü dini, mənəvi və ya siyasi avtoritet müəyyən etmiş olur, əsas əxlaqi-psixoloji prinsip kimi isə kollektivizm çıxış edir.

Rəqabət mədəniyyəti. Müasir dövərdə maraqlı tərəflər arasında kontrakt əsasında münasibətləri ehtiva edən təsadüfi təşkilatlar sistemində reallaşır. Bu kimi sistemlər əsasında birgə individual fəaliyyət duran sahibkarlıq mədəniyyəti mənsubdur. Rəqabət mədəniyyətinin əsas etik dəyəri – uğurun qarantı kimi şəxsi azadlıq, baza əxlaqi-psixoloji prinsip isə – individualizmdir.

Konfrontasiya mədəniyyətinə bürokratik idarəetmə formaları və bürokratik təşkilati mədəniyyət məxsus olan qapalı, iyerarxik təşkilat sistemləri aiddir. Konfrontasiya mədəniyyəti çərçivəsində davamlı birgə fəaliyyətin təşkili formaları üstünlük təşkil edir. Təşkilati iyerarxiyanın hər yuxarıda duran instansiyası aşağıda duran təbəqənin konfliktli situasiyalarını həll etməlidir. Buna görə də, bu mədəniyyətin məqsədlərinin müəyyən edilməsində «yuxarıların» maraqları əsas tutulur.

Kooperasiya mədəniyyəti demokratik idarəetmə formaları ilə açıq təşkilatlanma sistemlərini ehtiva edir. Bu mədəniyyət çərçivəsində birgə yaradıcı fəaliyyət nəzərdə tutulur. Kooperasiya mədəniyyəti azlığın maraqlarını nəzərə alaraq çoxluğun maraqlarını ifadə edir.

Fraqmentasiya – amerika politoloqu Dc.Rozenau tərəfindən elmi dövriyyəyə gətirilən termindir ki, integrasiya və fraqmentasiya proseslərini bildirir. Fraqmentasiya dedikdə, «milli dövlətlərin» blok və ittifaqların formalaşması və möhkəmlənməsi (integrasiyası) nəzərdə tutulur.

Lokalizasiya – sosial və mədəni toluənranlığın mədəni izolyasiya siyasətini həyata keçirən, global sivilizasiyanın formalaşmasının qarşısını olan fundamənal

ideologiyalar əsasında etnik və sivilizasion hadisələrin konsolidasiyasıdır.

Qlobalizasiya – mədəni hibridləşdirmə nəticəsində, yeni mədəni regionlar çərçivəsində qarşılıqlı mədəni mübadilənin və konstruktiv əməkdaşlıq çərçivəsində qlobal multimədəni sivilizasiyanın nailiyyətləri əsasında lokal mədəniyyətlərin modernləşmə proseslərini bildiren termindir. Termin ilk dəfə «Sony» yaponiya korporasiyasının rəhbəri Akio Morita tərəfindən təklif edilmişdir. Beləliklə, qloballaşmanı mədəni assimilyasiyanın meqatendensiyası kimi təqdim etmək mümkündür.

Qloballaşma probleminə dəyər sistemlərinin mütənasibliyi və bir-birlərinə qarşılıqlı təsiri aspektindən baxdıqda, müəyyən edilir ki, integrasiya və dialoqa doğru intensiv istiqamətlənən müasir dünyada müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanların bir-birlərini daha dolğun anlaması məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kross – mədəni kommunikasiyanın mümkünlüyü və qeyri-mümkünlüyü, müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin ünsiyyəti nəticəsində mənə və dəyərlərin bir qisminin itirilməsi problemi identikliklərin konfliktli məsələsini ortaya çıxarır. Başqa sözlə, müxtəlif – dini, milli, professional və ya təşkilat mədəniyyətləri arasında təbii

sürətdə bir-birlərini anlamama situasiyası yaranmış olur. Etnosların mədəniyyətlərarası kommunikasiyasında onların dəyər dünyalarının xüsusiyyətləri, dəyər sistemlərinin mütənasibliyi əsas şərt kimi çıxış edir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı şərtləndirən digər amil qlobal ictimai-tarixi şəraitdir. Bundan başqa mədəniyyətlərarası münasibətlər şüurlu şəkildə insanlar tərəfindən tənzimləne bilər. Sülh, əməkdaşlıq və ya düşmənçilik, qərəz içində yaşamaq insanların öz seçimidir.

Alimlər düzgün olaraq müəyyən edirlər ki, müxtəlif etnomilli icmalar arasında ziddiyyət və gərginlikləri çözmək üçün müəyyən mədəni dəyər sistemləri barədə dəqiq və obyektiv biliklərin əldə edilməsi olduqca vacibdir. Bununla əlaqədar müasir dünyada dəyər sistemlərinin koordinatlarını müəyyən edən geomədəniyyət, qlobal mədəniyyət, mədəniyyətlərarası kommunikasiya fenomenləri əhəmiyyət əldə edirlər.

«Geomədəniyyət» anlayışı. Geomədəniyyət termini ilkin anlamda «mədəni imperializmin», yəni iqtisadi cəhətdən geridə qalmış Cənub üzərində mədəni sənaye cəhətdən inkişaf etmiş Şimalın hökmranlığını bildiren anlayışın sinonimidir. «Geomədəniyyət» təlimi 1991-ci ildə amerika alimi İmmanuil Vallersteyninin «Geosiyasət və

geomədəniyyət» adlı kitabının işıq üzü görükdən sonra geniş şəkildə yayıldı. Vallerstayna görə, «geomədəniyyət» XVI əsrin əvvəllərində yaranmış və tarixdə sosialist eksperimentinin məğlubiyyətindən sonra ən böyük böhran keçirən kapitalist dünyadüzəmi sisteminin mədəni əsasıdır. Onun fikrincə, geomədəniyyət təliminin əsası üç konsept üzərində qurulur:

- BMT – nin üzvləri olan və gələcəkdə üzvlüyə daxil olacaq dövlətlər siyasi cəhətdən müstəqil və iqtisadi cəhətdən avtonomdurlar;
- Bu dövlətlərin hər-biri faktiki olaraq üstünlük təşkil edən və tarixən mövcud olan ən azı bir milli mədəniyyətə malikdir;
- Zaman ötdükcə bu dövlətlərin hər biri müstəqil olaraq inkişaf etmək qüvvəsinə malikdirlər.

Məlum olduğu kimi, XX əsr boyu dünyadüzəmin quruluşunda zəngin mərkəz və yoxsul perefiryanın arasında qeyri-bərabərliyi doğruldan, ideya cəhətdən əsaslandırılan liberalizm idi. Hamı ümidvar idi ki, siyasi cəhətdən azad olan millət düzgün (kapitalist və ya sosialist) iqtisadi inkişaf yolu seçərək mütləq uğur əldə edəcək və qüvvətli dövlətə çevriləcəkdir. Bu gün bəşəriyyətin bu qədildən olan liberal ümidləri boşa çıxıb. Alimlərin

proqnozuna görə dünyadüzəmin «geomədəniyyəti» yaxın bir zamanlarda böyük dəyişikliklərə məruz qalacaqdır.

Global mədəniyyət. Maraqlıdır ki, qloballaşma mədəniyyətinin mümkünlüyü və səmərəsi bir çox fəlsəfi cərəyanlarda, müxtəlif yanaşmalarda, xüsusilə də dekonstruksiya, postmodernizm, postkolonializm, poststrukturalizm və ayrı-ayrı kulturoloji tədqiqatlarda inkar olunur. Bütün təlimlər qloballaşma mədəniyyətinin nə dərəcədə arzu olunan olması barədə suala cavab verməyə istiqamətləniblər. Tarixdən məlumdur ki, bəşər mədəniyyətinin hər bir mərhələsində qlobal mədəniyyətin yaradılmasına səylər göstərilmişdir. Universallıq olmadan heç bir akademik elm öz mövcudluğunu əsaslandırma bilməz. Bununla yanaşı, bildiyimiz kimi, informasiya inqilabı cəmiyyətdə qüvvələrin ənənəvi mövqeylərini dəyişib. İnformasiya inqilabı vahid dünya informasiya ictimaiyyəti haqqında ideyaların irəli sürülməsinə təkan verdi. Həmin təlimlərdə, xüsusilə də İnformasiya cəmiyyəti haqqında təliminin əsaslarının formalaşmasının ilkin mərhələsində etnomədəni xüsusiyyətlər, millətlər və milli münasibətlər, milli adətlər sanki inkar olunur, vahid informasiya məkanı, milli sərhədlər olmayan yeni sivilizasiyalar haqqında fikirlər irəli sürülürdü. Eyni zamanda yaranan yeni mədəni reallığa

zidd olaraq XX əsrin ikinci yarısından amerika və daha sonra avropa elmində ictimai proseslərdə etnik faktorun əhəmiyyətini bildiren ideya cərəyanları ortaya çıxdı. Bu hadisə elmdə «etnik intibah fenomeni» kimi qeydə alındı. Etnik dəyərlər yenidən əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. İldən-ilə Amerika və Avropada etnik azlıqların öz etnik hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda mübarizə aktivləşirdi.

1980-1990-ci illərdə bu proses postsovet məkanı ölkələrini, o cümlədən də Azərbaycanı əhatə etdi. Qeyd olunmalıdır ki, bu qədildən olan sosial aktivlik heç də hər yerdə bir mənalı ötürmədi, müəyyən regionlarda bu proses zorakılıq dalğası ilə müşayiət olan açıq sosial konfliktlərdə öz əksini tapdı. Nəticədə bu iki istiqamət arasında bir sıra ziddiyyətlər yarandı:

- Modernizm və ənənəvilik arasında ziddiyyət;
- Avropa və Asiya, daha dəqiq ifadə etsək qərb və şərq mədəniyyətlərinin dialoqu üçün xarakterik olan «özümkü» və «yad» anlayışları arasında ziddiyyət;
- «İnformasiya inqilabı» işığında yeni məna əldə edən global və lokal mədəniyyətlər arasında ziddiyyət;
- Mədəniyyətin texniki və humanitar aspektləri arasında ziddiyyət.

Bu ziddiyyətlərin nəzəri əsasları dərinlən öz təhlilini tapmasa da müasir cəmiyyətdə mövcudluğu artıq inkar edilmir. Bu gün alimlər qarşısında lokal və global mədəniyyət formalarının qarşılıqlı təsir aspektlərinin öyrənilməsi, informasiya mədəniyyətinin mədəniyyətin etnik komponentlərə təsirinin proqnozlaşdırılması kimi problemlərin həlli durur.

Mədəni qloballaşmanı yalnız Qərbin kütləvi mədəniyyətinin yayılması kimi təqdim etmək bu gün yanlışdır. Çünki mədəni qloballaşma həm də mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini və rəqabətini ehtiva edir. Qeyd olunmalıdır ki, tarixi-mədəni ənənələri daha qüvvətli olan milli dövlətlərdə qərb mədəni standartlarının yayılması etnomədəni rifaha gətirib çıxarır. Mütəxəssislərin fikrincə, etnomədəni rifah isə öz növbəsində qüvvətlənən milli ictimai ideologiyada əksini tapacaqdır. Bu zaman, tarixən zəif ənənəvi mədəni köklərə malik dövlətlər ictimai şüur böhranını zəif formada keçirirlər. Lokal və global mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri mədəni innovasiyaların «özünükiləşdirmə» prosesi nəticəsində baş tutur.

Qeyd edilməlidir ki, sivilizasiya sistemləri tərəfindən innovasiyaların mənimsənilmə dərəcəsi bu və ya digər cəmiyyətin ənənəvililiyi ilə müəyyən olunur.

Qlobal mədəniyyət probleminin göstərilən aspektinin təhlili göstərir ki, hər bir mədəniyyətin özülü digər mədəniyyətlərin daxil olmasına və təsirinə qarşı yüksək immunitetə malikdir. Qərb sivilizasiyası çərçivəsində formalaşmış normalar, standartlar və qaydalar, qlobal miqyasda nisbətən asanlıqla yayılır. Bu onunla izah edilir ki, ümumqəbul olunmuş qərb strukturları, institutları, standart və qaydalar tarixən formalaşmış idarəetmənin identik rəşional mexanizmlərini, rəşional fəaliyyət və rəşional təşkilatlanma formalarını nəzərdə tutan texnologiyalar əsasında formalaşır. Bildiyimiz kimi, bu mənada yüksək adaptiv mədəniyyət növlərinə Yapon, Koreya, qismən Çin mədəniyyətlərini aid edirlər ki, bu mədəniyyətlərdə modernləşmə prosesləri yüksək sürətlə baş verir.

Yuxarıda göstərilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, qloballaşma dövrü mədəni aspektdə minimum iki tendensiya daşıyır:

1. bir tərəfdən, o, insanların ənənəvi həyat tərzinə dəyişikliklər gətirir;
2. digər tərəfdən isə mədəniyyətin adaptasion qorunma mexanizmlərini stimullaşdırır.

Bu proses müəyyən vaxtlar kəskin münaqişə xarakteri də ala bilər. Müasir cəmiyyətdə qlobal şəkil almış mədəniyyətlərin yaxınlaşma prosesində yaranan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması işində BMT-nin böyük rolu danılmazdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı mədəniyyət və elm sahəsində mübadiləni, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı beynəlxalq sülhün və inkişafın əsas elementləri hesab edir.

Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə qurumu olan YUNESKO üç sahəyə diqqətini yönəltmişdir:

- inkişafın xidmətində duran elmə;
- mədəni inkişafa (irs və yaradıcılıq);
- kommunikasiya, informasiya və informatikaya.

1970-ci ildə YUNESKO tərəfindən qəbul edilən konvensiya mədəni mülkiyyətin qeyri-qanuni import, eksport və ötürülməsini qadağa edir.

1995-ci ildə qəbul edilmiş konvensiya isə oğurlanmış və ya qeyri-qanuni şəkildə ölkədən çıxarılmış mədəni obyektlərin geri qaytarılmasını təmin edir.

YUNESKO-nun mədəni fəaliyyəti inkişafın mədəni aspektlərinin genişləndirilməsinə; yaradıcı fəaliyyətin və yaradıcılığın dəstəkləməsinə; mədəni mənsubluğun və

folklor ənənələrinin qorunmasına; kitabın və oxu mədəniyyətinin təbliğatına xidmət edir.

Bu gün YUNESKO özünü mətbuatın azadlığı və KİV-in müstəqilliyinin tərəfdarı kimi təqdim edir. Bu sahəyə həsr olunan əsas proqramda YUNESKO informasiyanın azad axınının təşkil olunması və inkişaf edən ölkələrin kommunikasiya imkanlarının genişləndirilməsi kimi məsələləri öz öhdəsinə götürür.

YUNESKO-nun «Beynəlxalq mədəni dəyərlər mübadiləsi» barədə Təvsiyələrdə (26.11.1976, Nayrobi) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə Baş Konferensiyası qeyd edirdi ki, mədəni dəyərlər sivilizasiyanın və xalqların mədəniyyətinin əsas elementləridir.

Bundan başqa Təvsiyələrdə göstərilir ki, mədəni mübadilənin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə əldə olunan nailiyyətlərlə tanışlığı təmin edəcəkdir.

Digər tərəfdən, mədəni mübadilə xalqların mədəni özünəməxsusluğunu qorunub saxlanılmaqla qarşılıqlı hörmət şəraitində müxtəlif mədəniyyətlərin və bütün bəşəriyyətin mədəni irsini təşkil edən mədəni dəyərlərin zənginləşməsinə səbəb olacaqdır.

Qeyri-qanuni ticarətin və zərərərin qarşısını alan hüquqi, elmi, texniki şərtlərlə tənzimlənən mədəni dəyərlərin qarşılıqlı mübadiləsi xalqlar arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşılmanın möhkəmləndirilməsində ən güclü vasitədir.

Bu zaman YUNESKO tərəfindən «beynəlxalq mübadilə» dedikdə dövlətlərarası və ya mədəni təşkilatlar tərəfindən mülkiyyət, istifadə və ya mədəni dəyərlərin saxlanılması hüquqlarının verilməsi nəzərdə tutulur. Mədəni dəyərlərin təhvil-təslimi müvəqqəti saxlanılma, alqı-satqı və ya hədiyyə məqsədilə həyata keçirilə bilər. BMT və YUNESKO müasir dövrdə mövcud informasiya axınlarının qeyri – ekvivalentliyini qeyd edirlər. Hələ 1957-ci ildə YUNESKO BMT –nin Baş Assambleyası qarşısında Şimalın inkişaf etmiş ölkələri ilə Cənubun geridə qalmış ölkələri arasında informasiya çəkisinin qeyri-bərabərliyi məsələsini qaldırmışdır.

Dünya ictimaiyyəti xəbərlərlərin 80% -ni London, Paris və Nyu-Yorkdan alır. İndustrial ölkələr sputnik vasitəsilə alınan elmi və texniki, sənaye, kommersiya, bank, ticarət əməliyyatları, təbiət ehtiyatları və iqlim barədə informasiyaya tamamilə nəzarət altında saxlayırlar. Bu informasiya hakimiyyət orqanları və böyük korporasiyalar

tərəfindən qorunur və onlar tərəfindən inkişaf edən ölkələrə axımının qarşısı alınır. Bu problem BMT və YUNESKO-nu çox narahat edir. Çünki kəmiyyət cəhətdən qeyri-bərabərlik bir gün keyfiyyət bərabərsizliyinə gətirib çıxaracaq. Bu cür qeyri-mütənasiblik mədəni mübadilə sahəsindədəmüəşahidə olunmaqdadır.

Kommunikasiyanın prinsipial şəkildə qeyri-ekvivalent edən assimetriyanın digər növləri də mövcuddur. Misal üçün, inkişaf edən ölkələrdə transmilli kompaniyalar tərəfindən mədəni və əyləncəli televiziya proqramlarının məzmununa müdaxiləsi nümunə kimi göstərilə bilər. Tədricən öz istehsalımızda olan televiziya proqramlarına, kinofilmlərə, kitablara stimül sönür, nəticədə zövqsüzlük və mədəni həyatın məzmunun bəsitləşməsi baş verir.

Ümumilikdə, informasiya təminatı problemi çox vacib problemdir. Çünki azad informasiya mübadiləsi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qorunsa da bu günün özündə belə həyata keçirilmir. Hal-hazırda YUNESKO informasiya mübadiləsini daha ekvivalent edən dünya informasiya və kommunikasiyanın yeni düzəminin qurulmasına xidmət edəcək layihələr üzərində çalışır.

Dünya mədəni irsə, digər xalqların və ölkələrin mənəvi dəyərlərinə müraciət etmədən heç siyasi və iqtisadi

cəhətdən qüvvətli dövlət mədəni-estetik tələbatı yerinə yetirməyə qabil deyildir.

Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, mədəni mübadilə bir-birilə sıx əlaqədə olan əməkdaşlıq və rəqabət proseslərindən ibarətdir. Siyasət və iqtisadiyyatdan fərqli olaraq mədəni əlaqələr sahəsində baş verən rəqabət üstüörtülü olsada daha kəskin formada özünü göstərmiş olur. Dövlətlər və xalqlar individlər tək eqoistik cəhətlərə malikdirlər. Onlar üçün öncə öz mədəniyyətlərini qorumaq və öz mədəniyyətlərinin təsir dairələrini genişləndirmək, digər mədəniyyətlərin nailiyyətlərini öz məqsədləri üçün istifadə etmək daha vacibdir.

Dünya mədəniyyəti tarixində daxili və xarici ziddiyyətlərə qalib gələ bilməyərək məhv olmuş bir çox böyük və xırda xalqları misal gətirmək olar. Akkulturasıya, assimiliyasiya, inteqrasiya problemləri qloballaşma dövründə, daha dəqiq desək cəmiyyətin bütün sahələrində köklü dəyişikliklər baş verdiyi bir mərhələdə daha da kəskin forma əldə etmiş oldu.

Dünya mədəni məkanında öz yerinin axtarışları problemi, daxili və xarici mədəniyyət siyasətində milli yanaşmaların formalaşması məsələləri 1991-ci ildə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası üçün böyük

aktuallıq kəsb edir. Azərbaycanın digər mədəniyyətlərə açıqlığı onun dünyada baş verən mədəni-informasiya proseslərindən asılı etmiş oldu.

Bu proseslərə aiddir:

- ilk növbədə mədəni inkişafın və mədəniyyət industriyasının qloballaşması və həmin prosesdə anqlo-amerikan təsirinin artması;
- mədəniyyətin kommersiyalaşması, mədəniyyətin böyük investisiya qoyuluşundan asılılığı prosesi;
- «kütləvi» və «elitar» mədəniyyətlərin yaxınlaşması;
- müasir informasiya texnologiyalarının və dünya kompyuter şəbəkəsinin inkişafından, informasiyanın və onun ötürülmə sürətinin kəskin artması;
- dünya mədəni-informasiya mübadiləsində milli spesifikasiya dərəcəsinin enmə prosesi.

Müasir dövrdə beynəlxalq mədəni məkanın formalaşmasında qloballaşma fenomenin açıqlanması, onun problem və ziddiyyətlərinin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Müasir beynəlxalq mədəni mübadilədə Azərbaycan Respublikasının iştirakı zəruridir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI–Yeni nəşrlər evi, 2005, 464 s.

2. Y.Əliyeva. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Sabah nəşriyyatı (2008), 2010.
3. Həsənova V. Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoquna təsiri. “Mədəniyyət dünyası”, X buraxılış. Bakı: ADMİU, 2005, s.127-130.
4. M.Süleymanlı. Sosial-mədəni sahənin idarə olunması (Mədəniyyət kontekstində). Dərslik.B.2011.
5. Мамедов Ф. Культурология. Вопросы теории и истории (метариялы к лекциям и семинарам). Статьи, доклады и выступления. Б.: 2002, 101 с.
6. Мамедов Ф.Т. Культурная политика «проблемы и принципы направления культурой». “Təhsil, mədəniyyət, incəsənət” jurnalı, Б.: 2003, № 3, с.83-90.
7. Культура на пороге III тысячелетия. Тезисы. Докладов международного семинара в г. Санкт-Петербурге (25-26 апреля 1994 года). Санкт-Петербург: 1994, 224 с.
8. Кирбаев Н.С. Глобализация и мультикультурализм. М.: ПУДИ, 2005, 332 с.
9. Гиддеис Э. Ускальзающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004, 120 с.

FƏSİL XIV. Qloballaşmanın inkişaf ssenariləri

Suallar:

1. Qloballaşmanın komponentləri.
2. Qloballaşmanın ssenariləri.

Qloballaşma prosesi üç bir-birilə qarşılıqlı komponentlərdən ibarətdir: əməyin yeni beynəlxalq bölümü, beynəlxalq istehsalat və siyasi münasibətlər. Əsrlər boyu hökm sürən sahələrarası əməyin bölünməsi hal-hazırda sahənin daxilə bölünməsi ilə əvəz edilir. Belə vəziyyət tərəfdaşlar arasında iqtisadi əlaqələrin daimi olmasını təmin edir. Hal-hazırda malların xidmətlə mübadiləsi daha əhəmiyyətlidir. Yeni minilliyin əvvəlində xidmətlə və sahələrarası məhsullarla mübadilə dünya ticarətinin ümumi dövriyyəsinin yarısının aşmasına görə bu fenomen yeni beynəlxalq əmək bölgüsü adını almışdır.

Qloballaşmanın daha dəqiq iki ifrat inkişaf ssenarisi və XXI əsrdə dördüncü nəsil sivilizasiyaların qarşılaşması özünü biruzə verir.

Birinci, pessimist və faciəli ssenariy – hal-hazırda hökm sürən neoliberal adlanan qloballaşma modeli (halbuki eyni zamanda tendensiya və perspektivləri

nəzərə alaraq onu neototalitar və neokolonial adlandırmaq olar). Bu model güclü transmilli şirkətlərin və qərb sivilizasiyaların maraqları naminə və rəhbərliyi altında həyata keçirilir; tək qütblü dünyanın reallaşmasına yönəldilir; zəngin və kasıb ölkələr, sivilizasiyalar və sosial təbəqələr arasında uçurumun dərinləşməsinə aparır. Bu modelin nəticəsi unifikasiya (qərb nümunəsilə) və sivilizasiya iyerarxiyası (iyerarxiyanın yüksəyində ən güclü – şimaliamerika); qlobal cəmiyyətin inkişaf mənbəyi olan sivil və mədəniyyətin müxtəlifliyin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tendensiyası olacaq.

İkinci, optimistik ssenariy – bu ssenarinin mahiyyəti qloballaşma modelinin tədricən dəyişməsi, onun humanizasiyası, formalaşan qlobal vətəndaş cəmiyyətinin maraqları naminə onun nəzarəti altında olmasından ibarətdir. Bu cür cəmiyyət strateji uzaqgörməyən transmilli şirkətlərin və "qızıl milyard" ölkələrinin maraqlarını cilovlamaq iqtidarındadır. Bu ssenariy yalnız XXI əsrin kəskin qlobal problemlərin birgə həlli üçün dialoq, ölkələr və sivilizasiyalar arasında əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq prinsipi əsasında realizə oluna bilər.

Bəşəriyyət artıq III minilliyə daxil olmuşdur. XXI əsrə keçməklə XX əsrin sonunda əldə etdiyi üç böyük nailiyyətini daha da inkişaf etdirməkdədir. Onlardan biri qloballaşma prosesi ilə, ikincisi yeni texnologiyalar vasitəsi ilə informasiya cəmiyyətinə keçidlə əlaqədardır. Üçüncüsü isə çoxlarının arzuladığı «açıq cəmiyyət» ideyasının həyata keçirilməsidir.

XX əsrdə «sənaye sivilizasiyasının üçüncü dalğasının» baş verməsi, qarşılıqlı fəaliyyətin optimal dinamikasını yaradan korporativ iqtisadi sistemlərin formalaşması, qlobal elmi inqilab» nəticəsində sənaye cəmiyyətinin sənayedənsənəyə, onun da informasiya cəmiyyətinə çevrilməsi, informasiya cəmiyyətində «kompüter-informasiya» texnologiyasının olduqca yüksək inkişaf etməsi, elmi texniki tərəqqi nailiyyətlərinin iqtisadiyyatın bütün sferalarına tətbiqi, informatika, telekommunikasiya və rəqəm texnologiyası sahəsində inqilabi nəticələrin əldə edilməsi, intellektual və praktiki həyatın unifikasiyası (vahid şəkildə salınması) ilə yanaşı sinkretizasiyası, urbanizasiya miqyasının böyüməsi, emiqrasiya axınları və müxtəlif qarşılıqlı münasibətlərlə irqi-millî genostrukturlaşmanın yeni universal xətlərinin yaranması, sosial, mədəni və siyasi sferalarda əlaqələrin genişlənməsi,

maliyyə transaksiyası, «neoliberal bazar qlobalizmi siyasətinin» yeridilməsi və bütün bu proseslərin bir-birinə təsirinin intensivləşməsi-insan fəaliyyətinin qlobal məkan şərtlərini əmələ gətirmişdir.

“Transmilli korporasiyalaşma-universal texnokrat cəmiyyətlər şəbəkəsini formalaşdırmışdır. Milyonlarla insanın davranışını proqramlaşdıran qarşılıqlı prinsiplərin standartlaşma, ixtisaslaşma, sinxronlaşma, konsentrasiya, maksimallaşma və mərkəzləşmənin sistemi ilə sənaye sivilizasiyası özünün hərəkət kodunu-unikal daxili planını yaratmışdır”.

Hazırda internet vasitəsilə tarixdə ilk dəfə olaraq planetin yüksək tezlikli qlobal sinxron informasiya fəzası yaranmaqdadır. Ekoloji, demoqrafik problemlər və bu problemlərin həll edilməsinin üsul və vasitələri planetləşmişdir. Hərbi monopoliyalaşdırma əsasən iqtisadi-maliyyə monopoliyalaşdırması ilə əvəz olunmaqdadır. Bununla yanaşı total silahlanma «ulduz müharibəsi» proqramınadək yüksəlsə də, limitləşdirilməkdə, hərbi qüdrət virtuallaşmaqdadır.

XX əsrin sonu-XXI əsrin I yarısı ərəfəsində dünya qloballaşdıqca, müharibələr lokallaşmaqdadır. Konfliktlər beynəlxalq problematikaya çevrilsə də, onların regional

masştabdan kənara çıxmasına imkan verilmir. Beynəlxalq münasibətlərdə sinfi-ideoloji meyarlar əvvəlki əhəmiyyətini itirməkdədir, fərqli sivilizasiya dəyərləri və parametrlərinə və onların arasındakı ziddiyyətlərin xarakterinə, özünüqoruma və planetar liderlik etmə xüsusiyyətlərinə xüsusi önəm verilməkdədir. Bütün bunlarla bərabər XXI əsrdə yeni planetar inkişafın strategiyasının konseptual əsaslarının yaradılması Qloballaşma prosesini nizamlayan beynəlxalq təşkilatlar qarşısında bir vəzifə kimi durmaqdadır.

Qloballaşma, informasiya cəmiyyəti, açıq cəmiyyət ideyaları ilə bərabər, sosial-iqtisadi həyatın humanistləşməsi, planetin bütün əhalisinin mənafeyi nəzərə alınmaqla yer kürəsinin təbii-resurs potensialının istifadəsinin effektivliyi üzərində fəal nəzarətin təmin edilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, gəlir və kapitalın daha düzgün bölüşdürülməsi yolunda əhalinin sosial müdafiəsi məsələlərini əsas tutan, dünyanın və global iqtisadiyyatın sabit inkişafının hərtərəfli tərəqqisi ideyasına söykənən etik-fəlsəfi, sosial-iqtisadi, siyasi-ideoloji, dini-əxlaqi meyarlara söykənən yeni inkişaf strategiyasının konseptual əsasları - III minillikdə vahid

sivilizasiyayaratma ideyası hansı sivilizasiya dəyərləri və parametrlər əsasında yaranmalıdır?

Hansı inkişaf modelləri və sivilizasiya dəyərləri rəşionalizm, texnologizm və progressivizm zirvələrini aşmağa cəhd edən «təkcə bütün şeylərin ölçüsü» deyil, həm də planetar «siyasi sabitliyi və mütərəqqi inkişafı təmin edən qüvvələrin yeganə mənbəyi» olan insanı «postindustrial cəmiyyət» və «texnogen erası»nda dərin dəyişikliklərə sövq edəcəkdir.

İnkişafın bu «üçüncü yolu»-qlobal iqtisadi, sosial-siyasi sabitlik yaratmaqla vahid sivilizasiya formalaşdırmaqla ideyası III minillikdə daha çox filosofları, sosioloqları və tarixçiləri düşündürməkdədir. Bu isə alternativ paradigma və inkişaf modellərinin doğulmasına səbəb olmaqdadır. Bu alternativ «qloballaşma və antiqloballaşma: Vesternizasiya və modernizasiya» modellərinin hansı bəşəriyyətə daha yararlıdır və planetar inkişafda hansı dəyişikliklər yaradacaqdır. Bu kimi suallar çağdaş filosofları, sosioloqları və tarixçiləri düşündürməkdədir.

Qloballaşma prosesinin dərin analitik təhlili göstərir ki, o bəşəriyyətin tarixi inkişaf qanunauyğunluqları əsasında formalaşmış yeni obyektiv tarixi inkişaf mərhələsidir. Qloballaşma ən yeni informatika və

telekommunikasiya vasitələri əsasında bəşəriyyətin böyük hissəsinin vahid iqtisadi-maliyyə, ictimai-siyasi və mədəni əlaqələr sisteminə cəlb olunması prosesidir.

Sivilizasiyalararası dialoq və qarşılıqlı əlaqələrin zərurəti qanunauyğunluğunu yaradan inkişafdır. Yaşayışın ümumi standartlarının, etikətlərinin əmələ gəlməsi və dünyagörüşün tipologiyasında planetar meyarların qüvvətlənməsidir, meqasosiumun bütövlük formasıdır, dünya proseslərinin qarşılıqlı asılılığını təmin edən inkişaf prosesidir. Qloballaşma prosesi planetar meqacəmiyyətin, meqamədəniyyətin və uperetrosun formalaşmasını reallaşdırmaqdadır.

Qloballaşma - yer kürəsində bütün ictimai fəaliyyətin beynəlmilləşməsi, milli iqtisadiyyatların vahid ümumdünya sistemə qovuşmasıdır. Bu da öz növbəsində kapitalın asanlıqla yerdəyişməsinə, dünyanın informasiya üçün açıq olmasına, texnoloji inqilaba, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin kommunikasiya yaxınlaşması əsasında əmtəə və kapitalın hərəkətinin liberallaşmasına, planetar elmi inqilaba, millətlərarası sosial hərəkətlərə, yeni nəqliyyat növlərinə, telekommunikasiya texnologiyalarının reallaşmasına, internasional təhsilə əsaslanır.

Vesternizasiya – Avropa sentrizm və Tronsatlantika baxışları əsasında dünyanın qloballaşma prosesidir. Vesternizasiya prinsipinə əsaslanan qloballaşmanın bir çox modelləri var ki, bu «quruculuq modelləri» adlanır. «Şumon planı», «Avropa evi», «Atlantik okeanından Urala qədər olan Avropa», «Regionlar Avropası», «Yeni dünya düzəni», «Genişləndirilmiş Orta Şərq» siyasəti və s. ikinci layihələr yeni Avropa kimliyi, «Avropa insanı» yaratmağı və Avropa geostrateji məkanını unitar tərzdə təyin etmək cəhdlərini və perspektivini ortaya qoymaq məqsədini güdür. Qərb (Vesternizasiya) dedikdə kapitalizm, onun siyasi sistemi olaraq siyasi liberalizm, kültür sistemi olaraq istehlak kültürü başa düşülür.

Qərb dəyərlərinə söykənməklə (Vesternizasiya) vahid sivilizasiyanın yaradılması, bütün dünyanın vahid mərkəzdən idarə olunması (ABŞ və Avropa Birliyi rəhbərliyində) vahid iqtisadi sistemin yaradılması və Liberal-Demokratiya və Xristian dəyərlərinin hakim xətt təşkil etməsi əsas məqsədidir. Qərb sivilizasiyası (Vesternizasiya) öz liderliyini Avropa və Şimali Amerikanın mənafə ayrılmazlığı şərti ilə təmin etməkdədir. Vesternizasiyanın bütün dünyada hakim olması cəhdləri

qloballaşmanın məhz Vesternizasiya kimi anlamaq problemini ortalığa qoymuşdur.

Qloballaşma dedikdə Qərb, Qərb dedikdə qloballaşma nəzərə gəlir. Vesternizasiya – Qərb cəmiyyətləri strukturlarının, texnologiyalarının həyat tərzinin qeyri-Qərb cəmiyyətlərinə köçürülməsi ideyasıdır. «Qərbləşməsiz modernləşmə» düsturu müəyyən mənada qloballaşma nəzəriyyəçilərinə müqavimətin konseptual əsasını təşkil edir.

Qərbləşmə, modernləşmə kimi inkişaf tendensiyaları öz siyasi elitesini də formalaşdırmışdır. Bir tərəfdə «İslahatçılar» - dəyişiklik tərəfdarları, digər tərəfdə isə mühafizəkarlar, köhnəliyə inadkarcasına sədaqətli olanlar. İslahatçı-qərbçilər daim Qərb təsisatları və beynəlxalq təşkilatlardan dəstək almaqdadırlar.

Modernist – qərbçilər dərin islahatlar, təsərrüfat modelində əhəmiyyətli dəyişikliklər, elitanın dövlət idarəetməsinin mühüm sahələrinə real şəkildə təsiri, həyatın bütün sahələrinin modernləşməsi tərəfdarıdırlar.

Modernistlər islahatlarla bərabər dövlət suverenliyinin, iqtisadi və mədəni müstəqilliyin tam qorunub saxlanmasını, milli köklərə sədaqəti, milli özünəməxsusluğun qorunmasını mütləq və sarsılmaz şərt

hesab edirlər. Modernizasiya – Etnik Milli identikliklə universalizmin sintezi əsasında industrial inkişafa nail olmaq strategiyasıdır. Modernləşmə, tarixən XVII - XIX əsrlərdə Qərbi Avropada və Şimali Amerikada inkişaf etmiş, sonralar digər Avropa ölkələrində, XIX – XX əsrlərdə isə Cənubi Amerika, Asiya və Afrika qitələrində yayılmış sosial, iqtisadi və siyasi sistemlər yönündə dəyişikliklər prosesidir. Qeyri-qərb dünyasının vesternizasiyaya məruz qalmadan qloballaşma fazasına daxil olması, bu məqsədlə təhsilin, infrastrukturun gücləndirilməsi, informatikanın, mikroelektronikanın, biotexnologiyanın, telekommunikasiyanın, kosmik texnikanın, kompyutərlərin inkişaf etdirilməsi modernizasiya prosesinin əsas tələbləridir.

Modernizasiya və ya «modernləşmə» termini XX əsrin ortalarına qədər urbanizasiyanı, sənayeləşməni, dünyəviləşməni, rəşional bürokratiyanın və hüquqi dövlət idarəçiliyi mədəniyyətinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

XXI əsrdə bütün bu modernizasiya prosesləri milli həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Y.Qaraqoyunlu. Qloballaşma prosesində inkişaf tendensiyləri: Vesternləşmə və Modernləşmə.2011.
<http://www.gunaz.tv/>
2. И.С.Иванов. Соперничающие модели и сценарии формирования нового миропорядка: суть и перспективы реализации. Foreign Affairs, September-October 2002. p. 41.
3. Симония Н. Российская внешняя политика в условиях современных вызовов // Международная жизнь. № 6. 2002. с. 24.
4. В.Л. Романов. «Глобализация в реальности и сценариях развития». <http://spkurdyumov.ru/globalization/globalizacya-v-realnosti-i-scenariyax-razvitiya>

NƏZARƏT SUALLARI:

1. Qloballaşmanın anlayışı, mahiyyəti.
2. Qloballaşmanın xarakteristikası.
3. Qloballaşmanın mənfi, müsbət cəhətləri.
4. Qloballaşma fenomeninə yanaşmalar
5. Qloballaşma şəraitində insan haqqları problemi.
6. Qloballaşma prosesində insan haqqlarının təmin olunması.
7. İnsan haqqları üzrə beynəlxalq hüquqi baza.
8. Azərbaycan Respublikasında insan haqqlarının müdafiəsinin təmin olunması.
9. Qloballaşmanın ümumdünya təsisatları və onların beynəlxalq münasibətlərin inkişafına təsiri.
10. Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığı.
11. Beynəlxalq terrorizm qloballaşmanın təhkükəli amili kimi.
12. Beynəlxalq terrorizmin səbəbləri, məqsədləri, xüsusi cəhətləri.
13. Terror fəaliyyətinin daxili və xarici amillərin beynəlxalq münasibətlərə təsiri.
14. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə.
15. Qloballaşma şəraitində ekoloji problemlər.
16. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq hüquqi baza.
17. Azərbaycanın ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində fəaliyyəti.

18. Qlobal problemlər və onların beynəlxalq münasibətlərə təsiri.
19. Antiqloballaşmanın yaranması.
20. Antiqlobalistlərin fəaliyyət təşkili prinsipləri.
21. Antiqlobalistlərin məqsəd və vəzifələri.
22. Antiqlobalist hərəkatı.
23. Qloballaşan dünyada milli dövlət.
24. Qloballaşma prosesləri milli dövlətə təhlükə amili kimi.
25. Dövlətin müstəqilliyinə təhlükə yaradan qloballaşmanın amilləri.
26. Qloballaşma şəraitində integrasiya və regionlaşma prosesləri.
27. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın inkişafı.
28. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın integrasiyası.
29. Qloballaşma şəraitində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları.
30. Qloballaşma şəraitində beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkişafına təsir edən amillər.

LUĞƏT

MİLLİ DÖVLƏT

milli suverenlik, vahid dil, mədəniyyət, siyasi, hüquqi və fiskal sistem, milli vətəndaşlıq prinsipləri əsasında qurulan dövlətin inkişaf mərhələsi və formasıdır.

MATERIALİST (SINIFLI) NƏZƏRİYYƏSİ

dövlət cəmiyyətin siniflərə bölünməsi nəticəsində əmələ gəlmişdir

ZORAKILIQ NƏZƏRİYYƏSİ

ideya mənbələri hələ quldarlıq dövründə əmələ gəlmişdir. Onun nümayəndələri hesab edirdilər ki, dövlət zorakılıq və işğalçılıq nəticəsində əmələ gəlir.

PSIXOLOJİ NƏZƏRİYYƏ

nəzəriyyənin mahiyyəti insanın mütəşəkkil ünsiyyət çərçivəsində yaşamağa psixoloji ehtiyacının, həmçinin kollektiv qarşılıqlı fəa-

liyyət zərurəti hissının təsdiqindədir.

ETATİK TENDENSİYA

cəmiyyətdə dövlətin rolu artan zaman özünü göstərir, idarəçilikdə paternalizm (atalıq) güclənir, bürokratik strukturların sayı artır.

DEETATİK TENDENSİYA

dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırıldığı, onun hakimiyyətinin müəyyən hissəsinin qeyri-dövlət təşkilatlarına verildiyi, vətəndaş cəmiyyəti zonasının genişləndirildiyi və nəhayət, iqtisadiyyatın və ictimai həyatın digər sahələrinin dövlətsizləşdirildiyi və xüsusi mülkiyyətə verildiyi zaman baş verir.

MİLLİ İNKİŞAF STRATEGİYASI

bir-biri ilə eyni statusda və dəyerdə olan milli inkişaf və

milli təhlükəsizliyin (daxili və xarici) əsas ölçüləri və tələblərini əks etdirir.

TÖVSIYYƏ OLUNAN ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT

1. A.N.Abbasbəyli. «Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma». Dərslik. B. 2012.
2. B.H.Xrpanyuk. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». B. 1998.
3. M.İskəndərzadə. Politologiyanın əsasları. Dərslik. B. 2012.
4. İ.Məmmədzadə. «Mükəmməl milli dövlətçilik konsepsiyasının banisi.». Xalq qəzeti. 2010. 5 may. s. 3.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyası.
6. Ə.Nəsənov. «Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti.». B. 2011.
7. И.Г.Фихте. Сочинения в 2-х томах. - СПб.: Мифрил, 1993.
8. История дипломатии. Сост. А.Лактионов. М. 2006.
9. Всемирная история. Под ред. Академика Г.Б.Поляка, проф. А.Н. Марковой. М. 2000.
10. История средних веков. Под ред. С.П.Карпова. т. I. М. 2001.

11. История средних веков. Под ред. С.П.Карпова. т. 2. М. 2001.
12. А.А.Соколова «Политическая трансформация государства в условиях глобализации». Автореферат науч. дисс. М. 2010.
13. Н.Ə. Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Məktublar. Müsahibələr. Birinci kitab. İyun, 1993 – may, 1994. səh. 205. B. 1997.
14. N.S.Məmməd-zadə «Azərbaycanın xarici siyasətinin qərb istiqaməti». («Heydər Əliyev - 90» mövzusunda ümümmilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illik yubileyi ilə əlaqədar 2013-cü ilə keçirilmiş elmi-praktik konfransın materialları). B.2013.
15. Sivil İnkişaf Mərkəzi, Qloballaşmaya doğru (məqalələr toplusu), Bakı, 2006
16. М.Биллинг. Нации и языки // Логос. 2005. Вып. 4 (49). С. 60
17. В.Зорькин. Апология Вестфальской системы // «Российская газета» № 4150 от 22 августа 2006 г.
18. Вестфальская эпоха Глава из: Г.А. Зюганов География победы: Основы российской геополитики. М., 1997.
19. Л. Кор. Распад государств. М.: КМК, 2007.

20. М.В. Ильин. Возможна ли универсальная типология государств? // Политическая наука. 2008. № 4. С.8-41.
21. Z.Bauman Globalization: Human Consequences. Cambridge, 2000. 786 p
22. М.Г. Делягин. Мировой кризис: общая теория глобализации. М., 2003. С. 639.
23. А.С. Панарин Стратегическая нестабильность в XXI веке. С. 481, 489.
24. Судьба государства в эпоху глобализации. РАН. М.2005.
25. О.Н.Ганин. Государство в условиях глобализации // Фундаментальные исследования. – 2005. – № 2 – С. 91-93
26. А.Блинов. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политикоправовой модели формирующегося глобального порядка. М.2003
27. Абашидзе А.А., Музалева О.С.Сокращение материнской смертности на глобальном уровне - одна из важнейших целей развития тысячелетия // Актуальные проблемы современного международного права: Материалы ежегодной межвузовской научно-

практической конференции. Москва, 9-10 апреля 2010 г. Ч. 1 М., РУДН. 2011. - С. 456-463.

28. Белугина А.В. Международная защита прав человека в условиях вооруженных конфликтов. Курс. Изд-во РГСУ «Союз». 2010. - 244с.

ƏLAVƏ 1. *Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları sahəsində tərəflər qəbul etdiyi beynəlxalq müqavilələr*

1. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 10 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir);
2. «Dövlət, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakt (BMT Baş Məclisinin 1966-cı il 16 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Pakta Milli Məclisin 1992-ci il 21 iyul tarixli 226 nömrəli qərarını əsasən ratifikasiya etmişdir);
3. «Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakt (BMT Baş Məclisinin 1966-cı il 16 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Pakta Milli Məclisin 1992-ci il 21 iyul tarixli 227 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir);
4. «Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın birinci Fakultativ Protokolu (BMT Baş Məclisinin 1976-cı il 23 mart tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir) (Azərbaycan Respublikası bu Fakultativ Protokolu 2001-ci il 29 iyun tarixli 162-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
5. «Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın ölümlə cəzaya ləğvinə yönəlmiş ikinci Fakultativ Protokolu (BMT Baş Məclisinin 1989-cu il 15 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Fakultativ Protokolu 1998-ci il 11

dekabr tarixli, 582-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

6. «Uşaq hüquqları haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1989-cu il 20 noyabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı Milli Məclisin 1992-ci il 21 iyul tarixli, 236 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir);
7. «Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya, uşaqlarla ticarət, uşaq fahişəliyi, uşaq pornoqrafiyası ilə əlaqədar» Fakultativ Protokol (BMT Baş Məclisinin 2000-ci il 25 may tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Fakultativ Protokolu 2002-ci il 2 aprel tarixli, 285-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
8. «Qadınların siyasi hüquqları haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1952-ci il 20 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı Milli Məclisin 1992-ci il 4 avqust tarixli, 255 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir)
9. «Qaçqınların statusu haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1951-ci il 28 iyul tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı Milli Məclisin 1992-ci il 8 dekabr tarixli, 402 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir);
10. «Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında» Cenevrə Konvensiyaları (1949-cu il 12 avqust tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu

Konvensiyaları Milli Məclisin 1993-cü il 21 aprel tarixli, 573 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir);

11. «Qadınlara münasibətdə bütün növ ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1965-ci il 18 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı Milli Məclisin 1995-ci il 30 iyun tarixli, 1074 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir);

12. «İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1965-ci il 21 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 95-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

13. «Apartheid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1973-cü il 30 noyabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 96-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

14. «Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 97-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

15. «Hərbi cinayətlərə və insanlıq əleyhinə cinayətlərə müddətin tətbiq olunmaması haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1968-ci il 26 noyabr tarixli

Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 98-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

16. «Köləlik haqqında» Konvensiya (1926-cı il 25 sentyabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 99-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

17. «Köləlik haqqında» Konvensiyaya dəyişikliklər edilməsi haqqında» Protokol (1953-cü il 23 oktyabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Protokolu 1996-cı il 31 may tarixli, 100-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

18. «Köləliyin, kölə ticarətinin və köləliyə bənzər institut və adətlərin ləğv edilməsi haqqında» Əlavə Konvensiya (1950-cı il 30 aprel tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 101-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

19. «İnsan alveri ilə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarı ilə mübarizə haqqında» Konvensiya (1949-cu il 2 dekabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 102-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

20. «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1984-cü il 10 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 1996-cı il 31 may tarixli, 103-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir)

21. «Ərdə olan qadının vətəndaşlığı haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1957-ci il 29 yanvar tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 1996-cı il 31 may tarixli, 104-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
22. «Vətəndaşsızlığın ixtisar edilməsi haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1961-ci il 30 avqust tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 1996-cı il 31 may tarixli, 105-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
23. «Apatridlərin statusu haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1954-cü il 28 sentyabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 1996-cı il 31 may tarixli, 106-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
24. «Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahın qeydiyyatı haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1962-ci il 7 noyabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 1996-cı il 31 may tarixli, 107-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
25. «Bütün miqrant-ışçılərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiya (BMT Baş Məclisinin 1990-cı il 18 dekabr tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 1998-ci il 11 dekabr tarixli, 581-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
26. «Avropa mədəni Konvensiyası» (1954-cü il 19 dekabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu

- Konvensiyanı 1997-ci il 22 aprel tarixli, 278-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
27. «Məhkum şəxslərin verilməsi haqqında» Avropa Konvensiyası (1983-cü il 21 mart tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2000-ci il 12 dekabr tarixli, 43-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
28. «Nikahdankənar doğulmuş uşaqların hüquqlı statusu haqqında» Avropa Konvensiyası (1975-ci il 15 oktyabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2000-ci il 17 mart tarixli, 832-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
29. «Zorakı cinayətlərin qurbanlarına vurulmuş zərərin ödənilməsi haqqında» Avropa Konvensiyası (1983-cü il 24 noyabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2000-ci il 17 mart tarixli, 836-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
30. «Milli azlıqların müdafiəsi haqqında» Çərçivə Konvensiyası (1995-ci il 1 fevral tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 17 mart 2000-ci il tarixli, 897-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
31. «İcbari əməyin ləğv edilməsi haqqında» Konvensiya (1957-ci il 25 iyun tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2000-ci il 24 mart tarixli, 847-IQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
32. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası (1950-ci il 4 noyabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu

Konvensiyanı 2001-ci il 25 dekabr tarixli, 236-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

33. «İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında» **Avropa Konvensiyası** (1987-ci il 26 noyabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikasının bu Konvensiyanı 2001-ci il 25 dekabr tarixli, 237-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
34. «Yerli özünüidarə haqqında» **Avropa Xartiyası** (1985-ci il 15 oktyabr tarixli qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikasının bu Konvensiyanı 2001-ci il 25 dekabr tarixli, 238-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
35. «Cinayətkarların verilməsi (ekstradisiya) haqqında» **Avropa Konvensiyası** (1957-ci il 13 dekabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2002-ci il 17 may tarixli, 323-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
36. «Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında» **Konvensiya** (1999-cu il 27 yanvar tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2003-cü il 30 dekabr tarixli, 570-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);
37. «Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında» **Konvensiya** (1999-cu il 4 noyabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2003-cü il 30 dekabr tarixli, 571-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

38. «**Avropa sosial Xartiyası**» (1996-cı il 3 may tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2004-cü il 6 yanvar tarixli, 575-IIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir);

39. «**Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında**» **Konvensiya** (1960-cı il 14 dekabr tarixdə qəbul edilmişdir). (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyanı 2006-cı il 2 oktyabr tarixli, 146-IIIQ nömrəli Qanuna əsasən ratifikasiya etmişdir).

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkilin rəsmi saytı. <http://www.ombudsman.gov.az>

ƏLAVƏ 2. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə qorunması sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr

1. "Tullantı qalıqları və digər maddələrlə dənizin çirkləndirilməsinin qarşısının alınması haqqında" Konvensiya, 29 dekabr 1972-ci il.
2. "Energetik Xartiya haqqında" müqavilə, 17 dekabr 1994-cü il.
3. "Ciddi quraqlıq və səhrələşmə keçirən ölkələr, xüsusilə, Afrikada səhrələşmə ilə mübarizə haqqında" BMT Konvensiyası, 17 iyun 1994-cü il.
4. "Məhv olmaq təhlükəsi altında olan vəhşi fauna və flora növləri ilə beynəlxalq ticarət haqqında" Konvensiya, 3 mart 1973-cü il.
5. "Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Konvensiya, 25 fevral 1995-ci ildə imzalanmış
6. "Transsərhəd suaxarların və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında" Konvensiya, 17 mart 1992-ci il.
7. "Bitkilərin mühafizəsi haqqında" Konvensiya 6 dekabr 1951 -ci il.

8. "İqlim dəyişkənlikləri üzrə" BMT-nin Çərçivə Konvensiyası, 19 may 1992-ci il.
9. "Ozon təbəqəsini məhv edən maddələr haqqında" Monreal Protokolu, 16 sentyabr 1987-ci il.
10. 29 iyun 1990-cı ildə Londonda və 25 noyabr 1992-ci ildə Kopenhagenə Monreal Protokoluna edilmiş düzəlişləri,
11. "Effektivlik və müvafiq iqtisadi aspekt məsələlərinə dair Energetik Xartiya müqaviləsinə əlavə 17 dekabr 1994-cü
12. "Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətlən-dirilməsi haqqında" Konvensiyanı, 17 mart 1992-ci il.
13. "Rio-de-Janeyromun bioloji müxtəliflikləri haqqında" Konvensiya, 12 iyun 1992-ci ildə qəbul edilmiş

**ƏLAVƏ 3. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq
terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində tərəfdar
çıxdığı beynəlxalq müqavilələr**

1. «Terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiya;
2. «Terrorizmin qarşısının alınması haqqında» Avropa Konvensiyası;
3. BMT-nin «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı» Konvensiyası;
4. «Bomba terrorizmi ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiya;
5. «Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiya;
6. «Hava gəmilərinin qanunsuz zəbt edilməsinə qarşı mübarizə haqqında» Konvensiya (BMT);
7. «Adamların girov götürülməsinə qarşı mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiya;
8. «Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə yönəlmiş cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya (BMT);
9. «Nüvə materialının fiziki mühafizəsi haqqında» Konvensiya (BMT);

10. «Hava gəmilərində törədilmiş cinayətlər və bəzi digər aktlar haqqında» Konvensiya (BMT);
11. «Dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş qeyri-qanuni aktlarla mübarizə haqqında» Konvensiya (BMT);
12. «Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə qarşı yönəldilən qanunsuz hərəkətlər əleyhinə mübarizə haqqında» Konvensiya və onu tamamlayan «Beynəlxalq mülki aviasiyaya xidmət göstərən aeroportlarda qanunsuz zorakılıq hərəkətləri əleyhinə mübarizə haqqında» Protokol (BMT);
13. «Kibercinayətkarlıq haqqında» Konvensiya (AŞ);
14. "Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin terrorçuluqla mübarizədə əməkdaşlığı haqqında" müqavilə;

**«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

**Kompüter dizayneri: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı**

Çapa imzalanmış 13.08.2015
Şerti çap vərəqi 14,2. Sifariş № 218
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab «Elm və Təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.

E-mail: nurlan1959 @gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.